

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Margaritos Jacukevič,
V kurso, sesijinių studijų, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Įrodinėjimo baudžiamajame procese dalykas ir ribos
Subject Matter and Limits of Evidence in Criminal Procedure**

Vadovas: Partnerystės Prof. Dr. Gintaras Goda

Recenzentas: Doc. Dr. Anrdej Gorbatkov

Vilnius
2023

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe analizuojami įrodinėjimo baudžiamajame procese dalykas ir ribos bei jų reikšmė įrodinėjimo procese, įrodinėjimo dalyko nustatymo momentas baudžiamajame procese ir įrodinėjimo ribų apibrėžimo kriterijai, analizuojamos doktrinoje pateiktos prieštaringos nuomonės dėl pasikeitusio reguliavimo atsisakius įrodinėtinių aplinkybių įvardijimo baudžiamojo proceso įstatyme, plačiau apibūdinamos baudžiamojoje byloje įrodinėtinos aplinkybės. Reguliavimas įrodinėjimo dalyko ir ribų kontekste Lietuvoje lyginamas su užsienio valstybėse įtvirtintu reguliavimu, siekiant įvertinti nacionalinio reguliavimo kokybę ir poreikį formaliai apibrėžti įrodinėtinas baudžiamojoje byloje aplinkybes.

Pagrindiniai žodžiai: įrodymai, įrodinėjimas, įrodinėjimo dalykas, įrodinėjimo ribos, įrodymų sąsajumas (liečiamumas), įrodymų pakankamumas.

The work analyses the subject matter and limits of evidence in criminal procedure, their significance, the moment at which the subject matter is determined in criminal procedure and the criteria for defining the limits of the evidence, the conflicting opinions in the doctrine regarding the change in regulation due to the refusal to name the facts to be proved in the Criminal Procedure Code, the facts to be proved are discussed in a more detailed way. The regulation of evidence in Lithuania is compared with the regulation in other countries, in order to assess the quality of the national regulation and the reasonableness of the refusal to name evidentiary facts in the Criminal Procedure Code.

Keywords: evidence, proving, subject matter, limits of evidence, relevancy of evidence, sufficiency of evidence.

TURINYS

IŽANGA.....	2
1. ĮRODYMAI IR ĮRODINĖJIMAS.....	5
1.1 Įrodymų ir įrodinėjimo samprata.....	5
1.2 Įrodymams keliami reikalavimai: sąsajumas ir pakankamumas	11
2. ĮRODINĖJIMO DALYKAS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE	18
2.1 Įrodinėjimo dalyko samprata ir reikšmė.....	18
2.2 Teisinis reguliavimas, apibrėžiantis įrodinėjimo dalyką.....	28
2.2.1 Įrodinėjimo dalyko (ne)reguliavimas užsienio valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose.....	30
2.2.2 Teisinis reguliavimas, apibrėžiantis įrodinėjimo dalyką Lietuvoje.....	42
2.3 Bendrojo įrodinėjimo dalyko turinys.....	53
2.3.1 Veiką apibūdinančios aplinkybės.....	54
2.3.2 Traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens kaltumą įrodančios ar paneigiančios aplinkybės.....	59
2.3.3 Traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens asmenybę bei nukentėjusiojo elgesį ir jo asmenybę apibūdinančios aplinkybės, atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės bei kitos aplinkybės, reikšmingos spręsti dėl baudžiamosios atsakomybės.....	66
2.3.4 Aplinkybės, pagal kurias nustatomi nusikalstama veika padarytos žalos dydis ir pobūdis bei pagrindžiančios padarytos žalos atlyginimo būtinybę ir atlygintinos žalos dydį.....	78
3. ĮRODINĖJIMO RIBOS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE.....	89
3.1 Įrodinėjimo ribų samprata ir reikšmė.....	89
3.2 Įstatyminis reguliavimas, apibrėžiantis įrodinėjimo ribas.....	97
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	106
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	109
SANTRAUKA.....	119
SUMMARY.....	120

IŽANGA

Temos aktualumas. Pagrindinis baudžiamojo proceso tikslas ir esmė – nustatyti tiesą byloje. Kaip akcentuojama doktrinoje, baudžiamojo proceso paskirtis gali būti realizuota, t.y. materialiu požiūriu teisingas sprendimas byloje gali būti priimtas, tik teisingai nustatčius faktines praecityje vykusią (galbūt nusikalstamą) įvykių aplinkybes (Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 77). Baudžiamajame procese, skirtingai nuo materialiosios teisės, kuri yra labiau teorinio pobūdžio, dirbama su praktine medžiaga, kurios patys baudžiamojo proceso dalyviai, išskyrus tuos, kurie betarpiškai dalyvavo įvykyje, žinoti negali. Taigi tiesos byloje nustatymas tiesiogiai susijęs su nusikalstamo įvykio aplinkybių atkūrimu, t.y. įrodinėjimu. Įvykio, dėl kurio pradėtas ikiteisminis tyrimas, vaizdas turi būti atkurtas pakankamai tiksliai. Tam reikšmingos bylai aplinkybės turi būti išaiškintos išsamiai, aiškiai ir nedviprasmiškai, kitaip teismas negalės daryti pagrįstų išvadų. Nesurinkus visos svarbios informacijos, teismas negalės patikimai nuspręsti, ar buvo padaryta nusikalstama veika, ar atsakomybėn traukiamas asmuo yra kaltas dėl jos padarymo. (Goda *et al.*, 2011, p. 173). Kartu turi būti vengiama situacijų, kuomet byla yra perkraunama nereikalinga informacija. Todėl pasiekti kompleksinį baudžiamojo proceso tikslą bei kartu užtikrinti pagrindinius baudžiamojo proceso principus yra įmanoma tik tinkamai nustatčius įrodinėjimo dalyką bei įrodinėjimo ribas, kurios nusako, kaip ir kada šis tikslas laikytinas pasiektu, kiekvienoje konkrečioje baudžiamojoje byloje. Tai leidžia ne tik įvesti tvarką faktinių duomenų rinkimo procese bet ir tinkamai įvertinti įrodymus bei tokiu būdu priimti teisėtą, teisingą ir pagrįstą procesinį sprendimą.

Darbo objektas yra įrodinėjimo baudžiamajame procese dalykas ir ribos. Dėl ribotos darbo apimties nebus gilinamasi į įrodinėtinas atskirose bylų kategorijose aplinkybes.

Darbo tikslas yra išanalizuoti įrodinėjimo dalyko ir įrodinėjimo ribų nustatymą ir jo reikšmę siekiant baudžiamojo proceso tikslų ir pagrindinio įrodinėjimo proceso tikslo bei išanalizuoti įrodymų bei įrodinėjimo reguliavimą įrodinėjimo dalyko ir įrodinėjimo ribų požiūriu Lietuvoje ir pasirinktose valstybėse.

Tyrimo tikslui pasiekti keliami šie *uždaviniai*:

- ✓ išanalizuoti įrodymų ir įrodinėjimo sampratų kitimą Lietuvos baudžiamojo proceso teisės doktrinoje ir Baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK);
- ✓ išnagrinėti, kokiose baudžiamojo proceso stadijose vyksta įrodinėjimas, siekiant nustatyti baudžiamojo proceso subjektus, įtakojančius įrodinėjimo dalyko bei įrodinėjimo ribų nustatymą bei atsekti įrodinėjimo dalyko turinio ir ribų dinamiką;

- ✓ išskirti pagrindinius įrodymams keliamus reikalavimus ir apibrėžti jų santykį su įrodinėjimo dalyku ir ribomis;
- ✓ išanalizuoti įrodinėjimo dalyko ir įrodinėjimo ribų sampratas;
- ✓ atskleisti įrodinėjimo dalyko ir ribų teisinio reguliavimo sistemą Lietuvos teisės aktuose;
- ✓ išanalizuoti ir įvertinti įrodinėjimo dalyko ir įrodinėjimo ribų reguliavimą pasirinktų užsienio valstybių – Latvijos, Lenkijos ir Vokietijos – teisės aktuose, bei palyginti jį su Lietuvos teisiniu reguliavimu;
- ✓ išskirti aplinkybes, sudarančias įrodinėjimo dalyko turinį kiekvienoje baudžiamajoje byloje ir ištirti jų įrodinėjimo teorinius bei praktinius aspektus;
- ✓ pateikti išvadas ir pasiūlymus dėl įrodinėjimo dalyko ir ribų reglamentavimo.

Darbo tyrimo metodai. Siekiant šio darbo tikslo bei įgyvendinant keliamus uždavinius, bus naudojami loginis-analitinis, lyginamasis, sisteminės analizės, lingvistinis, lyginamasis istorinis, aprašomasis ir kiti metodai. Loginis-analitinis metodas taikomas darant apibendrinimus, analizuojant mokslinių darbų išvadas, aiškinantis teisės normų turinį. Lyginamasis metodas leidžia palyginti atskirų pasirinktų valstybių – Latvijos, Lenkijos, Vokietijos – bei Lietuvos teisinį reguliavimą, baudžiamajo proceso tikslus bei taikomas apžvelgiant ir palyginant atskirų mokslininkų išvalgas ir teismų praktikos pavyzdžius. Sisteminės analizės metodas taikomas tiriant nuostatas, susijusias su įrodymais, įrodinėjimu, įrodinėjimo dalyku ir ribomis, įtvirtintas BPK ir Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse (toliau – BK), atsižvelgiant į sisteminius normų ryšius. Lingvistinis metodas padėjo aiškintis atskirų teorinių terminų bei teisės aktų sąvokų turinį, identifikuoti pagrindines įrodinėtinas aplinkybes, jų turinį, aprašomasis – ištirti jų įrodinėjimą teismų jurisprudencijoje. Lyginamasis istorinis metodas padėjo gretinti įrodymų, įrodinėjimo, įrodinėjimo dalyko ir ribų suvokimą teorijoje ir įstatyminį reguliavimą skirtingais Lietuvos istoriniais laikotarpiais.

Darbo originalumas ir naujumas. Pastaraisiais metais publikacijų konkrečiai įrodinėjimo dalykui ir įrodinėjimo riboms baudžiamajame procese skirta nebuvo, paskutinė reikšmingesnė publikacija šia tema išleista 2016 m. Paskutinis magistro darbas, skirtas įrodinėjimo dalyko ir įrodinėjimo ribų baudžiamajame procese temai, rašytas daugiau nei prieš penkerius metus (2015 m.) (deja, bet su juo turiniu susipažinti galimybės nebuvo). Šaltinių, aptariančių problematiką, susijusią su įrodymais ir įrodinėjimu bei konkrečiai su įrodinėjimo dalyku ir ribomis analizė rodo, kad pastaraisiais metais nebuvo bandymų sistemiškai ir nuosekliai aptarti įrodinėjimo dalyko ir ribų baudžiamajame procese

problematiką, aptariant tiek jų sampratas, tiek įstatyminį reguliavimą, atskiras įrodinėtinas aplinkybes, naujesnę jurisprudenciją šiuo klausimu, kaip tai buvo padaryta P. Danisevičius ir A. Liako publikacijoje „Pagrindiniai teisminių įrodymų klausimai tarybiniame baudžiamajame kodekse“ (1971 m.) bei J. Rinkevičius publikacijoje „Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai: mokymo priemonė“ (1990 m.). Todėl šiame magistro darbe pabandyta susisteminti ir išanalizuoti jau esamas doktrinos žinias šia tema naujojo reguliavimo šviesoje, papildant dėstymą ir analizę teismų jurisprudencija bei užsienio šalių patirties vertinimu.

Svarbiausi šaltiniai. Atsižvelgiant į darbo objektą, darbe daugiausia naudojamosi specialiaja literatūra – vadovėliais ir kitomis mokslinėmis publikacijomis. Pagrindiniai magistro darbo šaltiniai yra A. Liako, P. Danisevičiaus, J. Rinkevičiaus, E. Palskio, P. Ancelio darbai. Tačiau taip pat nemažiau svarbūs darbo šaltiniai yra G. Godos, M. Kazlausko, P. Kuconio, R. Ažubalytės, R. Jurkos, M. Šalčiaus, J. Zajančkauskienės publikacijos, tarp kurių pagrindiniai yra Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentarai bei vadovėliai, kuriuose yra nagrinėjama įrodinėjimo dalyko ir ribų problematika. Taip pat darbe remiamasi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) jurisprudencija bei Lietuvos BPK bei BK ir pasirinktų lyginamajai analizei valstybių baudžiamojo proceso įstatymais.

1. ĮRODYMAI IR ĮRODINĖJIMAS

1.1 Įrodymų ir įrodinėjimo samprata

Kaip teigia K. Stungys, įrodymų samprata yra reikšmingiausia baudžiamajame procese. Nuo jos priklauso baudžiamojo proceso dalyvių įrodinėjimo veikla, nuosprendžių ir kitų procesinių sprendimų bei jų išvadų pagrįstumas (Stungys, 2000, p. 22). Be to, nuo atsakymo į klausimą, kas yra įrodymas, priklauso kaip teisės teorija ir praktika sprendžia įrodymų sąsajumo (liečiamumo) ir leistinumo problemą (Cininas, 2001, p. 35). Taigi, įrodymų ir, atitinkamai, įrodinėjimo samprata padeda atsakyti į klausimą, kokios aplinkybės sudaro įrodinėjimo dalyką, apsprendžia momentą, kuomet yra apibrėžiamas įrodinėjimo dalykas ir veiksniai, įtakojančius įrodinėjimo ribų nustatymą. Darbe nėra siekiama pateikti visapusiškos įrodymų ir įrodinėjimo sampratų, jų raidos analizės, bet siekiama aptarti esminius pagal naująjį BPK pasikeitusių sampratų aspektus, kurie gali padėti pasiekti pagrindinį darbe užsibrėžtą tikslą ir paaiškinti, kokiose proceso stadijose vyksta įrodinėjimas, o tuo pačiu ir įrodinėjimo dalyko apibrėžimas, ar įrodinėjimo ribos ir dalykas nesikeičia skirtingose proceso stadijose, kokie pagrindiniai subjektai apsprendžia įrodinėjimo dalyko turinį.

Kontinentinės teisės doktrinoje išskiriamos trys pagrindinės įrodymų sampratos teorijos: faktinių duomenų kaip įrodymų koncepcija, faktinių duomenų šaltinių kaip įrodymų koncepcija bei faktinių duomenų ir jų šaltinių vienybės kaip įrodymų koncepcija (Arlauskaitė-Rinkevičienė, 2007, p. 75). Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso (toliau – 1961 m. BPK) 74 str. buvo įtvirtinta teorinė įrodymų kaip faktų ir jų šaltinių vienovės samprata (Dorochova, 1973, p. 197-228): pirma straipsnio dalis atskleidė įrodymų turinį, antra – jų formą, arba šaltinį (Cininas, 2001, p. 35). Pažodžiui remiantis įstatyminiu reguliavimu buvo suformuluota ir įrodymų samprata sovietmečio Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje: „įrodymai – tai bet kokie faktiniai duomenys, esantys įstatymo nurodytuose šaltiniuose, kuriais remdamiesi kvotos organai, tardytojas ir teismas įstatymo nustatyta tvarka išsiaiškina pavojingos visuomenei veikos buvimą ir nebuvimą, šią veiką padariusio asmens kaltumą ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti teisingai“ (Danisevičius *et al.*, 1978, p. 106). Tokia teorinė ir įstatyminė įrodymų samprata suteikė ir tam tikras gaires dėl įrodinėjimo baudžiamajame procese dalyko turinio. Verta pastebėti, kad įrodymų samprata kriminalistikos moksle ir baudžiamojo proceso teisės teorijoje iki šiol yra aiškinama remiantis kriminalistinės atspindžio teorija. Remiantis jos įžvalgomis ir daroma išvada, kad

įrodymų esmę sudaro nedaloma formos ir jos turinio vienybė, kadangi tokia samprata tiksliausiai atspindi įrodymų formavimosi mechanizmą (Arlauskaitė-Rinkevičienė, 2007, p.75-76). Konceptija, tvirtinanti, kad įrodymai – tai turinio ir formos vienovė, taip pat įtvirtinta ir dabartinėje LAT praktikoje. Nagrinėjamosiose bylose LAT dažnai pažymi, kad neužtenka byloje turėti tam tikras įstatyme numatytas įrodymų formas, būtina, kad kiekvienos įrodymų formos turinyje būtų galima rasti duomenų, susijusių su reikšmingomis bylai aplinkybėmis (Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 80).

Aptariant buvusią 1961 m. BPK 74 str. įtvirtintą įrodymų sąvoką doktrinoje teigiama, kad ji buvo lakoniška, tačiau kartu konkreti, kas leido pašalinti abstraktų įrodymų supratimą (Stungys, 2000, p. 22). Anot P. Ancelio, tokia įstatyminė įrodymų samprata bei įrodinėjimo reglamentavimas įtvirtino nuoseklią įrodymų ir įrodinėjimo dalyko bei priemonių sistemą (Ancelis, 2012, p. 63). 1961 m. galiojusio BPK komentaro autoriai nurodo, kad baudžiamojoje byloje surinkti įrodymus, tiek kaltinamąjį įkaltinančius, tiek ir jį teisinančius, privalo kvotėjas, tardytojas, prokuroras ir teismas, tą kiekvienas iš jų atlieka vykdydamas savo procesines funkcijas (Goda *et al.*, 2001, p. 103). Įrodymų rinkimas ir kruopštus, visapusiškas ir objektyvus patikrinimas įvardijami kaip kiekvieno iš šių subjektų funkcija (BPK 75 str. 3 d.). Toks įrodymų patikrinimas prasideda nuo įrodymų gavimo momento ir tęsiasi per visas proceso stadijas (Goda *et al.*, 2001, p. 105). Tokiu būdu, manytina, kad įstatymų leidėjas pabrėžė įrodinėjimo proceso esmę: įrodinėjimas vyksta visose baudžiamojo proceso stadijose (išskyrus vykdymą), šioje veikloje dalyvauja visi įvardijami įrodinėjimo subjektai vykdydami savo procesines funkcijas. Reikšminga tai, kad, remiantis 1961 m. BPK įrodymų sąvoka buvo vartojama ir ikiteisminiame bylos etape. Ir vis gi, tokia įrodymų samprata kėlė nemažai tiek mokslininkų, tiek praktikų kritikos (pvz., Kazlauskas, Kuconis, 1998, p. 7.).

Anot J. Machovenko, 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojęs naujasis Lietuvos Respublikos BPK pakeitė ne tik tarybinių laikų įrodymų sampratą, bet įrodymų sampratą, kurios ištakos buvo feodalinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisė (toliau – LDK) (Machovenko, 2005, p. 61). Neišvengiamai tuo pačiu pasikeitė ir įrodinėjimo proceso samprata. Jeigu galiojant ankstesniam reguliavimui doktrinoje įrodinėjimo samprata buvo apibrėžiama kaip įstatymo nustatytais formomis įgyvendinama kvotos, tardymo, prokuratūros organų ir teismo procesinė veika, kurioje dalyvauja visi proceso dalyviai ir kuri yra skirta įrodymams rinkti, įtvirtinti, patikrinti, įvertinti, turint tikslą nustatyti tiesą baudžiamojoje byloje (Rinkevičius, 1990, p. 22-23), tai šiuo metu iš įrodinėjimo sampratos įrodinėjimo subjektai

yra pašalinti, ir jis yra suprantamas kaip įstatymo reguliuojama veikla, kurios metu renkami, patikrinami ir vertinami reikšmingi duomenys, siekiant išaiškinti bylai reikšmingas aplinkybes ir nustatyti tiesą byloje (Goda *et al.*, 2011, p. 171). Ir visgi akivaizdu, kad šias sąvokas jungia supratimas, kad įrodinėjimo procese yra apibrėžiamas įrodinėjimo dalykas, nustatomos įrodinėjimo ribos.

Įstatyminė įrodymų samprata ir pagrindiniai reikalavimai įrodymams bei įrodinėjimo procesui šiuo metu yra glaustai išdėstyti BPK 20 str. Čia nurodoma, kad: „Įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys. Ar gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla. Įrodymais gali būti tik tokie duomenys, kurie patvirtina arba paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai išspręsti teisingai. Įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti šiame Kodekse numatytais proceso veiksmais.“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas). Anot 2003 m. baudžiamojo proceso kodekso komentaro autorius, vienas pagrindinių skirtumų tarp galiojusios sovietmečiu įrodymų sampratos ir sampratos, galiojančios šiai dienai, yra tai, kad atsisakyta griežto įrodymų rūšių sąrašo – įrodymais gali būti laikomi bet kokie duomenys, jei jie gauti įstatymų nustatyta tvarka. Antra naujove, kuri kelia daugiausia mokslinių diskusijų, tapo tai, kad apie įrodymus pagal naują BPK pradedama kalbėti tik tuomet, kai procesas vyksta teisme. Akcentuojama, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras disponuoja tik tam tikrais duomenimis, ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuri įrodymais virsta tik tada, kai įrodymais šią medžiagą pripažįsta teismas, dalis duomenų, kuriuos šie subjektai laikė reikšmingais nusikalstamai veikai tirti, arba proceso dalyvių iniciatyva gauta informacija gali būti dėl neatitikimo sąsajumo bei leistinumų reikalavimams teisme nepripažinti įrodymais (Goda *et al.*, 2003, p. 45). Taip yra todėl, kad tik rungimosi principu vykstančio teismo proceso metu galima nustatyti, kad tam tikra informacija yra patikima ir reikšminga sprendžiant bylą, t.y. turi „įrodymų kokybę“. (Goda *et al.*, 2011, p. 165). Iš tokios normos konstrukcijos ir doktrininų įžvalgų galima daryti išvadą, kad ikiteisminiame tyrime įrodinėjimo nevyksta. Tokiu atveju lieka neaišku, kokios „kokybės“ duomenimis yra operuojama ikiteisminiame etape. Komentaro autoriai teigia, kad proceso etapuose, esančiuose iki bylos nagrinėjimo teisme, galima kalbėti tik apie tikimybes, prielaidas, versijas, labiau ar mažiau pagrįstus manymus, bet ne apie aplinkybių įrodomumą (Goda *et al.*, 2003, p. 46). Tačiau tai prieštarauja visai baudžiamojo proceso logikai: nuo pat baudžiamojo proceso pradžios ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokuroras gali priimti labai reikšmingus sprendimus,

pavyzdžiui, dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo, atsisakymo jį pradėti, dėl kardomųjų priemonių skyrimo, dėl proceso nutraukimo ikiteisminio tyrimo stadijoje. Šie sprendimai priimami atlikus tyrimą, ir visuotinai pripažįstama bei neginčijama teismo prerogatyva galutinai nuspręsti, kokie duomenys galutinai atitinka įrodymams keliamus reikalavimus ir įvertinti surinktų įrodymų visumą, nereiškia, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokuroras neatlieka duomenų vertinimo, nesprenžia dėl duomenų sąsajumo, leistinumą, patikimumą, priešingu atveju jie negalėtų priimti pagrįstų procesinių sprendimų. (Ancelis, 2011, p. 214, 216). Be to, teorijoje pagrindžiama mintis, kad teismo bylos nagrinėjimo stadija neatlika ir neatlieka visą baudžiamąjį procesą ir jo rezultatus lemiančio vaidmens, jį perėmęs ikiteisminis tyrimas (Merkevičius, 2018, p. 153). Kyla klausimas ar tikrai galima vienareikšmiškai teigti, kad toks įrodymų sąvokos įstatyminis apibrėžimas savaime eliminavo įrodinėjimo procesą iš baudžiamąjo proceso ikiteisminio tyrimo etapo?

Atsakant į šį klausimą galima panagrinėti baudžiamąjo proceso teisės vadovėlių. Pataisytoje ir papildytoje vadovėlio laidoje nebėra tvirtinama, kad įrodinėjimas vyksta visose baudžiamąjo proceso stadijose (Goda *et al.*, 2005, p. 174), tačiau pabrėžiama, kad aktyviausiai įrodinėjimas vyksta ikiteisminio tyrimo ir bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme metu (Goda *et al.*, 2011, p. 171). Dar daugiau, kalbant apie įrodinėjimo pareigą, nurodoma, kad ji baudžiamajame procese tenka valstybės pareigūnams ir institucijoms, t.y. ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorui ir teismui, kurie turi nustatinėti tiek patrauktą baudžiamąjį atsakomybės asmenį kaltinančius, tiek jį teisinančius duomenis. (Goda *et al.*, 2011, p. 171). Taigi, tie patys autoriai teigia, kad įrodinėjimas vyksta ir ikiteisminio tyrimo metu. Be to, kaip pastebi R. Merkevičius, pačiame BPK įrodymais dažnai vadinami ir tokie duomenys, kurie teismo dar nėra pripažinti įrodymais (Merkevičius, 2018, p. 151-152). Pavyzdžiui, pagal BPK 7 str. 1 d. *įrodymus* teismui teikia proceso šalys, ikiteisminiame tyrime atliekami tyrimo veiksmai BPK 48 str. 1 d. 5 p. vadinami *įrodymų rinkimo* veiksmais ir t.t. Iš tikrųjų visi įrodinėjimo etapai yra skaidomi tik teisės teorijos, o realiai šis procesas vyksta kompleksiskai vienkart. Reikia sutikti su doktrinoje išsakoma mintimi, kad negalima sumenkinti faktinių duomenų rinkimo, patikrinimo ir įvertinimo reikšmingumo ikiteisminiame etape, pernelyg sureikšminant daugiausia netiesioginį, loginį-argumentacinį įrodymų pažinimą teisme vien jau dėl to, kad tik nedidelė dalis pradėtų ikiteisminių tyrimų pasiekia teismus (Ancelis, 2008, p. 34). Be to, nors Lietuvos baudžiamajame procese rungtimosi principas labiausiai atsiskleidžia teismo nagrinėjimo stadijoje, ir ikiteisminiame etape taip pat yra įtvirtinti tam tikro rungtyniškumo elementai:

aktyviai veikia gynyba, įstatymu numatyti ir įgalioti atstovai, veikia apskundimo ir nušalinimo institutai, kai kreipiamasi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl kardomosios priemonės suėmimo paskyrimo, taip pat ikiteisminio tyrimo teisėjui atliekant liudytojo apklausą ikiteisminio ir kt. (Ancelis, 2008, p. 34, Jurka *et al.*, 2009, p. 123-124). Reikia pastebėti, kad tokius samprotavimus atspindi ir LAT praktika. Apžvalgoje, skirtoje įrodymams, nurodoma, kad įrodinėjimas baudžiamajame procese yra „įstatymo reglamentuota ikiteisminio tyrimo įstaigų ir jų pareigūnų, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, teismo ir proceso dalyvių (įtariamojo, kaltinamojo, gynėjo, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo, taip pat įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo atstovo) veikla, kuria renkami, pateikiami, tikrinami ir vertinami duomenys, reikšmingi tiriamo įvykio aplinkybių, nusikalstamos veikos buvimo ar nebuvimo, kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai, nustatymui“. (Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga). Vadinasi, apie įrodinėjimo dalyką, ribas bei tiesos nustatymą galima kalbėti ne tik tuomet, kai byla yra nagrinėjama teisme, bet ir vykstant ikiteisminiam tyrimui.

Tai, kad yra klaidinga įrodinėjimo proceso suvokimą susiaurinti iki operavimo faktiniais duomenimis teisme patvirtina ir teorinės išvalgos apie pažinimo ir įrodinėjimo turinį. Įrodinėjimas baudžiamajame procese laikomas viena iš baudžiamojo procesinio pažinimo formų, apimanti tiek pažinimo (pažintinius-patvirtinančius) veiksmus, tiek įvairias argumentacines-logines operacijas, nukreiptus į pakankamai plataus rato aplinkybių nustatymą, šis pažinimas yra realizuojamas baudžiamojo proceso subjektų veikloje, jiems įgyvendinant savo pareigas (ir teises) procese (Arlauskaitė-Rinkevičienė, 2006, p. 72, Kuznecov, 1983, p. 12, 23, 108). Kaip teisingai pastebėjo S. A. Šeiferis, nepaisant to, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro bei teismo procesinis statusas ir funkcijos reikšmingai skiriasi, juos vienija tai, kad kiekvienas iš jų realizuoja pažintinį ciklą, nuosekliai judėdami link tiesos byloje nustatymo (Šeifer, 2009, p. 140). U. Arlauskaitė-Rinkevičienė ir P. Ancelis teigia, kad formaliosios logikos dėsniais patvirtina, kad įrodomosios informacijos paieška, suradimas, rinkimas, fiksavimas, disponavimas jais, jų vertinimas taip pat vadintini įrodinėjimu (pvz., Arlauskaitė-Rinkevičienė, 2007, p. 76, Ancelis, 2007, 148). Taigi, įrodinėjimas – tai reikšmingų bylos aplinkybių pažinimo procesas, šiame procese žinių gavimas ir jų tikrumo įvertinimas sutampa.

Reikėtų taip pat aptarti kitų baudžiamojo proceso dalyvių vaidmenį įrodinėjimo procese. Remiantis LAT pateiktu įrodinėjimo proceso apibrėžimu, šių subjektų veikla taip pat

sudaro įrodinėjimo proceso turinį (Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga). Doktrinoje taip pat akcentuojama, kad baudžiamasis procesas turi vykti tokiu būdu, kad ir kiti proceso dalyviai turėtų galimybę prisidėti prie tiesos jame nustatymo (Goda *et al.*, 2003a, p. 12). Visų dalyvaujančių baudžiamajame procese asmenų tikslas sutampa – nustatyti materialią tiesą byloje. Tačiau šio tikslo kiekvienas jų siekia savaip (Gušauskienė, 2011, p. 361), t.y. skirtingų baudžiamajame procese dalyvaujančių asmenų vaidmuo įrodinėjimo procese skiriasi priklausomai nuo BPK jiems nustatytos teisės ar pareigos dalyvauti šiame procese. Pareiga įrodinėti baudžiamajame procese (*onus probandi*) tenka valstybės pareigūnams ir institucijoms: ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokuroras privalo rinkti, tikrinti ir vertinti reikšmingus bylai duomenis, teismas privalo juos tikrinti, o prireikus – rinkti papildomus duomenis, spręsti, ar pripažinti juos įrodymais ir vertinti įrodymus, užtikrinti šalims vienodas galimybes įrodinėjant savo teiginius, pateikiant papildomus įrodymus (Goda *et al.*, 2011, p. 172, Ancelis, 2011, p. 218). Gynėjas privalo taikyti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, bet neprivalo įrodinėti kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai. Tuo tarpu kiti įrodinėjimo procese dalyvaujantys subjektai turi teisę, bet ne pareigą dalyvauti šiame procese (Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga). Paprastai proceso dalyviai būna suinteresuoti pateikti į bylą išimtinai teisinančius ar išimtinai kaltinančius duomenis, ir dėl savo pasirinkimo užimti atitinkamą poziciją baudžiamajame procese negali patirti jokių neigiamų pasekmių (Bilius, Kuzminovas, 2014, p. 398). Dėl to teorijoje iškeliami mintis, kad įtariamą, kaltinamą, gynėją, nukentėjusį, civilinio ieškovo ir kitų baudžiamojo proceso dalyvių vaidmuo įrodinėjime yra susiaurintas iki nustatytų nusikalstamos veikos aplinkybių pripažinimo. Todėl įprastas įrodinėjimas jų veikloje yra visiškai išstumiamas alternatyvios pažinimo procedūros, kuri remiasi prezumpcijomis, prejudicija, pažinimu remiantis visiems žinomais faktais, o taip pat fiziniu žinių tikrumo patikrinimu ir įvertinimu (Azarov, Bojarskaja, 2018, p. 74). Privačių subjektų procesinės galimybės įrodinėjimo procese nėra lygios su ikiteisminiu tyrimu atliekančiais pareigūnais ar kaltintoju, todėl jie negali būti laikomi pilnaverčiais įrodinėjimo proceso dalyviais. Jų dalyvavimas šiame procese apsiriboja duomenų rinkimu ir teikimu (BPK 98 str.), prašymų dėl reikšmingų duomenų surinkimo ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir prokurorui pateikimu (BPK 178 str.), patys proceso dalyviai neturi teisės taikyti procesinės prievartos priemonių, atlikti liudytojų apklausas, tačiau jie atibojami nuo duomenų

(įrodymų) tolesnio vertinimo, tikrinimo (Gušauskienė, 2011, p. 366). Šiek tiek platesnes procesines galimybes įrodinėjimo procese turi gynybos šalis, kadangi BPK 48 str. 1 d. 7 p. numatyta gynėjo teisė ir pareiga savarankiškai rinkti gynybai reikšmingus duomenis, kurie išteisintų ginamąjį ar palengvintų jo atsakomybę, nesinaudojant procesinės prievartos priemonėmis bei kaltinamasis, nes BPK 22 str. 3 d. yra numatyta jo teisė teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant. Todėl galima daryti išvadą, kad, net pripažinus, kad proceso dalyviai tam tikra apimtimi dalyvauja įrodinėjimo veikloje, pavyzdžiui, padedami nustatyti tam tikras įrodinėtinas byloje aplinkybes, jų veikla neapsprendžia įrodinėjimo dalyko ir tik tam tikrais atvejais gali įtakoti įrodinėjimo ribas.

Taigi, įrodinėjimą baudžiamajame procese reikia suprasti kaip sudėtingą pažintinių, patvirtinančių ir loginių-argumentacinių veiksmų kompleksą, kurį realizuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras ir teismas, o taip pat ir kiti baudžiamojo proceso dalyviai, kuris yra nulemtas baudžiamojo proceso įstatymo normų ir nukreiptas į baudžiamajai bylai reikšmingų aplinkybių nustatymą, būtiną proceso sprendimams priimti ir nustatyti tiesai byloje. Įrodinėjimo dalyko nustatymas ir įrodinėjimo ribų apsibrėžimas vyksta visose baudžiamojo proceso stadijose. Lemiamą įtaką tam turi valstybinių įrodinėjimo subjektų veikla.

1.2 Įrodymams keliami reikalavimai: įrodymų sąsajumas ir pakankamumas

Baudžiamasis procesas yra griežtas ir formalus procesas. Todėl ir visas įrodinėjimo procesas yra saistomas griežtų procesinių taisyklių, pagal kurias sprendžiama, ar tam tikri duomenys gali būti laikomi įrodymais ir ar jais galima grįsti apkaltinamąjį arba išteisinamąjį teismo nuosprendį ar kitą procesinį sprendimą. Mokslinių publikacijų analizė (pvz., Rinkavičius, 1990, p. 17, 37-38; Rinkevičius, 1996, p. 30-31, Ažubalytė, Zajančkauskienė, 2006, p. 48, Orlov, 2009, p. 26-27) leidžia daryti išvadą, kad dažniausiai doktrinoje yra išvardijamos tokios įrodymų savybės: sąsajumas (liečiamumas), leistinumumas, patikimumas (tikrumas) ir pakankamumas. Šios savybės gali būti tuo pačiu laikomos ir įrodymams keliamais reikalavimais, kadangi įrodymų sąsajumo (liečiamumo) bei leistinumumo reikalavimai kyla iš BPK apibrėžtos įrodymų sampratos, o įrodymų patikimumo (tikrumo) ir pakankamumo reikalavimai – iš teismų praktikos. Dėl ribotos darbo apimties bei atsižvelgiant į pagrindinį darbo objektą, toliau plačiau bus aptarti tie įrodymams keliami reikalavimai, kurie yra

tiesiogiai susiję su įrodinėjimo dalyku ir įrodinėjimo ribomis baudžiamajame procese, t.y. įrodymų sąsajumas ir pakankamumas.

Įrodymų sąsajumo reikalavimas įtvirtintas galiojančiame BPK 20 str. 3 d., kuri numato, kad: „įrodymais baudžiamojoje byloje gali būti tik tokie duomenys, kurie patvirtina arba paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai išspręsti teisingai“. Įrodymų sąsajumo reikalavimas buvo įtvirtintas ir 1961 m. BPK 74 str. 1 d. Šis reikalavimas keliamas tiek duomenims, kuriuos renka ikiteisminio tyrimo pareigūnai bei prokuroras, tiek įrodymams, kuriuos vertina teismas, tiek duomenims, kuriuos pateikia privatūs baudžiamojo proceso subjektai (Bilius, Kuzminovas, 2014, p. 404). Pats BPK „sąsajumo“ sąvokos nevartoja, ją formuluoja bei jos turinį apibrėžia doktrina. Įrodymų sąsajumas Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje suprantamas kaip įrodymų turinio (priežastinis) ryšys¹ su įrodinėtinomis byloje aplinkybėmis arba su kitais duomenimis, turinčiais reikšmės teisingam bylos išsprendimui (Rinkevičius, 1990, p. 17). Vadinasi, iš esmės įrodymų sąsajumas leidžia pagrįsti, ar įrodymų turinys yra tinkamas tiesai byloje nustatyti. Tai reiškia, kad įrodymais gali būti laikomi tik tokie duomenys, kurie padeda nustatyti bent vieną bylai reikšmingą aplinkybę (Goda *et al.*, 2011, p. 166). Kitaip tariant, sąsajumo reikalavimą atitinka tas duomuo, kuris yra susijęs su nagrinėjama byla ir įrodinėtinomis aplinkybėmis. Ryšis tarp įrodymų turinio ir aplinkybių, kurias konkrečioje byloje būtina įrodyti, dinaminėje baudžiamojo proceso eigoje gali kisti: iš pradžių jis gali būti tik tikėtinas, o tolesnėse proceso stadijose jis patikslinamas ir konkretizuojamas remiantis visos byloje surinktos medžiagos analize, kas reiškia, kad padarius prielaidą dėl duomens (įrodymo) sąsajumo, ši prielaida vėliau gali ir nepasitvirtinti (Rinkevičius, 1990, p. 37). Tai reiškia, kad įrodymų vertinimas jų sąsajumo požiūriu vyksta visose baudžiamojo proceso stadijose, o galutinai – teismo bylos nagrinėjimo metu.

Užsienio doktrinoje, ypač bendrosios teisės tradicijos valstybėse, sąsajumo reikalavimas kartais vadinamas įrodymų svarba arba tinkamumu (angl. *relevant*). Atskleidžiant jų sampratą taip pat akcentuojamas ryšis su bylai reikšmingomis aplinkybėmis. Yra teigiama, kad tam, kad kuris nors faktas būtų laikomas įrodymu, jis turi būti svarbus bylai, t.y. susijęs su veika, dėl kurios iškelta baudžiamoji byla. Svarba arba tinkamumas – tai

¹ Teigiama, kad ryšių formos tarp duomenų, galinčių turėti įrodomąją reikšmę, ir įrodinėtinų baudžiamojoje byloje aplinkybių būna labai įvairios: duomenys gali būti įrodinėtinos aplinkybės priežastis ar pasekmė, duomenys ir įrodinėtina aplinkybė gali būti tos pačios priežasties pasekmė, laiko atžvilgiu jie gali kilti tuo pačiu metu ar skirtingu metu. (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 29). Bet svarbiausia, kad faktinis duomuo turėtų priežastinį ryšį bent su viena iš bylai reikšmingų aplinkybių. Tik tai apspręso jo įrodomąją reikšmę.

loginis ryšys, egzistuojantis tarp padarytos nusikalstamos veikos ir faktinės aplinkybės, kurią šalis pateikia kaip įrodymą. Faktas yra svarbus, jei protingai mąstančiam žmogui jis leidžia manyti esant kurį nors nusikaltimo sudėties elementą ar faktinę aplinkybę arba jo nesant. (Pradel, 2001, p. 381).

Įrodymų sąsajumas valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose reglamentuojamas skirtingai. Kai kurios valstybės įrodinėtinas bylos aplinkybes aiškiai išskiria BPK (pvz., Rusija). Galiojantis Lietuvos BPK nenurodo, kokios aplinkybės yra laikomos reikšmingomis bylai ir dėl to įrodinėtinos. Išimtis yra priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas (BPK 395 str.). Lyginamuoju istoriniu aspektu pažymėtina, kad įrodymų sąsajumo reikalavimas buvo būdingas tiek pasaulietinei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisei (toliau – LDK), tiek kanonų teisei. Pagal pastarąją buvo neleidžiama pateikti jau patvirtintų faktų, su byla nesusijusių faktų, neaiškių ir neapibrėžtų faktų, pernelyg bendrų faktų (Machovenko, 2005, p. 62), tačiau ir šiuo atveju konkrečių aplinkybių išdėstyta nebuvo. Tuo tarpu 1961 m. BPK bylai reikšmingas aplinkybes reglamentavo nebaigtinio sąrašo principu: BPK 74 str. 1 d. numatė, kad tai aplinkybės, leidžiančios konstatuoti pavojingos visuomenei veikos buvimą ar nebuvimą, šią veiką padariusio asmens kaltumą ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai teisingai išspręsti. Bendrais bruožais įrodymų sąsajumas buvo numatytas ir BPK 18 str., kuris numatė pareigą išaiškinti tiek kaltinamąjį teisinančias, tiek kaltinančias, tiek sunkinančias, tiek lengvinančias jo atsakomybę aplinkybes. Tai reiškia, kad sprendami vieno ar kito duomens (įrodymo) sąsajumo klausimą kvotos organai, tardytojas, prokuroras ir teismas vadovavosi BPK 18, 74 str. bei 71 ir 73 str., kuriose buvo išvardintos byloje įrodinėtinos aplinkybės, nurodymais bei remdamiesi konkrečiomis bylos aplinkybėmis, kas reiškia, kad įrodymų sąsajumo reikalavimas praktiškai sutapatintas su įrodinėjimo dalyko apibrėžimu.

Galiojančiame BPK sąsajumo įvertinimo taisyklės nėra tokios griežtos, todėl įrodymai, kurių turinį sudaro duomenys apie įrodinėtinas aplinkybes visada bus susiję su byla. Taigi Lietuvoje, remiantis laisvo įrodymų vertinimo principu, palikta daug laisvės teismui galutinai nuspręsti, ar pripažinti duomenis reikšmingais bylai. Visgi baudžiamojo proceso doktrinoje, remiantis sistetine baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės nuostatų analize, išskiriamos penkios grupės aplinkybių, kurios laikomos reikšmingomis kiekvienoje byloje: 1) veikos padarymo aplinkybės, 2) traukiamo baudžiamojon atsakomybės asmens kaltumą įrodančios ar paneigiančios aplinkybės, 3) atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės, 4) aplinkybės, į kurias turi būti atsižvelgiama skiriant bausmę ir

poveikio priemonę, 5) aplinkybės, pagal kurias nustatinėjamas nusikalstama veika padarytos žalos dydis ir kitos aplinkybės, turinčios reikšmės priimant teisėtą ir pagrįstą teismo sprendimą (Goda *et al.*, 2011, p. 166). Tačiau negalima teigti, kad sąsajumo reikalavimą atitinka tik tie faktiniai duomenys, kurie leidžia įrodyti išvardintas aplinkybes. Įrodinėjimas yra gerokai platesnė procesinė veikla. Todėl taip pat laikoma, kad duomenys (įrodymai) liečia bylą, jei jie gali būti panaudoti bent vienam iš dar keturių tikslų: 1) nustatyti tarpinius faktus², 2) patikrinti kitų įrodymų tikrumą ir išsamumą, 3) patvirtinti arba paneigti tiriamas versijas³ (Goda *et al.*, 2001, p. 102), 4) surasti kitus įrodymus (Rinkevičius, 1996, p. 30, Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 81). Tai rodo, kad įrodymų sąsajumo reikalavimas yra platesnė kategorija nei įrodinėjimo dalykas, kuris apsiriboja byloje įrodinėtinomis aplinkybėmis: be to, kad turi būti vertinamas duomenų sąsajumas su įrodinėjimo dalyku, taip pat būtina įsitikinti, ar duomenys apskritai reikšmingi nusikalstamai veikai ištirti ir išnagrinėti. Tačiau aplinkybės, sudarančios įrodinėjimo dalyką, visų pirma atitinka sąsajumo reikalavimą. Jei duomuo (įrodymas) neatitinka įrodymų sąsajumo reikalavimo, jis neįeina į įrodinėjimo dalyko turinį. Byloje turi būti įrodinėjamos tik tos aplinkybės, kurios yra susijusios su visais toje byloje sprendžiamais klausimais, todėl įrodymų sąsajumo savybė apibrėžia įrodinėjimo dalyką (Goda *et al.*, 2011, p. 182).

Nustatant įrodymų sąsajumą svarbiausia yra apibrėžti galimybę ir būtinybę juos naudoti tiriant ir nagrinėjant bylą. Ikiteisminio tyrimo metu šis reikalavimas yra susijęs ir su veiksmų, atliekamų nustatant faktus, neturinčius nieko bendra su konkrečia nusikalstama veika, apribojimu. Tai yra, sąsajumo reikalavimas yra svarbus tiek teisiniu, tiek praktiniu požiūriais, nes įpareigoja nustatyti visas reikšmingas nusikalstamos veikos aplinkybes, o kartu leidžia išvengti nereikalingo procesinio darbo bei baudžiamosios bylos perkrovimo informacija, kuri nėra naudinga sprendžiant klausimus, kylančius baudžiamojo proceso metu (Ancelis *et al.*, 2016, p. 30, Goda *et al.*, 2011, 166) ir padeda užtikrinti vieną iš baudžiamojo proceso principų – ekonomiškumą laiko požiūriu. (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 28-29). Tai reiškia, kad sąsajumo reikalavimas užtikrina, kad baudžiamojoje byloje būti

² Tais atvejais, kuomet nėra konkretaus įrodymo, kuriuo būtų galima įrodyti tam tikrą faktinę aplinkybę, kuri yra reikšminga tyrimui ar bylos nagrinėjimui, tiesiogiai, gali būti įrodinėjama netiesioginiais įrodymais – įkalčiais. Tokiu atveju yra įrodinėjama per tarpinius faktus, ir per tarpinius faktus patvirtinančią netiesioginių įrodymų grandinę keliaujama prie tų faktų, kurie bus teisiškai reikšmingi konkrečioje byloje.

³ Kaip akcentuoja P. Danisevičius ir A. Liakas, bylą kartais liečia vadinamieji negatyvūs faktai – t.y. tam tikrų faktų, kurie turėtų būti rasti normaliai vystantis aplinkybėms, remiantis tam tikra versija, nebuvimas (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 29). Tokie faktiniai duomenys tiesiogiai neturi įrodomosios reikšmės tiriamam įvykiui, tačiau tiriamos versijos išgryninimas yra ypatingai reikšmingas tiesos byloje nustatymui.

koncentruojamasi į įrodinėjimo dalyką. Be to, įrodymų sąsajumo klausimo išsprendimas turi reikšmę dar dviem itin reikšmingiems baudžiamojo proceso aspektams. Pirma, įtariamųjų, kaltinamųjų, teisiųjų ir kitų proceso dalyvių teisėms ir teistiems interesams apginti. Kiekvienas baudžiamojo proceso dalyvis turi konkrečiai žinoti, kas įrodinėtina byloje, kurie faktiniai duomenys liečia bylą: įtariamasis, kaltinamasi turi konkrečiai žinoti, nuo ko turi gintis, bylą tiriantis pareigūnas ir prokuroras privalo žinoti konkrečios bylos įrodinėjimo ribas ir apimtį, ekspertai ir specialistai turi daryti išvadą dėl konkrečių byloje išspręstinių klausimų, liudytojas duoda parodymus tik apie aplinkybes, liečiančias bylą, taip pat apie aplinkybes, charakterizuojančias įtariamąjį, kaltinamąjį ir nukentėjusįjį bei jų tarpusavio santykius. Antra, teisėtumo interesams. Jeigu į baudžiamosios bylos tyrimą būtų įtraukti faktai, nesusiję su byla, tai iškraipytų bylos esmę, apsunkintų bylos nagrinėjimą. (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 28-29).

Išanalizavus specialiosios literatūros šaltinius, galima pažymėti, kad teorijoje nesutariama, ar įrodymų pakankamumas apskritai yra įrodymų savybė, kadangi, skirtingai nei aptarti reikalavimai, šis apibūdina įrodymų visumą ir negali būti keliamas atskiram įrodymui (Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 95). Įrodinėjimo proceso tikslas – tiesos nustatymas, o norint pasiekti šį tikslą, tame tarpe ir formuluoti išvadas dėl nusikalstamos veikos sudėties buvimo ar nebuvimo, nepakanka pripažinti, kad įrodymai atitinka sąsajumo, leistinumą ir patikimumo reikalavimus. Pastarųjų reikalavimų įvertinimas sudaro prielaidą spręsti dėl įrodymų pakankamumo išvadoms grįsti, o tai reiškia, kad pakankamumo reikalavimas yra vertinamas paskutinis. Tai, kad įrodymai turi būti vertinami pakankamumo požiūriu pripažįstama tiek doktrinoje, tiek teismų praktikoje (Rinkevičius, 1996, p. 31-32, Goda *et al.*, 2011, p. 181, Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga). Todėl įrodymų pakankamumas laikytinas reikalavimu, keliamu loginiais ryšiais susijusių įrodymų visumai.

Įrodymų pakankamumo reikalavimas yra glaudžiai susijęs su įrodinėjimo ribų klausimu. Anot J. Rinkevičiaus, įrodymų pakankamumas įvertinamas remiantis įrodinėjimo dalyko ir įrodinėjimo ribų sąvokomis (Rinkevičius, 1990, p. 38). Baudžiamajame procese turi būti įrodinėjama tol, kol dėl tam tikro fakto buvimo ar nebuvimo nelieka jokių bent kiek pagrįstų abejonių, t.y. padaryti patikimas išvados ir priimti atitinkamus proceso sprendimus, kurių pagrindų į įrodinėjimo dalyką įeinančios aplinkybės gali būti laikomos nustatytomis, galima tik tada, kai yra pakankamai informacijos apie tas aplinkybes. Šiuo aspektu galima teigti, kad įrodinėjimo ribų terminas yra tapatus įrodymų pakankamumo terminui. (Goda *et*

al., 2011, p. 183). Iš to galima daryti išvadą, kad įrodinėjimo ribų pasiekimo klausimas irgi sprendžiamas galutinėje įrodymų vertinimo stadijoje, jau po to, kai tinkamai apibrėžtas įrodinėjimo dalykas.

Įrodymų pakankamumas išvadoms pagrįsti yra fakto, o ne teisės klausimas. Todėl, kaip nurodo LAT, „dėl įrodymų pakankamumo ir patikimumo turi būti sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju. Įrodymų pakankamumas byloje reiškia, jog įrodymų visuma leidžia daryti pagrįstą išvadą apie įrodinėjamų faktinių aplinkybių buvimą ar nebuvimą.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-87-719/2019). Nei įstatymas, nei teismų praktika neformuluoja jokių formalių kriterijų, apibrėžiančių įrodymų rūšis ar kiekį, kurių pagrindų galima spręsti, kad įrodymų pakanka⁴. Detalus šio klausimo reglamentavimas prieštarautų laisvo įrodymų vertinimo, besiremiančiu vidiniu įsitikinimu, principui. Tačiau kai kuriose valstybėse įrodymų pakankamumo vertinimo kontekste yra formuluojamos „patvirtinimo taisyklė“ ir „įrodymų minimumo taisyklė“⁵ (Saveljeva, 2019, p. 40). Manytina, kad nesant konkrečių taisyklių, susijusių su įrodymų pakankamumo nustatymu baudžiamojo proceso subjektai tą vertina remdamiesi logika, vidiniu įsitikinimu. LDK teisės istorijos laikotarpiu taip pat galima aptikti tam tikrų įrodymų pakankamumo vertinimo apraiškų. Pamedės teisyne pasakyta: „Jei yra kova bei ginčas, tai tas nugalė kitą, kuris turi daugiau ar geresnių įrodymų“. Kaip įprasta viduramžiams, teismojo prisipažinimas buvo laikomas svarbiausiu įrodymu: teismajam prisipažinus, teismui nereikėjo ieškoti kitų įrodymų (Machovenko, 2005, p. 64-65). Be abejo, moderniaame baudžiamajame procese laisvo įrodymų vertinimo principas neleidžia laikyti prisipažinimą vieninteliu ir pakankamu įrodymu, remiantis kuriuo būtų galima daryti išvadą dėl asmens kaltumo, tam teismas nuosprendyje turėtų nurodyti kitus įrodymus, patvirtinančius asmens kaltę. LAT įrodymams ir įrodinėjimui skirtoje apžvalgoje nurodo, kad sprendimą dėl įrodymų pakankamumo teismo išvadoms pagrįsti lemia daug veiksnių: įrodymų kiekis, jų rūšis, patikimumas ir kt. (Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga).

Įrodymų pakankamumo vertinimo standartas priklauso nuo baudžiamojo proceso stadijos, o būtent nuo joje kylančių uždavinių. Tam, kad būtų pradėtas ikiteisminis tyrimas,

⁴ Įstatymų leidėjas įtvirtina tik vieną taisyklę, numatančią, jog apkaltinamasis nuosprendis negali būti pagrįstas vien tik nukentėjusiųjų ar liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas parodymais, jei jų nepatvirtina kiti byloje turimi įrodymai (BPK 301 str. 2 d.).

⁵ Remiantis pirmąja taisykle, kuri taikoma, pvz., Škotijoje, teisėjas gali priimti nuosprendį, jei yra bent du įrodymai. Tuo tarpu Italijoje, kur nuosprendžiui priimti pakanka vieno liudytojo parodymų, šiems parodymams keliami papildomi reikalavimai – jie turi būti rimti, tikslūs, derėti su kita informacija. (Saveljeva, 2019, p. 40).

būtina tik nustatyti duomenis, liudijančius apie nusikalstamos veikos požymių buvimą. Keliant ir tikrinant versijas ikiteisminio tyrimo metu, reikalavimai įrodymų pakankamumui jau bus kitokie, o šioje stadijoje priimant sprendimus, lemiančius proceso eigą, jau reikia nustatyti visas aplinkybes, sudarančias įrodinėjimo dalyką, todėl pakankamumo vertinimo standartas bus dar aukštesnis. Tuo tarpu teismo bylos nagrinėjimo metu įrodymų pakankamumo vertinimo standartas yra aukščiausias, kadangi šioje stadijoje daromos galutinės išvados dėl aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai. Praktikoje gali atsitikti taip, kad įrodymų pakankamumo reikalavimas bus tenkinamas tik tam tikrų įrodinėjimo dalyką įeinančių aplinkybių atžvilgiu, tačiau bus nepakankamas pagrindai išvadai dėl kitų aplinkybių buvimo ar nebuvimo. (Rinkevičius, 1990, p. 39-40). Be to, įrodymų pakankamumo klausimas yra skirtingai sprendžiamas ir priklausomai nuo to, ar teismas įrodymais grindžia apkaltinamąjį ar išteisinamąjį nuosprendį. Apkaltinamasis nuosprendis gali būti priimtas tik tuomet, kai pakanka patikimų kaltinamojo kaltės įrodymų. Duomenų, kuriais remiantis galima tik manyti, kad nusikalstama veika galėjo būti padaryta, nepakanka išvadoms apie asmens kaltumą ir apkaltinamajam nuosprendžiui priimti. Tuo tarpu nesant pakankamai įrodymų, kuriais remiantis galėtų būti daroma išvada apie kaltinamojo kaltę, net jei ir nėra pakankamai įrodymų, pagrindžiančių kaltinamojo nekaltumą, turi būti daroma išvada apie kaltinamojo nekaltumą (Goda *et al.*, 2011, p. 182).

Apibendrinus, galima teigti, kad tiek įrodinėjimo dalyko nustatymui, tiek įrodinėjimo ribų apibrėžimui yra reikšmingi visi įrodymams keliami reikalavimai, kadangi įrodinėjimo dalyką sudarančios aplinkybės gali būti nustatytos tik tais įrodymais, kurie atitinka sąsajumo (t.y. savo turiniu yra susiję su reikšmingomis bylai aplinkybėmis), liečiamumo (t.y. savo forma atitinka įstatyme nustatytiems reikalavimams ir dėl to tinkami reikšmingoms bylai aplinkybėms nustatyti), patikimumo (teisingai atspindi bylai reikšmingas aplinkybes) reikalavimus, šių reikalavimų neatitinkantys įrodymai neįeis į įrodinėjimo ribas. Tačiau iš visų įrodymams keliamų reikalavimų su įrodinėjimo dalykų glaudžiausiai susijęs sąsajumo reikalavimas: įrodymais gali būti laikomi tik tokie duomenys, kurie padeda nustatyti bent vieną aplinkybę, sudarančią įrodinėjimo dalyko turinį. Tuo tarpu įrodymų pakankamumas – tai kiekybinis reikalavimas, keliamas įrodymų visumai, jis yra būtinas norint pasverti galimybę pagrįsti procesinį sprendimą esamais įrodymais, todėl yra esminis nagrinėjant įrodinėjimo ribų klausimą, t.y. svarstant, ar reikia tęsti įrodymų rinkimą.

2. ĮRODINĖJIMO DALYKAS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE

2.1 Įrodinėjimo dalyko samprata ir reikšmė

Pažinimas, kaip ir bet kuri žmogaus veiklos sritis, yra dalykinio pobūdžio, t.y. nukreiptas į tam tikrą konkretų tiriamo objekto savybių, vidinių ir išorinių ryšių ratą. Tai reiškia, kad kiekvieną pažinimo sritį visų pirma apibūdina jos dalykas. Todėl nagrinėjant įrodinėjimo procesą bet kuriuo pjūviu neišvengiamai turi būti detaliau nagrinėjamas įrodinėjimo dalyko klausimas.

Kaip procesinės retorikos dalis įrodinėjimo dalyko samprata yra labai svarbi, nes siekiant nustatyti byloje tiesą, visų pirma, būtina išsiaiškinti, kas baudžiamojoje byloje nustatyta, norint tą tiesą pasiekti. Įrodinėjimo dalykas – tai visais laikais analogiškai suvokiama tam tikra tyrimo veiklos programa. Tokiai tyrimo programai daug dėmesio skirta jau senovės Romoje. Tų laikų teisininkai nusikalstamų veikų tyrimui ir aiškinimui naudojo septinnarę formulę, kartais literatūroje dar įvardinamą kaip „7-K“ formulę, kurią sudaro septyni klausimai: kas padarė, ką būtent (kokį nusikaltimą), kur (vieta), kada (laikas), kaip (koku būdu), kodėl (koku tikslu, motyvu), kam padedant (kas dar dalyvavo) (lot. – *quis, quid, ubi, quando, quomodo, quibus, auxiliis*). Buvo manoma, kad atsakius į šiuos klausimus bet koks nusikaltimas bus teisingai išaiškintas. (Ancelis, 2007, p. 150-151, Kuklianskis, Matulienė, 2002, p. 52). Tokiu būdu, vartojant šiuolaikinę terminiją, jeigu buvo gaunami atsakymai į visus tuos klausimus ir gaunama informacija, kuri patvirtina, kad iš tikrųjų į tuos klausimus atsakyta tinkamai, buvo galima kalbėti apie tai, kad yra įrodyti subjektyvieji ir objektyvieji tiriamo nusikaltimo sudėties požymiai. Visgi įrodinėjimo dalyko turinys šiai dienai yra platesnis nei „7-K“ formulė, tačiau pastaroji tebėra jo branduolys, nuo kurio įrodytumo priklauso poreikis įrodinėti kitas įrodinėjimo dalyko turinį įeinančias aplinkybes.

Įrodinėjimo dalyko sampratos atskleidimą galima pradėti nuo bendrinio antro sampratos dėmens – dalyko – sampratos apibrėžimo. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas dalyką apibūdina kaip ko nors apraišką, dėstomąjį, mokomąjį ar tiriamąjį objektą, tam tikrą ko nors kiekį, skaičių (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas). Iš šio bendrinio apibrėžimo, remiantis jau aptartomis įžvalgomis apie įrodinėjimą galima išvesti reikšmingus pastebėjimus dėl įrodinėjimo dalyko sampratos: 1) įrodinėjimo dalykas – tai tam tikras įrodinėjimo kaip pažintinės-tiriamosios veiklos objektas, 2) ši pažintinės-tiriamosios veiklos objektą sudaro tam tikras kiekis ar skaičius elementų, 3) šis tam tikras kiekis ar skaičius elementų yra kažko

apraiška, 4) ta apraiška laikytinas konkretus įvykis, galimai nusikalstomas, o pažintinės-tiriamosios veiklos objektai – tai aplinkybės, reikšmingos konkrečioje ar kiekvienoje byloje, kurias būtina įrodyti, siekiant nustatyti tiesą byloje ir priimti teisingą ir pagrįstą procesinį sprendimą. Taigi, pačia bendriausia prasme įrodinėjimo dalykas yra tai, ką reikia įrodyti konkrečioje baudžiamojoje byloje. Kaip bus atskleista toliau, doktrinine prasme įrodinėjimo dalyko sąvoka yra susijusi su žodžio dalyko lingvistine semantine reikšme.

Nagrinėjant mokslines publikacijas teko įsitikinti, kad įrodinėjimo dalyko samprata Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje nagrinėta nedaug. Kiek plačiau jo problematika nagrinėta Rusijos bei Vokietijos mokslininkų. Tokios ne itin gausios publikacijos gali liudyti, kad didelių klausimų ši kategorija teorijoje ir praktikoje nekelia, nes, kaip buvo minėta, tai, kas turi būti įrodinėjama kiekvienoje byloje, jau buvo žinoma nuo senų laikų.

Tiek sovietmečio, tiek šiuo metu vyraujančioje Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje įrodinėjimo dalykas yra apibrėžiamas analogiškai – per jo turinį: yra teigiama, kad įrodinėjimo dalyką sudaro aplinkybių, iš įvairių pusių apibūdinančių tiriamą įvykį, sistema, t.y. reikšmingos sprendžiamai bylai aplinkybės (pvz., Bareikienė (red.), 1989, p. 64, Goda *et al.*, 2011, p. 182). Tą pačią esmę išreiškianti samprata, nors ir suformuluota plačiau, pateikiama J. Rinkevičiaus bei R. Ažubalytės, R. Jurkos, M. Šalčiaus ir J. Zajančkauskienės: įrodinėjimo dalykas yra suprantamas kaip įstatymo nustatyta specifinė aplinkybių sistema (visuma), kuri įvairiapusiskai apibūdina tiriamąjį įvykį ir įgalina jį išsamiai ištirti bei teisingai išspręsti baudžiamąją bylą (Rinkevičius, 1990, p. 8-9, Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 80-81). Svarbu pastebėti, kad pastarieji autoriai akcentuoja labai svarbų įrodinėjimo dalyko turinio elementų aspektą – norminį įrodinėtinių aplinkybių įtvirtinimo pamatą. Jau minėta, kad 2003 m. įsigaliojusiam BPK nėra išvardinto įrodinėtinių kiekvienoje byloje aplinkybių sąrašo. Tačiau baudžiamojoje justicijoje griežtai laikomasi teisėtumo principo, kuris yra ypatingai svarbus sprendžiant baudžiamosios atsakomybės klausimą: baudžiamojon atsakomybėn asmuo gali būti patrauktas tik už baudžiamajame įstatyme numatytas nusikalstamas veikas, tiksliai laikantis teisės aktuose nustatytų materialinių ir procesinių nuostatų ir nustatčius nusikalstamos veikos sudėtį. Todėl natūralu, kad, nors įstatymas konkrečiai ir neįvardija baudžiamojoje byloje įrodinėtinių aplinkybių, jos kyla būtent iš įstatyminių nuostatų. Tai pat svarbu, kad visos įrodinėjimo dalyko sampratos kalba apie įrodinėtinių aplinkybių sistemą, o tai reiškia, kad tarp įrodinėtinių aplinkybių yra sisteminiai tarpusavio priklausomybės ryšiai.

Kartu doktrinoje yra prieinama išvados, kad jau aptartas įrodymų sąsajumas – tai įrodymų turinio ir įrodinėjimo dalyko ryšys, kadangi byloje įrodinėjamos tik tos aplinkybės,

kurios yra susijusios su byloje sprendžiamais klausimais (Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 80-81, Goda *et al.*, 2011, p. 182). Todėl darytina išvada, kad, pagal vyraujančią baudžiamojo proceso doktriną, įrodinėjimo dalyko turinį sudaro šios jau minėtos kiekvienoje byloje įrodymų sąsajumo reikalavimą tenkinančios aplinkybės: 1) veikos padarymo aplinkybės, 2) traukiamo baudžiamojon atsakomybės asmens kaltumą įrodančios ar paneigiančios aplinkybės, 3) atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės, 4) aplinkybės, į kurias turi būti atsižvelgiama skiriant bausmę ar poveikio priemonę, 5) aplinkybės, pagal kurias nustatinėjamas nusikalstama veika padarytos žalos dydis ir pobūdis (Goda *et al.*, 2011, p. 183). R. Ažubalytė, R. Jurka, R., M. Šalčius ir J. Zajančauskienė šias aplinkybes sugrupuoja truputėlį kitaip, tačiau iš esmės įvardija tas pačias aplinkybes. Autoriai apjungia pirmą ir antrą iš paminėtų aplinkybių grupių į vieną ir įvardija ją kaip nusikalstamos veikos sudėties subjektyvieji ir objektyvieji elementai, tačiau reikalo esmės tai nekeičia. Taip pat šie autoriai plačiau išdėsto ketvirtąją aplinkybę, ją suformuluodami taip: „aplinkybės, kurios gali būti reikšmingos klausimui dėl baudžiamosios atsakomybės išspręsti (gali lemti atitinkamos bausmės, baudžiamojo poveikio priemonės, auklėjamojo pobūdžio priemonės parinkimą, atitinkamos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formos taikymą, proceso metu – procesinės prievartos priemonės taikymo tikslingumą) – tai viktimologiniai duomenys (duomenys apie nukentėjusįjį), duomenys apie įtariamojo (kaltinamojo) asmenybę“.

(Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 80-81). Manytina, kad taip apibrėžta įrodinėtinų kiekvienoje baudžiamojoje byloje aplinkybių grupė tiksliau atspindi tai, kas turi būti įrodinėjama baudžiamojoje byloje siekiant nustatyti tiesą – turi būti nustatinėjamos ne tik aplinkybės, į kurias būtina atsižvelgti skiriant bausmę ar poveikio priemonę, bet ir tai, ar nėra aplinkybių, leidžiančių taikyti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutą, aplinkybių, šalinančių baudžiamąją atsakomybę, aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas, turi būti kompleksiskai vertinami tiek duomenys apie nukentėjusįjį, tiek apie įtariamąjį (kaltinamąjį). Taip pat galima sutikti su minėtais autoriais dėl to, kad kiekvienoje konkrečioje baudžiamojoje byloje reikės įrodinėti ir kitas, neapibrėžtas ir individualizuojamas kiekvienu konkrečiu atveju, aplinkybes, kurios turi reikšmės tiriant bylą bei priimant teisingą ir pagrįstą sprendimą. (Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 104). Tačiau, metodologiniu požiūriu, kalbant apie minimalią ir būtiną aplinkybių, kurias reikia įrodinėti kiekvienoje baudžiamojoje byloje be išimties, visumą, t.y. apie bendrąjį įrodinėjimo dalyką, vargu ar pagrįsta minėti kitas įrodinėtinas aplinkybes, tai yra palikti atvirą įrodinėtinų aplinkybių sąrašą. Taip pat doktrinoje pažymima, kad visuotinai žinomi faktai (pvz., kad Vilnius – Lietuvos sostinė) nėra

įrodinėjimo dalyko baudžiamojoje byloje turinio elementas, kadangi tokiais faktais byloje gali būti remiamasi nepateikus jokių duomenų, patvirtinančių tų faktų buvimą (Goda *et al.*, 2011, p. 183). Taigi, vyraujanti doktrina įrodinėjimo dalyką apibrėžia per baudžiamojoje byloje įrodinėtinių aplinkybių sistemą, būdingą visoms baudžiamosioms byloms be išimties. Šioms aplinkybėms yra bendra tai, kad jos turi neabejotiną teisinę reikšmę kiekvienoje byloje, pavyzdžiui, reikšmę teisingam veikos kvalifikavimui, bausmės skyrimui, kardomųjų priemonių skyrimui ir kitiems teisiškai reikšmingiems proceso klausimams išspręsti.

Be abejo, atskirose bylų kategorijose ir kiekvienoje konkrečioje byloje įrodinėjimo dalyko turinys bus nevienodas, kiekvienu atveju bendrojo įrodinėjimo dalyko turinys bus konkretizuojamas, papildomas vadovaujantis baudžiamosios teisės normomis, atsižvelgiant į konkrečią nusikalstamos veikos sudėtį bei veikos subjektą (pvz., BK 91 str. 2 d. išskiria papildomas aplinkybes, kurias būtina nustatyti bylose dėl nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų), bendrąsias baudžiamosios atsakomybės taikymo sąlygas (apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senatis, asmens pakaltinamumas) bei baudžiamosiomis procesinėmis normomis, numatančiomis tam tikrų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumus (pvz., BPK 395 str.). Net vienos kategorijos nusikalstamų veikų įrodinėjimo dalykas dėl nusikalstamos veikos požymių įvairovės yra diferencijuotas⁶. Tai reiškia, kad įrodinėjimo dalyko nustatymas kiekvienoje baudžiamojoje byloje grindžiamas ne tik įstatymo normomis, o taip pat konkrečiomis bylos faktinėmis aplinkybėmis. (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 30). Be to, įrodinėjimo dalykas tam tikru požiūriu yra kartu ir dinaminė kategorija. Kai vyksta ikiteisminis tyrimas ir yra tiriamos vis naujos paaškinančios įvykio aplinkybės, įrodinėjimo dalykas gali kisti, tiek kiekybiškai, tiek kokybiškai, taip pat naujos faktinės aplinkybės, įtakojančios įrodinėjimo dalyko pokyčius, gali paašškėti tiriant bylą tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos teisme. (Belkin, 2005, p. 15).

Atkreiptinas dėmesys, kad, galiojant 1961 m. BPK, baudžiamojo proceso doktrinoje buvo akcentuojama, kad bendro įrodinėjimo dalyko struktūrą sudarančios aplinkybės, t.y. aplinkybės, įstatymo leidėjo įvardintos kaip kiekvienoje baudžiamojoje byloje įrodinėtinos

⁶ Pvz., sveikatos sutrikdymo bylos. BK 135 str. 1 d. kalba apie pagrindinę sunkaus sveikatos sutrikdymo sudėtį, o 2 d. – kvalifikuotą sudėtį ir apibrėžia sąrašą šių veiką sunkinančių aplinkybių. Tokių būdu, kvalifikuojant veiką pagal BK 135 str. 2 d. įrodinėjimo dalyku bus ne tik tyčinio sveikatos sutrikdymo faktas, bet ir viena iš šioje dalyje paminėtų sunkinančių aplinkybių. Norint asmeniui inkriminuoti sunkų sveikatos sutrikdymą labai susijaudinus pagal BK 136 str. reikės įrodyti ne tik veikos pasekmes – sunkų sveikatos sutrikdymą, bet ir tai, kad asmens buvo riboto pakaltinamumo būklės, o taip pat priežastinį ryšį tarp šios būklės ir nukentėjusiojo asmens neteisėto ar itin įžeidžiančio kaltininką ar jo artimą asmenį poelgio.

aplinkybės⁷, kurios iš esmės sutampa su dabar vyraujančioje doktrinoje išskiriamomis aplinkybėmis, sudarančiomis įrodinėjimo dalyką, turi būti įrodinėjamos visose baudžiamojo proceso stadijose išskyrus, natūralu, nuosprendžio vykdymo stadiją (Bareikienė (red.), 1989, p. 64, Goda *et al.*, 2001, p. 95). Tai susiję su tuo metu galiojusiomis įrodymų ir įrodinėjimo sampratomis. Ir visgi, kaip jau buvo aptarta ankstesnėje darbo dalyje, darytina išvada, kad pasikeitusi įstatyminė įrodymų ir įrodinėjimo proceso samprata nepakeitė įrodinėjimo kaip procesinės pažintinės veiklos esmės: įrodinėjimas vyksta visose baudžiamojo proceso stadijose. Todėl manytina, kad, esant dabartiniam reguliavimui, aplinkybės, sudarančios įrodinėjimo dalyko turinį, turi būti įrodinėjamos visose baudžiamojo proceso stadijose, kadangi jų įrodinėjimas turi reikšmės galimybei priimti teisėtą, teisingą ir pagrįstą procesinį sprendimą, tiek, pavyzdžiui, sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą, tiek sprendimą perduoti bylą nagrinėti teisme arba nutraukti ikiteisminį tyrimą, tiek galutinį teismo sprendimą. Tačiau, be abejo, kaip jau buvo minėta, įrodymų pakankamumo vertinimo standartas ir įrodinėjimo ribos priimant procesinius sprendimus, lemiančius proceso eigą, skirtingose proceso stadijose gali skirtis.

Vokietijos baudžiamojo proceso teisėje galioja tyrimo principas (vok. – *Untersuchungsgrundsatz*), kuris reikalauja, kad nuosprendžiui priimti reikšmingos aplinkybės būtų išsamiai išaiškintos pasitelkiant visas įmanomas įrodinėjimo priemones (Juozapavičius, 2008, p. 109). Kartu analizuojant įrodinėjimo dalyką laikomasi nuostatos, kad reikalaujantys įrodinėjimo faktai negali būti neriboti, kitaip nebūtų galima ištirti nusikaltimų ištirti ir išnagrinėti bylą. Todėl įrodinėtini tik faktai, turintys byloje esminę reikšmę. (Ancelis, 2006, p. 9). Vokietijos Federacinės Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso (vok. *Strafprozessordnung (StPO)*) (toliau – VFR BPK arba Vokietijos BPK) 160 str.⁸ įtvirtintas tiesos nustatymo reikalavimas, suponuojantis pareigą nustatyti tiek asmenį kaltinančias, tiek teisinančias aplinkybes (Ancelis, 2007, p. 144). Įrodinėjimo baudžiamajame procese dalykas doktrinoje sukonkretinamas per tiesos nustatymo sampratą, įrodinėjimo proceso tipų bei įtarimo lygmens kategorijas. Šie elementai apibrėžia ir įrodinėjimo ribas. Vokietijoje įrodinėjimas nustatant tiesą siauruoju požiūriu suprantamas kaip teismo uždavinys nagrinėjant baudžiamąją bylą, o plačiuoju – kaip visų valstybės organų veikla siekiant priimti nuosprendį (Ancelis, 2006, p. 8). Remdamiesi šia samprata vokiečių mokslininkai baudžiamajame procese išskiria du įrodinėjimo proceso tipus: laisvąjį įrodinėjimą (vok.

⁷ Šios aplinkybės bus įvardintos kitoje darbo dalyje.

⁸ Straipsniai VFR BPK vadinami paragrafais, bet paprastumo dėlei darbe jie bus įvardinami straipsniais – str.

Freibeweis) bei griežtąjį, arba formalų, (vok. *Strengbeweisverfahren*) įrodinėjimą. Antrasis įrodinėjimo proceso tipas siejamas su vadinamuoju tikroju įrodinėjimu, kurį vykdo tik teismas, siekdamas iš esmės išnagrinėti baudžiamąją bylą (Arlauskaitė-Rinkevičienė, 2007, p. 77). Yra laikomasi taisyklės, kad tik pagal griežto įrodinėjimo taisyklės yra įrodinėjami, kaip įvardijama Vokietijoje, svarbiausi baudžiamosios bylos faktai⁹ – tai faktai, įeinantys į tris kertines baudžiamosios teisės kategorijas: nusikalstama veika (laikas, vieta, būdas, asmuo ir kt.), kaltė, aplinkybės, reikšmingos bausmės skyrimui. (Golovnenkov, Spica, 2012, p. 70). Griežtam įrodinėjimui, t.y. patiems svarbiausiems baudžiamosios bylos faktams nustatyti, yra reikalaujamas maksimalus arba aukščiausias įrodytumo lygmuo – jie laikomi nustatyti nesant jokių pagrįstų abejonių, arba, kaip teigiama Vokietijos doktrinoje, apkaltinamasis nuosprendis pagrindiniais įrodinėtinais klausimais gali būti priimamas tada, jei konstatuojama su tikrumu besiribojanti tikimybė (Merkevičius, 2018, p. 58). Laisvas įrodinėjimo procese gauti duomenys neturi būti tikrinami remiantis jų panaudojimo procese taisyklėmis (leistinumo, sąsajumo), o jo tikslas – patvirtinti tikimybinį nustatomų faktų tikrumą, todėl šiai veiklai svarbiau nustatyti prielaidas, leidžiančias pradėti tyrimą (teisingumas, teistumai, senaties terminai, procesinių prievartos priemonių, procesą užtikrinančių priemonių taikymo klausimų sprendimas ir pan.), išduoti teismo įsakymą dėl asmens arešto, pradėti viešąjį kaltinimą ir perduoti kaltinamąjį teismui. Laisvasis įrodinėjimas yra tik esminių faktų nustatymas, todėl laisvam įrodinėjimui aukšto įrodytumo lygmens, kaip griežtam, nereikia, jam pakanka labiau tikėtino įrodytumo laipsnio (Arlauskaitė-Rinkevičienė, 2007, p. 77).

Visas Vokietijos baudžiamojo proceso faktinis turinys juda nuo mažiausios tikimybės, ar mažiausio įtarimo, iki pačio griežčiausio, patikimiausio įtarimo. Pagal tikėtinumo laipsnį ir funkcinę paskirtį išskiriami trys įtarimo lygiai: paprastas (pradinis), pakankamas (pagrįstas) ir rimtas (Ancelis, 2006, p. 9). Pradedant tyrimą būtinas paprastas įtarimas (vok. *Anfangsverdacht*), t.y. minimalus įtarimas, kad įvykdyta kriminalinė veika (įtarimas *in rem*) (BPK 152 str. 2 d.). O tai kartu nustato įrodinėjimo dalyką bei įrodinėjimo ribas šioje proceso stadijoje: būtina ir pakankama įrodyti tik aplinkybes, patvirtinančias, kad buvo padaryta veika. Vokietijos doktrinoje aiškinama, kad šiuo atveju pakanka įtarimo, kuris remiasi konkrečiais faktais ir kriminalistine patirtimi, nusakančia nusikalstamos veikos padarymo galimumą, kuris priklauso nuo subjektyvaus baudžiamojo proceso subjekto vertinimo. Tačiau

⁹ Šie faktai gali būti nustatinėjami tik įstatyme nustatytais įrodymų rūšimis (liudytojų parodymais, ekspertų išvadomis, daiktais ir dokumentais), o taip pat kaltinamojo parodymais, laikantis žodiškumo bei tiesioginio įrodymų ištyrimo bei kitų reikalavimų, numatytų Vokietijos BPK 244-256 str. Visi kiti faktai, faktinės aplinkybės, gali būti įrodinėjami pagal laisvo įrodinėjimo taisyklės. (Golovnenkov, Spica, 2012, p. 70).

nujaučiami spėjimai, užuominos, nepatvirtinti konkrečiais faktais, pirminio įtarimo nepatvirtiną. Tuo tarpu pagrindas iškelti viešąjį kaltinimą galutiniame tyrimo etape ir pradėti bylos teisminį nagrinėjimą yra pakankamas įtarimas (vok. *hinreichender Tatverdacht*), kuris reiškia, kad prokurorui pakanka surinktų duomenų pagrįsti, kad yra tikimybė, jog praeityje buvo padaryta konkreti nusikalstama veika, kad ją padarė konkretus asmuo, ir kad teisme šis asmuo bus pripažintas kaltu ir nuteistas (BPK 170 str., 203 str.) (Golovnenkov, Spica, 2012, p. 125). Galiausiai, rimtas įtarimas (vok. *dringender Tatverdacht*) siejamas su griežčiausių procesinių prievartos priemonių taikymu, tokių kaip suėmimas (BPK 112 str.). „Rimtu“ įtarimas įvardijamas dėl to, kad sprendimas taikyti suėmimą negali būti grindžiamas abstraktaus pobūdžio kriterijais, įstatymas reikalauja, kad turi būti konkretūs faktiniai duomenys, kurie bus pripažinti leistiniais įrodymais, pagrindžiantys, kad yra didelė tikimybė, jog kaltinamasis gali vengti baudžiamojo persekiojimo pasislėpdamas ar kitais būdais arba pabandys daryti poveikį esamiems įrodymams ir tokiu būdu pasunkins tiesos nustatymą (Golovnenkov, Spica, 2012, p. 125).

Vokietijos baudžiamojo proceso teisės doktrinoje išplėtotas įrodymų leistinumо institutas – *Beweisverbot* – suponuoja procesines teises ribas tiesos nustatymui baudžiamajame procese ir suprantamas kaip teisės normos (teisinės taisyklės), ribojančios įrodinėjimą. *Beweisverbot* skirstomas į įrodymų rinkimo draudimą (vok. *Beweiserhebungsverbot*) bei įrodymų vertinimo draudimą (vok. *Beweisverwertungsverbot*). Nagrinėjamos temos kontekste reikšminga tai, kad vieną iš teisės normų, draudžiančių įrodymų rinkimą, pogrupių sudaro teisės normos, nustatančios aplinkybes, kurios negali būti įrodinėjimo dalyku (vok. *Beweisthemaverbote*), pavyzdžiui, aplinkybės, kurios jau nustatytos ir saistomos, arba paslaptį sudarančios aplinkybės (pvz., VFR BPK 54 str. saugo valstybės interesus, susijusius su tarnybine paslaptimi, o tai pagal įstatymų leidėjo logiką yra aukščiau už tiesos nustatymą). (Juozapavičius, 2008, p. 109-110). Taigi, jeigu kitų kontinentinės teisės tradicijos valstybės, apibrėždamos įrodinėjimo dalyką bando atsakyti į klausimą, kokios aplinkybės turi būti įrodinėjamos kiekvienoje baudžiamojoje byloje, Vokietijoje iš dalies vadovaujamosi anglosaksų valstybėms būdinga logika – nurodoma kokias aplinkybes leidžiama, o kokių neleidžiama nustatinėti baudžiamojoje byloje.

Rusijos baudžiamojo proceso doktrinoje iki šiol vieningo požiūrio į įrodinėjimo dalyko sampratą ir jo esmę nėra. Iki 1958 m. TSRS ir sąjunginių respublikų baudžiamojo proceso pagrindų projekto (toliau – Pagrindai) priėmimo Rusijos doktrinoje įrodinėjimo dalyko ir įrodinėjimo ribų sampratos buvo tapatinamos. Vėliau, priėmus Pagrindus, šios

sampratos tapo po truputį atskiriamos. Tą pirmiausiai lėmė aplinkybių, įrodinėtinų kiekvienoje baudžiamojoje byloje reglamentavimas Pagrindų 15 str. (nusikalstamas įvykis, asmens kaltė, padarytos žalos pobūdis ir dydis) (Davletov, 1991, p. 377). Kaip šių sampratų atskyrimo kriterijus imta vartoti „tikslu-priemonės“ kategorijas. Toks šių sampratų konstravimo pagrindas iki šiol aptinkamas kai kurių procesualistų publikacijos. Pavyzdžiui, L. D. Kokorevas nurodo, kad įrodinėjimo ribos padeda atsakyti į klausimą, kaip ir kokiomis priemonėmis yra pasiekiamas optimalus įrodymų gylis ir pakankamumas, būtini aplinkybių, sudarančių įrodinėjimo dalyką, išsamiam pažinimui (Kokorev, Kuznecov, 1995, p. 83-85). Kaip minėta, tokiu pat būdu ryšį tarp įrodinėjimo dalyko ir įrodinėjimo ribų suprato ir P. Danisevičius, A. Liakas bei J. Rinkevičius. Tačiau savo bendriausiame pavidale susiformavusi ir iki šiol Rusijos doktrinoje vyraujanti įrodinėjimo dalyko samprata yra praktiškai tapati nusistovėjusiai Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje: įrodinėjimo dalykas suprantamas kaip visuma baudžiamosios bylos aplinkybių, kurias būtina nustatyti, siekiant išspręsti bylą teisingai (pvz., Belkin, 2005, p. 14). Tuo tarpu tai, kokie konkrečiai elementai sudaro įrodinėjimo dalyką, buvo ir tebėra suprantama nevienodai. Visiems sovietmečio autoriams buvo bendra tai, kad jie išskyrė svarbiausią faktą ir kitas byloje įrodinėtinas aplinkybes. Pavyzdžiui, M. Strogovičius įrodymo dalyko sąvoką skirstė į keturias dalis: a) svarbusis faktas; b) įrodomieji faktai; c) nusikaltimo pasekmės; d) aplinkybės, padėjusios padaryti nusikaltimą (Strogovič, 1968, p. 369). Tokio teorinio skirstymo pamatas buvo įstatyminis įrodinėtinų kiekvienoje byloje aplinkybių sąrašas. Taigi, į svarbiausio fakto turinį įėjo faktai, kurie atspindi visus nusikalstamos veikos sudėties požymius ir kurie turi teisinę reikšmę priimant sprendimus baudžiamojoje byloje, tuo tarpu įrodomieji faktai yra faktai, neturintys teisinės reikšmės, bet yra pagrindas nustatyti svarbiausią faktą (Strogovič, 1968, p. 238, 241). Manytina, kad galima sutikti su P. Danisevičiaus ir A. Liako išsakytais nuogastavimais, kad toks įrodinėjimo dalyko sąvokos traktavimas galėjo lemti klaidingą suvokimą dėl to, kad ne visi faktai baudžiamosiose bylose yra vienodai reikšmingi. Tuo tarpu praktikoje įrodinėtinų baudžiamojoje byloje aplinkybių ratas gali keistis priklausomai nuo įrodymų rinkimo ir jų analizės eigos, kartais, tik baigiant tyrimą galima išsiaiškinti itin svarbias reikšmingas bylai teisingai išspręsti aplinkybes, nuo kurių nustatymo priklauso ne tik galimybė realizuoti baudžiamąją atsakomybę (pvz., nustatomas asmens nepakaltinamumas), bet ir nusikalstamos veikos kvalifikacija. (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 31-32). Tačiau toks įrodinėjimo dalyko skirstymas yra būdingas ir šiuolaikinei Rusijos baudžiamojo proceso doktrinai. Pavyzdžiui, anot V. A.

Lazarevos, sampratos „svarbiausias faktas“ atsiradimą baudžiamojo proceso doktrinoje paskatino ne tik įstatyminis reguliavimas, tačiau kiekvienoje byloje įrodinėjamų aplinkybių nevienalytiškumas ir poreikis išskirti tas iš jų, kurių nustatymas ir sudaro pagrindinį įrodinėjimo tikslą bei nulemia baudžiamosios bylos baigtį (Lazareva, 2023, p. 103-104). Kaip minėta, svarbiausią faktą išskiria ir Vokietijos baudžiamojo proceso doktrina (Golovnenkov, Spica, 2012, p. 70). Reikia pripažinti, kad yra tam tikros teorinės prasmės išskirti iš kitų įrodinėjimo dalykų svarbiausią faktą. Tokie baudžiamojo proceso klausimai kaip bausmės ar baudžiamojo (auklėjamojo) poveikio priemonių skyrimas, civilinio ieškinio išsprendimas, galimybė pritaikyti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės institutus gali būti svarstomi tik tuo atveju, jei konkretaus asmens veiksmuose yra nustatoma nusikalstamos veikos sudėtis. Jei nusikalstamos veikos sudėtis nenustatoma, tokia aplinkybė, kaip, pavyzdžiui, įtariamojo ar kaltinamojo asmens asmenybė, tampa teisiškai indiferentiška. Todėl galima teigti, kad tam tikros aplinkybės, sudarančios įrodinėjimo dalyko turinį, turi didesnę reikšmę. Tačiau tai nepaneigia fakto, kad likusios aplinkybės irgi yra reikšmingos, kadangi, nustatę konkretaus asmens kaltę padarius nusikalstamą veiką, bet nenustatę kitų bylai reikšmingų aplinkybių valstybiniai baudžiamojo proceso subjektai negalės nustatyti tiesos ir priimti pagrįstą ir teisėtą sprendimą individualizuodami asmens baudžiamąją atsakomybę.

Įdomią įrodinėjimo dalyko struktūros konstrukciją formuoja S. A. Šeiferis. Autorius išskiria tris įrodinėjimo dalyko lygmenis. Pirmą sudaro Rusijos Federacijos BPK 73 str. numatytos kiekvienoje byloje įrodinėtinos aplinkybės. Autorius jį įvardija kaip bendrąją normatyvinę įrodinėtinų aplinkybių struktūrą. Šios aplinkybės turi būti įrodinėjamos kiekvienoje baudžiamojoje byloje ir visiškai nepriklauso nuo konkrečios nusikalstamos veikos aplinkybių ar požymių, kiekviena jų gali ir turi būti tikslinama doktrinos. Antrą, specialųjį, lygmenį apibrėžia baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsniai, kuriuose suformuluoti teisiniai konkrečios nusikalstamos veikos požymiai. Būtent toks įrodinėjimo dalyko suvokimas yra vienas iš pagrindų kuriant kriminalistines charakteristikas ir atskirų nusikalstamų veikų tyrimo metodikas bei organizuojant atskirų nusikalstamų veikų tyrimą. Ir, pagaliau, trečiasis įrodinėjimo dalyko lygmuo, atskirasis ar pavienis, yra konkretizuojamas, atsižvelgiant į konkretų padarytą nusikaltimą. Atskirajame ar pavieniame lygmenyje įrodinėjimo dalykas baudžiamojo persekiojimo institucijoms ir teismui tampa konkrečios nusikalstamos veikos tyrimo programa, garantuojanti ištyrimo pilnumą ir visapusiškumą. (Šeifer, 2009, p. 60-63). Manytina, kad įrodinėjimo dalyko sukonkretinimo lygmenų išskyrimas puikiai iliustruoja įrodinėjimo dalyko kaip teorinės konstrukcijos transformavimą

į praktikoje aktualias konkrečioje byloje įrodinėtinas aplinkybes: pirmasis lygmuo yra teorinė matrica, nekintanti ir bendra visose baudžiamosiose bylose, pripildant šią matricą konkrečios veikos sudėties požymiais jau realizuojamas praktinis aspektas ir įrodinėjimo tikslas yra labiau fokusuojamas, o kiekvienoje baudžiamojoje byloje tiriant ir nagrinėjant konkrečią nusikalstamą veiką teorinė matrica virsta detalia praktine tyrimo programa.

Apibendrinant ir užbaigiant teorinių įžvalgų dėl įrodinėjimo dalyko analizę, būtina aptarti šios procesinės kategorijos praktinę reikšmę. Įrodinėjimo dalyko, o taip pat ir įrodinėjimo ribų, kategorijos yra glaudžiai susijusios su įrodinėjimo tikslu nustatyti tiesą baudžiamojoje byloje. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nurodoma: „<...> prokurorams kyla pareiga organizuoti ikiteisminį tyrimą ir vadovauti jam taip, kad būtų surinkta objektyvi, išsami informacija apie nusikalstamą veiką ir asmenį, įtariamą padarius šią veiką, kuri *inter alia* sudarytų teisinę prielaidas teismui baudžiamojoje byloje nustatyti objektyvią tiesą ir priimti teisingą sprendimą.“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas). Šiai dienai lietuviškoji baudžiamojo proceso doktrina objektyvios tiesos kategorijos, būdingos sovietiniam baudžiamajam procesui ir baudžiamojo proceso mokslui, kuri kėlė tikslą ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir teismui nustatyti tiksliai tokias aplinkybes, kurios buvo praeityje (Goda *et al.*, 2011, p. 173), atsisakė, yra pripažįstama, kad įrodinėjimo tikslas yra materialioji tiesa. Manytina, kad teismas šią sąvoką pavartojo neatsargiai ir nesiejo jos su absoliučiai identišku tikrovei praeities įvykių atkūrimu, o būtent kalba apie tai, kad įrodinėjimo tikslas yra praeityje buvusių faktinių aplinkybių nustatymas, kiek įmanoma tikslesnis, išsamesnis, visapusiškesnis. Kad šis tikslas būtų pasiektas, kiekvienoje baudžiamojoje byloje, visų pirma, turi būti tinkamai atsakyta į klausimą, kokias aplinkybes būtina įrodyti.

Doktrinoje nurodoma, kad kiekvienas nusikaltimas yra tiriamas, o vėliau ir nagrinėjamas teisme, pagal tokius jo pėdsakus, kurie yra susiję su įrodinėtinomis aplinkybėmis, kurių išaiškinimas yra reikalingas praktinių baudžiamojo proceso uždavinių realizavimui. Todėl, kaip pabrėžia P. Danisevičius ir A. Liakas, tinkamas įrodinėjimo dalyko nustatymas yra garantija, kad pagrindiniai baudžiamojo proceso uždaviniai bus įgyvendinti (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 30). Įrodinėjimo dalyko, jo turinio žinojimas leidžia valstybiniais įrodinėjimo subjektams įrodinėjimą įgyvendinti tikslingai, kadangi jis struktūruoja jų veiklą, formuoja tyrimo ir bylos nagrinėjimo programą, leidžia išvengti nereikalingo įrodinėjimo (Lazareva, 2023, p. 112). Tai tarnauja proceso teisingumui, ekonomiškumui, greitumui, operatyvumui. Tik griežtai laikantis įrodinėjimo dalyko turinio

įmanoma visapusiškai ir išsamiai ištirti reikšmingas bylos aplinkybes (Belkin, 2005, p. 18). Įrodinėjimo dalyko žinojimas kartu reikšmingas ir kitiems baudžiamojo proceso dalyviams, kadangi leidžia optimaliau ginti savo interesus ir procesines teises (Makeeva, 2021, p. 1, Čiurilov, 2020), o tai reiškia, kad įrodinėjimo dalyko nustatymas taip pat reikšmingas ir rungimosi principo ir proceso šalių lygybės užtikrinimui. Be to, kaip pabrėžia S. Čiurilovas, įrodinėjimo dalykas taip pat turi svarbią reikšmę tyrimo veiksnių, tyrimo ir teismo nagrinėjimo versijų kryptingumui, taktinių kombinacijų parengimui. Ne mažiau reikšmingas įrodinėjimo dalykas yra ir atskirų nusikalstamų veikų tyrimo metodikoje, kaip pirmasis struktūrinis elementas, o taip pat lemiamas veiksnys rengiant kriminalistines nusikalstamų veikų mechanizmo charakteristikas. (Čiurilov, 2010, p. 6).

2.2 Teisinis reguliavimas, apibrėžiantis įrodinėjimo dalyką

Kadangi darbe buvo prieita išvados, kad įrodinėjimo dalyko nustatymas kiekvienoje baudžiamojoje byloje be konkrečių bylos faktinių aplinkybių taip pat yra grindžiamas materialaus baudžiamojo įstatymo bei baudžiamojo proceso įstatymo normomis, šioje darbo dalyje reikia aptarti įrodinėjimo dalyko reglamentavimą pasirinktose analizuoti valstybėse bei Lietuvoje.

1961 m. BPK įrodymams baudžiamajame procese buvo skirtas atskiras, septintas, skirsnis. Bendrosiose įrodymams ir įrodinėjimo procesui skirtose nuostatose, BPK 71 str. (Baudžiamojoje byloje įrodinėtinos aplinkybės) ir 73 str. (Nepilnamečių bylose nustatytinos aplinkybės), buvo *expressis verbis* apibrėžta, kokios aplinkybės turėjo būti įrodinėjamos visose baudžiamosiose bylose. BPK 71 str. nurodė: „Darant parengtinių tyrimų ir nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme, turi būti įrodinėjama: 1) nusikaltimo įvykis (nusikaltimo padarymo laikas, vieta, būdas ir kt. aplinkybės); 2) kaltinamojo kaltumas nusikaltimo padarymu; 3) aplinkybės, turinčios įtakos kaltinamojo atsakomybės laipsniui ir pobūdžiui; 4) nusikaltimu padarytos žalos pobūdis ir dydis. Taip pat turi būti išaiškintos padėjusios padaryti nusikaltimą priežastys ir sąlygos“. Tuo tarpu visose nepilnamečių baudžiamosiose bylose BPK 73 str. be BPK 71 str. nurodytų aplinkybių reikalavo „ypač atkreipti dėmes“ į šių aplinkybių išaiškinimą: 1) nepilnamečių amžių (gimimo metai, mėnuo, diena); 2) gyvenimo ir auklėjimo sąlygas; 3) suaugusių kurstytojų ir kitokių bendrininkų buvimą. Jeigu buvo duomenų apie protinį nepilnamečio atsilikimą, nesusijusį su psichine liga, turėjo būti taip pat išaiškinama, ar jis galėjo visiškai suprasti savo veiksnių reikšmę (BPK 73 str. 2 d.). Kaip

teigė tų laikų baudžiamojo proceso doktrina, tokių aplinkybių sistema įstatyme buvo nustatyta apibendrinus ilgametę valstybinių baudžiamojo proceso subjektų darbo praktiką, siekiant, kad pastarųjų darbas kovojant su nusikalstamumu būtų sėkmingas (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 30-31). Taigi, įrodinėjimo dalykas, kaip tipinis, neišsamus sąrašas kiekvienoje baudžiamojoje byloje įrodinėtinių aplinkybių, buvo formaliai apibrėžtas BPK. Tai buvo aplinkybių minimumas, siekiant išspręsti baudžiamąją bylą, jas nustatyti buvo būtina. Tačiau, be abejo, jos buvo nepakankamos tiesai nustatyti konkrečioje baudžiamojoje byloje. Konkrečios bylos įrodinėjimo dalykas net esant tokiam reguliavimui buvo tikslinamas ir papildomas atitinkamomis aplinkybėmis, numatytomis BK bendrosios ir specialiosios dalių straipsniuose, reglamentuojančiuose visus nusikalstamos veikos elementus, priklausomai nuo nusikalstamos veikos kategorijos, baudžiamosios teisinės veikos kvalifikacijos, veikos subjektų specifikos. Tam tikrų baudžiamųjų bylų kategorijų atveju ir pats BPK patikslindavo įrodinėjimo dalyką, kaip, pavyzdžiui, priverčiamųjų medicininio pobūdžio priemonių taikymo proceso atveju (BPK 356 str.). Dauguma aplinkybių, kuriomis reikėjo papildyti įrodinėjimo dalyką kiekvienoje konkrečioje byloje, yra individualaus pobūdžio, neturi kažkokio bendro vardiklio, kad galėtų būti grupuojamos ir apibrėžiamos juridine technika. Todėl galimybės ir būtinybės įvardyti absoliučiai visas įrodinėtinas aplinkybes baudžiamojo proceso įstatyme nebuvo, ir nėra, kadangi apie neištrauktas į įstatyminių sąrašą aplinkybes negalima pasakyti, kad jos turi juridinę reikšmę kiekvienoje be išimties baudžiamojoje byloje. Taip pat pažymėtina, kad įstatyme įrodinėtinos aplinkybės buvo apibrėžtos labai plačiai ir žymėjo tam tikrą aplinkybių grupę¹⁰. Be to, įstatyminis šių aplinkybių suskirstymas į atskirus punktus yra santykinis. Kiekviena iš aplinkybių grupių, sureguliuotų atskiro straipsnių punkto, ne tik pati savaime lėmė tam tikro reikšmingo baudžiamosios bylos klausimo išsprendimą, jos taip pat priklauso viena nuo kitos ir gali vienu metu būti svarbios kelių bylos klausimų išsprendimui. (Danisevičius, Liekas, 1971, p. 32). Pavyzdžiui, nusikalstama veika padarytos žalos pobūdis ir dydis gali ne tik charakterizuoti įvykį, bet ir turėti reikšmės kaltinamojo kaltumo laipsnio nustatymui, o taip pat bausmės rūšiai ir dydžiui, teisingam civilinio ieškinio išsprendimui. Šios įžvalgos leidžia kelti klausimą, kaip vertinti

¹⁰ Pvz., aplinkybės, turinčios įtakos kaltinamojo atsakomybės laipsniui ir pobūdžiui, apima atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes, kaltinamojo asmenybę apibūdinančias aplinkybes, nukentėjusiojo asmenybę apibūdinančias aplinkybes, o kiekvienas iš šių aplinkybių blokų savo ruožtu yra dar labiau smulkinamas, pvz., apibūdinant kaltinamojo asmenybę, reikia įrodinėti tokias aplinkybes kaip demografiniai duomenys, psichofiziologinės aplinkybės, dorovinės-psichologinės savybės, teisės pažeidimai, elgesys po nusikalstamos veikos padarymo, kurias irgi sudaro dar konkretesnių aplinkybių visumos (Bareikienė (red.), 1989, p. 64-67, Rinkevičius, 1990, p. 11-12).

šiuo metu galiojančio Lietuvos BPK reguliavimą, neįvardijantį baudžiamojoje byloje įrodinėtinių aplinkybių? Bandant įvertinti poreikį turėti baudžiamojo proceso įstatyme konkrečiai apibrėžtą įrodinėjimo dalyką, reikia patyrinėti, kaip įrodinėjimo dalykas yra reguliuojamas pasirinktose analizuoti valstybėse ir iš kokių teisės normų yra kildinamos įrodinėjimo dalyką sudarančios aplinkybės Lietuvoje dabar.

2.2.1 Įrodinėjimo dalyko (ne)reguliavimas užsienio valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose

Iš pasirinktų analizei valstybių atskirus skyrius, skirtus įrodymams ir įrodinėjimui turi Lenkijos (5 skyrius) ir Latvijos (2 skyrius) baudžiamojo proceso kodeksai. Vokietijos BPK atskiro skyriaus, skirto įrodymams ir įrodinėjimui, nenumato. Vokietijos tiesos koncepcija remiasi prielaida, kad žmogaus pažinimo galimybės yra ribotos, todėl teismas gali tik dėti pastangas priartėti prie tiesos, tačiau tegali nustatyti subjektyvią tiesą (Ancelis, 2007, p. 145), t.y. konstatuoti, kad vienos ar kitos bylai reikšmingos aplinkybės galėjo iš tikrųjų būti, su mažesniu ar didesniu tikimybės laipsniu, todėl visais atvejais įstatymų leidėjas įpareigoja įrodyti veikos padarymo faktą, kaltinamojo kaltę patvirtinančias aplinkybes, aplinkybes, pagrindžiančias teisinių pasekmių (bausmės ir kt.) taikymą (Golovnenkov, Spica, 2012, p. 70). T.y. iš esmės vadovujamasi principu, kad turi būti įrodinėjamos visos aplinkybės, kurios yra reikšmingos konkrečioje byloje, tačiau išsamesnio tokių aplinkybių sąrašo pasigendama, nes jis priklauso nuo individualaus įvykio. Vokietijos BPK 160 str. 3 d. įpareigoja prokuratūros pareigūnus iširti aplinkybes, turinčias reikšmės nustatant veikos teisinės pasekmes, o 2 d. nustatyti tiek asmenį kaltinančias, tiek teisinančias aplinkybes, nedetalizuojant jų. Kai kurie BPK straipsniai konkretizuoja atskiras aplinkybes, kurios turi būti įrodytos, norint atlikti tam tikrus proceso veiksmus ar taikyti procesines prievartos priemones: pavyzdžiui, 81g str. 3 d. 1 p. reikalauja, kad, norint paskirti genetinę ekspertizę be kaltinamojo sutikimo, būtina įrodyti aplinkybes, patvirtinančias, kad padaryta nusikalstama veika gali būti kvalifikuota kaip sunki, tam tikras aplinkybes, charakterizuojančias įtariamąjį (nusikalstama asmens praeitis, buvę teistumai, socialinė aplinka, psichiniai sutrikimai, įtarimas, kad asmuo ateityje ne vieną kartą darys nesunkias nusikalstamas veikas, kurių visuma prilygsta sunkiai nusikalstamai veikai ir kt.) (Golovnenkov, Spica, 2012, p. 133-134). Taip pat atskirais atvejais Vokietijos BPK kalba apie aplinkybes, galinčias „padėti atskleisti nusikalstamą veiką“ (BPK 163d str.), tačiau vėl gi konkrečiau tokių aplinkybių nedetalizuoja

(Golovnenkov, Spica, 2012). Įstatymas glaustai nurodo, kas kaltinimo išvadoje turi būti nurodyti duomenys apie kaltinamąjį, veiką (jos laiką, vietą) bei kitus inkriminuojamos veikos požymius (BPK 200 str.), daugiau aplinkybių nenurodo ir nuostata, reglamentuojanti nuosprendžio turinį (BPK 260 str.). Atskirus įrodinėjimo dalyko elementus galima išvesti iš nuostatų, kuriose reglamentuojami reikalavimai kitų proceso dokumentų turiniui. Pavyzdžiui, Vokietijos BPK 114 str. numato, kad, sprendime dėl asmens laikino uždarymo į psichiatrijos kliniką ar kitą specializuotą gydymo įstaigą (BPK 126a str.) turi būti nurodyti baudžiamojo įstatymo uždrausta veika, jos padarymo laikas, vieta, kiti nusikalstamos veikos sudėties požymiai, faktai, patvirtinantys, kad yra rimtas įtarimas, jog veiką padarė konkretus asmuo, ir pagrindas taikyti jam gydymo priemones (Golovnenkov, Spica, 2012). Pažymėtina, kad, skirtingai 1961 m. Lietuvos BPK, Vokietijos BPK neaptaria aplinkybių, kurios turi būti papildomai įrodinėjamos nepilnamečių bylose. Taip yra dėl to, kad Vokietijos BPK yra taikomas tik baudžiamosiose procesuose dėl asmenų, sulaukusių 21 metų amžiaus. Baudžiamasis procesas dėl nepilnamečių (14 – 17 metų asmenų) ir jaunų pilnamečių (18 – 21 metų asmenų) padarytų nusikalstamų veikų yra reglamentuojamas atskirame įstatyme – Jaunimo teismo įstatyme, kuriame numatyta daugybė bendrojo proceso modifikacijų, atsižvelgiant į nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus. Lietuvoje, Latvijoje ir Lenkijoje tokios aplinkybės taip pat numatytos ne BPK, bet BK. Kaip ir kitose valstybėse Vokietijos BPK numato, kad visuotinai žinomi faktai neįeina į įrodinėjimo dalyką, pareigūnai bei teismas gali remtis jais *a priori*. Teismas visais atvejais atmeta gynybos šalies prašymus iširti tokias faktines aplinkybes (BPK 244 str. 3 d.). Kaip minėta, į įrodinėjimo dalyko turinį neįeis ir aplinkybės, kurias teisės aktai draudžia nustatinėti (pvz., aplinkybės, kurios jau nustatytos, paslaptį sudarančios aplinkybės ir t.t.).

Apibendrinant aptartą reguliavimą galima teigti, kad įrodinėjimo dalykas Vokietijos BPK nėra reglamentuotas kompleksiskai ir sistemiškai. Vykdam tyrimą ir nagrinėjant bylą atskirose baudžiamojo proceso stadijose konkretus įrodinėjimo dalyko turinys, atsižvelgiant į konkrečios nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes bei veiką padariusį subjektą, yra sintezuojamas ir išvedamas remiantis tiek VFR BPK ar Jaunimo teismo įstatymu, tiek baudžiamuoju įstatymu, kuriame yra detalizuojamos atskirų nusikalstamų veikų sudėčių elementai.

Iš analizuotų valstybių, kurių baudžiamojo proceso įstatymai turi atskirus skyrius, skirtus įrodymams ir įrodinėjimui, išsiskiria Lenkija. Šios valstybės BPK neturi straipsnio ar straipsnių, kurie būtų pažodžiui įvardinti kaip aplinkybės, įrodinėtinos baudžiamajame

procesu (kaip 1961 m. Lietuvos BPK), ar įrodinėjimo dalykas (kaip Latvijos BPK). Tačiau tai nereiškia, kad įstatymas visai jų neaptaria. Skyriuje, aptariančiame įrodymus yra išvardinti pagrindinės su įrodymais ir įrodinėjimu susijusios nuostatos, pagrindinės įrodymų rūšys ir įrodymų rinkimo būdai. Bendros šio skyriaus nuostatos įvardija faktines aplinkybes, kurios neturi būti įrodinėjamos, t.y. kurios nesudaro įrodinėjimo dalyko baudžiamosiose bylose – tai visuotinai žinomi faktai ir faktai, kurie yra įrodinėjimo subjektui žinomi *ex officio*, tačiau pastarieji nėra įrodinėjimo dalyko elementai su išlyga: tokiu atveju teismas turėtų pranešti šalims apie šias faktines aplinkybes per posėdį, ir tai nepašalina baudžiamojo proceso dalyvių galimybės įrodinėti esant priešingus faktus (BPK 168 str.). Tuo tarpu šio skyriaus 24 dalis yra skirta aptarti įtariamojo (kaltinamojo) asmenybės tyrimą. Jo 213 str. nurodo, kad, vykdant parengtinį tyrimą ar nagrinėjant bylą teisme, turi būti nustatytos tokios aplinkybės, apibūdinančios įtariamojo (kaltinamojo) asmenybę: tapatybę patvirtinantys duomenys, amžius, šeiminė padėtis, finansinė padėtis, išsilavinimas, profesija, užimtumas, pajamų šaltinis, buvę teistumai. (Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland). Pažymėtina, kad šios aplinkybės sudaro faktinių aplinkybių grupę, kuri Lietuvos 1961 m. BPK 71 str. buvo įvardinta kaip viena iš įrodinėtinų baudžiamajoje byloje aplinkybių – aplinkybės, turinčios įtakos kaltinamojo atsakomybės laipsniui ir pobūdžiui (71 str. 3 p.).

Lenkijos BPK 7 skyrius yra skirtas parengtinio tyrimo nuostatomis. Kadangi dauguma duomenų (įrodymų) yra renkami būtent ikiteisminio tyrimo metu, nenuostabu, kad šios valstybės BPK 297 str., reglamentuojantis parengtinio tyrimo veiksmų tikslus, iš esmės sieja juos su tam tikrų duomenų (įrodymų), reikšmingų tyrimui ir bylos nagrinėjimui, rinkimu ir užtikrinimu. Konkrečiai BPK įvardija tokius tikslus: 1) nustatyti, ar padaryta uždrausta veika ir ar ji laikytina nusikaltimu, 2) nustatyti veiką padariusį asmenį ir jį sulaikyti, 3) nustatyti aplinkybes, apibūdinančias įtariamojo (kaltinamojo) asmenybę, 4) nustatyti kitas reikšmingas bylos aplinkybes, įskaitant padarytą žalą, 5) nustatyti aplinkybes, padėjusias padaryti nusikalstamą veiką. Taigi, iš esmės, įstatymas išvardina aplinkybes, kurios turi būti nustatytos, t.y. įrodytos, tiriant kiekvieną baudžiamąją bylą. Kituose Lenkijos BPK straipsniuose nėra įvardinta aplinkybių, kurios turi būti įrodinėjamos teismo bylos nagrinėjimo proceso metu, tačiau kitos nuostatos leidžia daryti išvadą, kad aplinkybės, įvardintos BPK 297 str., sudaro ir įrodinėjimo teisme dalyką: BPK 333 str. „Kaltinamo akto turinys“ bei 413 str. „Teismo nuosprendžio turinys“ nuostatos koreliuoja su BPK 297 str. nuostatomis ir įvardija tas pačias aplinkybes, o BPK 385 str. nurodo, kad teisminis įrodymų tyrimas pradedamas kaltinamojo akto, kuris apibrėžia įrodinėjimo teisme ribas ir kryptį,

perskaitymu. (Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland). Visa tai leidžia daryti išvadą, kad įrodinėjimo dalykas Lenkijoje turi norminį įtvirtinimą BPK. Aplinkybės, sudarančios įrodinėjimo dalyką pagal Lenkijos BPK iš esmės sutampa su Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje išskiriamomis įrodinėtinomis kiekvienoje byloje aplinkybėmis, tai: 1) veikos padarymo aplinkybės, 2) asmens kaltumą, jo dalyvavimą darant nusikalstamą veiką patvirtinančio ar paneigiančios aplinkybės, 3) įtariamojo (kaltinamojo) asmenybę apibūdinančios aplinkybės, 4) aplinkybės, susijusios su nusikalstama veika padaryta žala, 5) aplinkybės, padėjusios padaryti nusikalstamą veiką.

Latvijos BPK numatytas atskiras skyrius, skirtas įrodymams ir įrodinėjimui, tačiau įrodinėjimo dalykas jame reglamentuojamas kitaip nei Lietuvos 1961 m. BPK. Pažymėtina, kad P. Ancelis, savo publikacijose aptaręs užsienio valstybių baudžiamojo proceso reglamentavimą ir ypatingą dėmesį skyręs įrodymų bei įrodinėjimo aspektams, yra išskyręs Latvijos BPK kaip pavyzdį, iš kurio Lietuvos teisėkūros subjektas galėtų pasisemti „pažangių ir racionalių elementų“ šiame darbe analizuojamų klausimų sureguliuavimui nacionaliniame BPK (Ancelis, 2007, 2011, Ancelis *et al.*, 2016). Todėl manytina, kad šios valstybės BPK nuostatas, reguliuojančias įrodinėjimo dalyką, verta aptarti plačiau.

Latvijos BPK 124 str. yra tiesiogiai pavadintas kaip „Įrodinėjimo dalykas“. Tačiau, skirtingai nei Lietuvos 1961 m. BPK 71 ir 73 str. jame nepateikiamas išsamesnis įrodinėtinų visose baudžiamosiose bylose aplinkybių sąrašas. 1 d. pateikęs įrodinėjimo dalyko apibrėžimą, kuris labiau sutampa su Rusijos baudžiamojo proceso doktrinoje įsitvirtinusių apibrėžimu, kadangi į įrodinėjimo dalyko turinį įtraukia ne tik visumą aplinkybių, kurios turi būti įrodinėjamos baudžiamojo proceso metu, bet ir su jomis susijusius¹¹ ir pagalbinus faktus¹², 2 d. įstatymų leidėjas glaustai įvardija aplinkybes, kurios turi būti įrodinėjamos baudžiamajame procese – tai nusikalstamos veikos sudėties buvimas ar nebuvimas, o taip pat kitos aplinkybės, numatytos BK ir BPK, turinčios reikšmės teisingam konkrečių baudžiamųjų-teisinių santykių išsprendimui. Toks reguliavimas leidžia daryti tam tikrus pastebėjimus. Visų pirma, įrodinėjimo dalyko branduolį pagal Latvijos BPK sudaro nusikalstamos veikos sudėtis. Tai tokie įrodinėjimo dalyko elementai, kurių įrodytumas ar neįrodytumas yra atspirties taškas, lemiantis galimybę taikyti procesines prievartos priemones

¹¹ Susiję faktai nėra baudžiamojoje byloje įrodinėtinos aplinkybės, tačiau yra su jomis susijusios ir sudaro pagrindą daryti išvadas apie įrodinėjamas aplinkybes. (Code of Criminal Procedure of the Republic of Latvia, BPK 124 str. 3 d.).

¹² Pagalbinių faktų pagalba yra pagrindžiamas įrodymų tikrumas arba netikrumas, o taip pat galimybė naudoti juos įrodinėjimo procese. (Code of Criminal Procedure of the Republic of Latvia, BPK 124 str. 4 d.).

(pvz., suėmimā (BPK 272 str.)), pradėti tyrimā (BPK 372, 397, 398str.), baudžiamājį persekiojimā (402 str.), perduoti baudžiamājā bylą teismui (BPK 413 str.), priimti teismo nuosprendį įprasto proceso tvarka (BPK 524-528 str.) ir t.t., jų neįrodžius, kitų faktinių aplinkybių įrodinėjimas, pavyzdžiui, asmens elgesys iki ir po nusikalstamos veikos padarymo ir kt., netenka prasmės. Antra, Latvijos BPK patvirtina doktrines išvagas dėl to, kad įrodinėjimo dalyko papildomi elementai priklauso nuo konkrečių baudžiamųjų-teisinių santykių, o taip pat, kas turi išskirtinę reikšmę, BPK tiesiogiai nurodo, kad tai visais atvejais tokios aplinkybės, kurios yra įtvirtintos BK ar BPK. Tai reiškia, kad aplinkybės, kurios nėra įtvirtintos BK ir BPK, neturi būti nustatinėjamos ir kaupiamos baudžiamojoje byloje.

Atskiri Latvijos BPK straipsniai sukonkretina aplinkybes, kurios turi būti nustatinėjamos atskirose baudžiamojo proceso stadijose. Tyrimas pradedamas tik tuo atveju, kai egzistuoja reali tikimybė, kad yra padaryta nusikalstama veika, bet nėra keliamas reikalavimas nustatyti veiką padariusį asmenį (BPK 371 str. 1 d.). Tyrimo metu jau yra keliamas reikalavimas nustatyti dvi aplinkybes: 1) ar įvyko nusikalstama veika, 2) asmenį, traukiamą baudžiamojon atsakomybėn (BPK 384 str.). Tam, kad prokuroras galėtų priimti nutarimą dėl asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn, jau turi būti įrodyta daugiau aplinkybių: 1) anketiniai-demografiniai duomenys apie traukiamą baudžiamojon atsakomybėn asmenį, darbovietė, 2) visos faktinės visų inkriminuojamų veikų aplinkybės, leidžiančios kvalifikuoti veiką/as pagal konkretų BK straipsnį, 3) nusikalstamos veikos bendrininkų buvimas (BPK 405 str.), o baigiant baudžiamąjį persekiojimā sprendimu perduoti bylą į teismą aplinkybių, sudarančių įrodinėjimo dalyką turinį tam momentui, sąrašas dar platesnis, nes į jį be ką tik išvardintų įeina tokios: 1) nukentėję asmenys ir padarytos žalos dydis, 2) atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės (BPK 413 str.). Dar platesnis ratas aplinkybių turi būti įrodytas teismo bylos nagrinėjimo pirmojoje instancijoje metu, kadangi šioje proceso stadijoje yra vykdomas teisingumas – priimami galutiniai sprendimai dėl asmens pripažinimo nekaltu ar kaltu padarius inkriminuojamą veiką, pateikiama galutinė veikos kvalifikacija, kaltam pripažintam asmeniui paskiriama bausmė ar poveikio priemonės, sprendžiami kiti esminiai baudžiamosios bylos klausimai, o tą galima padaryti tik išsamiai ištyrus visas reikšmingas bylai aplinkybes. Todėl įstatymų leidėjas be jau aptartų aplinkybių BPK 514 str. įpareigoja teismą nustatyti šias aplinkybes, kuriomis bus remiamasi priimant teismo nuosprendį (BPK 524-528 str.): 1) kaltinamojo kaltumą padarius jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką pagrindžiančios aplinkybės, 2) aplinkybės, pagrindžiančios, ar kaltinamasis turi būti nubaustas už padarytą veiką ar ne, 3) ar

yra aplinkybės, kurių pagrindu asmeniui gali būti taikomos priverčiamosios medicinos priemonės, 4) aplinkybės, kurias būtina nustatyti skiriant kaltam asmeniui konkrečią bausmės rūšį ir jos dydį ar poveikio priemones bei aplinkybės, pagrindžiančios ar asmuo turi atlikti bausmę, 7) padarytos žalos dydis ir pobūdis, aplinkybės, pagrindžiančios, kad padaryta žala turi būti atlyginta ir kokia apimtimi bei kam ji turi būti atlyginta, 8) aplinkybės, pagrindžiančios, kad turi būti konfiskuojamas nusikalstamu būdu gautas turtas (Code of Criminal Procedure of the Republic of Latvia). Atkreiptinas dėmesys, kad taip apibrėžtas įrodinėjimo dalykas yra labai nuoseklus, palyginus su tuo, kaip buvo apibrėžtos įrodinėtinos baudžiamojoje byloje aplinkybės Lietuvos 1961 m. BPK, kas leidžia neįrodinėti aplinkybių, priklausančių nuo kitų aplinkybių neįrodytumo ir nepagrįstai neišplėsti įrodinėjimo ribų. Pavyzdžiui, remiantis tokia įrodinėjimo dalyko struktūra, įrodžius, kad yra aplinkybių, kurių pagrindu kaltinamajam negali būti skiriama kriminalinė bausmė, toliau gali būti neįrodinėjamos aplinkybės, reikšmingos bausmės individualizavimui, nebent jos yra svarbios kitų baudžiamosios bylos klausimų sprendimui.

Taip pat pažymėtina, kad dviem atvejais Latvijos įstatymų leidėjas, aptardamas baudžiamojo proceso ypatumus tiriant ir nagrinėjant atskirų kategorijų bylas, išskiria ir papildomas ar specialias aplinkybes, kurios turi būti įrodinėjamos konkrečiame procese, t.y. apibrėžia specialųjį įrodinėjimo dalyką. Kaip ir Lietuvoje Latvijos BPK yra išskiriamos aplinkybės, kurios turi būti įrodinėjamos bylose dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo. Jos yra tokios: 1) baudžiamojo įstatymo uždraustos veikos padarymo aplinkybės, 2) ar baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padarė tas asmuo, 3) ar baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padaręs asmuo veikos padarymo metu sirgo psichikos liga, dėl kurios negalėjo suprasti savo veiksmų prasmės ar jų valdyti, ar susirgo tokia liga po veikos padarymo, 4) aplinkybės, pagrindžiančios, kad asmuo susirgo psichikos liga po veikos padarymo ir kad jam negali būti paskirta bausmė, 5) aplinkybės, charakterizuojančios tikrinamo asmens asmenybę, 6) veika padarytos žalos pobūdis ir dydis (BPK 595 str. 1 d.) (Code of Criminal Procedure of the Republic of Latvia). Šios aplinkybės iš esmės taip pat apibrėžiamos ir Lietuvos (BPK 395 str.). Galima paminėti tik nežymius skirtumus: 1) skirtingai nei Latvijos BPK, Lietuvos BPK yra išskirtos tam tikros nusikalstamą veiką apibūdinančios aplinkybės, o būtent veikos padarymo laikas, vieta ir būdas, 2) Latvijos BPK reikalavimas nustatyti asmenybę apibūdinančias aplinkybes yra suformuluotas abstrakčiai, o Lietuvos BPK šį reikalavimą apibrėžia konkrečiau – nustatyti veiką padariusio asmens elgesį prieš veikos padarymą ir po jos. Lietuvos 1961 m. BPK neišskyrė šių aplinkybių, kaip

įrodinėtinių priverčiamųjų medicininio pobūdžio priemonių skyrimo procese, bet 356 str. aptardamas aplinkybes, kurios turi būti išaiškintos darant parengtinį tardymą bei 360 str. aptardamas klausimus, kuriuos turi išspręsti teismas, priimdamas nutartį šiame procese, išvardija tas pačias aptartas aplinkybes.

Numatyti baudžiamojo proceso ypatumus bylose dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo yra įprasta. Baudžiamajame procese ir materialiojoje baudžiamojoje teisėje¹³ laikomasi aiškios pozicijos, kad asmuo turi suvokti su jo vykdomus veiksmus ir tų veiksmų pasėkoje sukeltas teises pasekmes, sutrikusios psichikos asmenims klasikinė socialinė reakcija į nusikalstamą veiką, t. y. bausmė, netinka, nes ji neužtikrina nusikaltusio asmens readaptacijos ir neapsaugo visuomenės (Ažubalytė *et al.*, 2011, p. 285). Šios kategorijos bylų specialaus įrodinėjimo dalyko išskyrimas iš dalies paaiškinamas tuo, kad šios bylos yra jautrios, priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese įrodinėjimo proceso kryptingumas yra ypatingas – stengiamasi paneigti pakaltinamumo prezumpciją (Ažubalytė *et al.*, 2011, p. 385, 405). Tačiau, kita vertus, kitos bylų kategorijos turi ne mažiau ypatumų, todėl manytina, kad toks Lietuvos įstatymų leidėjo nenuoseklumas ir nesistemiškumas nepateisinamas. Jau nekalbant apie pačios Lietuvos BPK 395 str. normos turinį: joje nurodytos ne tik įrodinėtinos aplinkybės, reikšmingos išimtinai šios kategorijos bylose, bet taip pat aplinkybės, sudarančios bendrąjį įrodinėjimo dalyką, kaip antai veikos padarymo aplinkybės (laikas, vieta, būdas ir kt.), veika padarytos žalos pobūdis ir dydis (kas reiškia, kad kartu nustatomos ir baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės, veikos dalykas), ar „veiką“ padarė būtent tas asmuo, dėl kurio vyksta procesas. Tas pat pasakytina ir apie Latvijos BPK reguliavimą. Iš tikrųjų galima teigti, kad esminis dalykas, atskiriantis šį „specialųjį“ įrodinėjimo dalyką, yra tai, kad vietoj žodžių junginio „nusikalstama veika“ dėl jau minėtų priežasčių įstatymų leidėjas vartoja žodžių junginį „uždrausta veika“ ir nevartoja žodžių „kaltininkas“, „kaltinamasis“ bei ypatingą dėmesį skiria aplinkybėms, apibūdinančias asmens, kuris įvykdė veiką, asmenybę, kurios pašalina galimybę taikyti baudžiamąją atsakomybę. Tačiau nepaisant to, baudžiamojo proceso ypatumu atskirų kategorijų bylose mechanizmo struktūroje aptariamo specialaus įrodinėjimo dalyko elementų nustatymas neįmanomas neįrodžius aplinkybių, sudarančių bendrojo įrodinėjimo dalyko turinį, kadangi

¹³ Baudžiamąja tvarka neatsako asmuo, kuris darydamas baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, buvo nepakaltinamas, t.y. darydamas uždraustą veiką dėl psichikos sutrikimo negalėjo suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų (Lietuvos BK 17 str. 1 d.), o taip pat ir asmuo, kuriam psichika sutriko po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės skyrimo ir dėl to jis negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti. Tokių asmenų atžvilgiu gali būti taikomos priverčiamosios medicinos priemonės (Lietuvos BPK 98 str. 1 d.).

veikos kvalifikavimas pagal atitinkamą baudžiamojo įstatymo straipsnį įmanomas tik atlikus tiek bendrojo įrodinėjimo dalyko aplinkybių, tiek išskirtų aplinkybių įrodinėjimą. Lietuvos kasacinis teismas irgi yra pabrėžęs, kad, nors šios kategorijos bylose yra ypatingai reikšmingos teismo ekspertizės išvados dėl rekomenduojamos parinkti priemonės rūšies, tačiau tai neatleidžia teismo nuo pareigos vertinti visas bylos aplinkybes (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-121-976/2021). Tą patvirtina ir Lietuvos BPK 398 str. 2 d. sureguliuotas prokuroro nutarimo perduoti bylą teismui, kad šis taikytų priverčiamąsias medicinos priemones, turinys. Iš jo matome, kad ikiteisminio tyrimo metu be 395 str. nurodytų aplinkybių turi būti taip pat nustatytos ir kitos aplinkybės, apibūdinančios uždraustą veiką padariusį asmenį (jo anketiniai duomenys – vardas, pavardė, gimimo data, asmens kodas, socialiniai duomenys – šeiminei padėtis, profesija), duomenys apie nukentėjusįjį bei, prokuroro nuožiūra, kitos aplinkybės. Galiausiai, asmenybės ištyrimo reikšmė įrodinėjimo procese nėra mažesnė ir baudžiamuosiuose procesuose dėl kitų bylų kategorijų (Ancelis, 2012, p. 77). Todėl tai negali būti laikoma bylų dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo išskirtinumu. Taigi, labai abejotina, ar galima teigti, kad Lietuvos ir Latvijos baudžiamųjų įstatymų išvardintos aplinkybės, kaip įrodinėtinos priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese, sudaro specialų įrodinėjimo dalyką. Vienintelė specifinė įrodinėjimo dalyko aplinkybė, susijusi su psichikos ligomis, irgi tik detalizuoja bendrąjį įrodinėjimo dalyką, ji gali būti priskirta aplinkybėms, kurios gali būti reikšmingos klausimui dėl baudžiamosios atsakomybės išspręsti. Šio proceso specifiką sudaro ne tiek specialus įrodinėjimo dalykas, kiek kiti aspektai, susiję su įrodinėjimu.

Skirtingai nuo kitų analizuotų valstybių bei Lietuvos, Latvijos BPK *expressis verbis* apibrėžia ir specialųjį įrodinėjimo dalyką bylose dėl juridinių asmenų (toliau – JA) padarytų nusikalstamų veikų. Latvijos BPK 440 str. numato, kad tyrimo procese dėl prievartos priemonių taikymo JA turi būti nustatomos šios aplinkybės: 1) nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės, 2) fizinio asmens statusas JA struktūroje, 3) faktiniai JA veiksmai, 4) JA veiksmų pobūdis ir kilusios pasekmės, 5) priemonės, kurių ėmėsi JA, kad būtų užkistas kelias nusikalstamos veikos padarymui, 6) JA dydis, veiklos pobūdis ir finansinė padėtis. Tuo tarpu remiantis BPK 548 str. teismo bylos nagrinėjimo metu įrodinėjimo dalykas papildomas tokiomis aplinkybėmis: 1) ar nusikalstama veika buvo padaryta JA naudai ar interesais ar dėl nepakankamos JA priežiūros ar kontrolės, 2) kitos reikšmingos aplinkybės, pagrindžiančios konkrečios prievartos priemonės taikymą (Code of Criminal Procedure of the

Republic of Latvia). Tokią įrodinėjimo dalyko struktūrą šios kategorijos baudžiamosiose bylose visiškai apsprendžia fizinio asmens kaip JA atstovo baudžiamosios atsakomybės pagrindai (BK 12 str.) bei prievartos priemonių JA taikymo sąlygos (BK 71⁸ str.)¹⁴, įtvirtinti Latvijos BK (The Criminal Code of the Republic of Latvia). Toks įrodinėjimo dalykas atitinka ir Lietuvos BK 20 str. įtvirtintą JA baudžiamosios atsakomybės pagrindus ir sąlygas. Todėl gali būti verta perkelti tokį įrodinėjimo dalyko turinį į Lietuvos BPK skyrių, reglamentuojantį bylų dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų proceso ypatumus, kadangi tokios aplinkybės laikytinos specialiomis bendrojo įrodinėjimo dalyko požūriū.

Be įrodinėtinių baudžiamojoje byloje aplinkybių Latvijos BPK, skirtingai nuo kitų analizuotų valstybių, įtvirtina ir gana platų sąrašą aplinkybių, kurios neįeina į įrodinėjimo dalyką. Latvijos BPK nurodytos neįrodinėtinos aplinkybės gali būti suskirstytos į tris grupes: 1) aplinkybės, kuriomis įrodinėjimo subjektas gali remtis *a priori* – tai visuotinai žinomi faktai, 2) aplinkybės, kurių nereikia įrodinėti bylose dėl nusikalstamu būdu gauto turto – aplinkybės, įrodančios konkrečią nusikalstamą veiką, iš kurios yra gautas ir legalizuotas nusikalstamu būdu gautas turtas (BPK 124 str. 7 d.), 3) aplinkybės, laikytinos įrodytomis be papildomų procesinių veiksmų atlikimo, jei baudžiamąjį proceso metu nėra įrodoma priešingai, taip vadinamos legalaus fakto prezumpcijos: a) visiems žinomi faktai, b) faktai, nustatyti įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu ar prokuroro baudžiamuoju įsakymu, c) nustatyta įstatymo tvarka užfiksuotas administracinės teisės pažeidimo faktas, jeigu asmeniui apie tai buvo žinoma, d) faktas apie tai, kad asmeniui žinomos ar turėjo būti žinomos jo pareigos, numatytos norminiuose aktuose, e) faktas apie tai, kad asmeniui yra žinomos arba turėjo būti žinomos jo profesinės ar pareigūno pareigos, f) visuotinai priimtinių tyrimo metodikų šiuolaikiniame moksle, technikoje, mene ar amate teisingumas, g) įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu konstatuotas faktas, kad turtas yra gautas nusikalstamu būdu ar susijęs su nusikalstama veika, h) faktas, kad asmuo pažeidė autorių, gretutines teises ar teisėto savininko teisę į prekybinį ženklą, jeigu tik jis negali tikroviškai paaiškinti ar pagrįsti šių teisių įgijimo ar prigimties, i) faktas, kad turtas, kurio pagalba yra atlikti legalizavimo veiksmai, yra gautas nusikalstamu būdu, jei į baudžiamąjį procesą įtrauktas asmuo negali

¹⁴ Latvijos BK 12 str. numato, kad už JA padarytą veiką atsako fizinis asmuo, kuris šią veiką padarė veikdamas JA naudai ar interesais arba dėl nepakankamos priežiūros ar kontrolės, o JA gali būti taikomos prievartos priemonės. Tuo tarpu remiantis BK 71⁸ str. numato, kad pasirenkant prievartos, taikytinos JA, rūšį, yra įvertinamas nusikalstamos veikos pobūdis ir padaryta žala. O pasirenkant prievartos priemonės dydį ar griežtumą būtina įvertinti: 1) faktinius JA veiksmus, 2) JA veiksmų pobūdį ir kilusias pasekmes, 3) priemones, kurių ėmėsi JA, kad būtų užkistas kelias nusikalstamos veikos padarymui, 4) JA dydį, veiklos pobūdį ir finansinę padėtį, 5) veiksmus, kurių ėmėsi JA, siekdamas atlyginti patirtus nuostolius ar užkirsti kelią padarytai žalai, 6) ar JA susitaikė su nukentėjusiuoju (The Criminal Code of the Republic of Latvia).

patikimai paaiškinti teisėtą tokio turto kimę ir jei įrodymų visuma leidžia daryti prielaidą, kad turtas, greičiausiai, yra nusikalstamos kilmės (BPK 125 str. 1 d. 2-7 p., 2-3 d.). Jeigu baudžiamojo proceso šalis mano, kad kažkuris iš preziumuojamų pagal įstatymą faktų yra nepatikimas, jam yra perkeliama pareiga įrodinėti, kad yra priešingai (BPK 126 str. 3 d.) (Code of Criminal Procedure of the Republic of Latvia). Pažymėtina, kad į savo pasiūlytą baudžiamojo persekiojimo kodekso modelio projektą P. Ancelis įtraukė straipsnį tuo pačiu pavadinimu kaip ir Latvijos 125 str. – „Legalus fakto prezumpcija“, kuriame išvardija tas pačias paminėtas aplinkybes, išskyrus g ir i punktuose įvardintus faktus. (Ancelis, 2012, p. 191-192).

Akivaizdu, kad normoje, pavadintoje „legalus prezumpcijos faktas“ yra talpinamos skirtingos kategorijos: tiek prezumpcijos (faktinės (a, f punktai), teisinės (d, e punktai), paneigiančios nekaltumo prezumpciją, taip vadinamos priešinės prezumpcijos (g, i punktai) (Panomariovas, 2013, p. 320)), tiek prejudicijos (tarpšakinės (c punktas), baudžiamųjų bylų (b punktas)). Labai abejotinas atrodo toks atskirų formalių įrodinėjimo priemonių skirtumų įrodinėjimo procese suniveliavimas ir jų sutapatinimas viename straipsnyje. Be to, tiek teismų praktikoje¹⁵, tiek doktrinoje į jų panaudojimą įrodinėjimo procese žiūrима labai atsargiai, kadangi jos iš esmės pakeičia normalią įrodinėjimo proceso eigą, suvaržo įrodinėjimo procese dalyvaujančių asmenų galimybes savarankiškai, nepriklausomai nuo kitų asmenų valios, kitų išorinių faktorių priimti atitinkamus sprendimus byloje (Panomariovas, 2014, p. 373). Kyla klausimas, ar tikrai prezumpcijų išvardinimas BPK turi norminį krūvį, struktūruoja įrodinėjimo procesą ir leidžia nustatyti tiesą, nepaliekant pagrįstų abejonių dėl to, kad tam tikras faktas buvo ar ne. Manytina, kad prezumpcijų įtvirtinimas BPK gali, priešingai, sukurti situacijas, kai įrodinėjimo subjektai, ypatingai ikiteisminėse proceso

¹⁵ Pvz., teismų praktikoje teigiama, kad galimybes naudotis tarpšakinę prejudicija baudžiamosiose bylose riboja vidinio įsitikinimo nuostata, pareiga išsamiai ir nešališkai išnagrinėti visas bylos aplinkybes (BPK 20 str. 5 d.), teismo pareiga tiesiogiai ištirti bylos įrodymus (BPK 242 str. 1 d.) bei pagrįsti teismo nuosprendį tik tais įrodymais, kurie buvo išnagrinėti teisiama jame posėdyje (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-172-788/2019). Kita vertus, teismų sprendimuose, priimtuose civilinėse ir administracinėse bylose, padarytos išvados neturi prejudicinės galios baudžiamojoje byloje sprendžiant būtent kaltės klausimą ar nustatant veikos požymius, tačiau, kai jie nustato teisiškai reikšmingus faktus, jie turi būti nagrinėjami kartu su kitais bylos įrodymais nustatant veikos požymius (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gegužės 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-137-697/2019). Taip pat yra keliamas reikalavimas, kad visi kitose baudžiamosiose bylose nustatyti faktai būtų patikrinami teismo bylos nagrinėjimo metu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-23-976/2015), kitoje baudžiamojoje byloje nustatytos faktinės aplinkybės gali tik turėti įtakos teismo vidiniam apsisprendimui, patvirtinant ar paneigiant bylos duomenų patikimumą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-59-648/2020). EŽTT praktika įpareigoja valstybes nustatant įstatymuose bei taikant paneigiamas prezumpcijas nustatyti protingas prezumpcijų veikimo ribas, atsižvelgiant į pažeidimo sunkumą ir apsaugant asmenų teises į gynybą (pvz., Pham Hoang v. France [ECHR], No. 13191/87, [25.09.1992]., § 33 Series A no. 243).

stadijose, vadovausis prezumpcijomis ir tais atvejais, kai turėjo įrodinėti tam tikras reikšmingas bylai aplinkybes. Priešinių prezumpcijų įtvirtinimas BPK gali kelti klausimą dėl atitikimo Konstitucijai, nes gali lemti, kad įrodinėjimo subjektas vadovausis išankstine nuostata, jog kaltinamasis yra padaręs nusikalstamą veiką, bus linkęs įrodinėjimo našą perkelti gynybai. Todėl vargu ar galima pritarti P. Ancelio siūlymui tokias prezumpcijas numatyti ir Lietuvos BPK. Tuo tarpu prejudicija baudžiamajame procese turi daug ypatumų, kuriuos sąlygoja baudžiamojo proceso teisenos skirtumai nuo kitų teisenų¹⁶. Todėl manytina, kad, jei į Lietuvos BPK ir galėtų būti įtrauktos nuostatos dėl galimybės remtis tarpšakine prejudicija baudžiamosiose bylose, jos turėtų būti sąlyginio pobūdžio, imperatyviai nurodančios, kad kitų teisenų teismų nustatyti faktai ir padarytos išvados negali būti įrodymais sprendžiant kaltės klausimą ar nustatant kitus nusikalstamos veikos sudėties požymius, veikos kvalifikaciją, nes šie klausimai yra sprendžiami tik baudžiamojo proceso metu.

Apibendrinant įrodinėjimo dalyko reguliavimą Latvijoje galima teigti, kad šios šalies BPK įtvirtintas įrodinėjimo dalyko reguliavimas yra racionaliausias ir geriausiai atspindi įrodinėjimo baudžiamajame procese eigą: BKP nuostatos leidžia atsekti kaip plečiasi įrodinėjimo dalyko turinys priklausomai nuo baudžiamojo proceso stadijos ir joje keliamų uždavinių, kaip vienu aplinkybių nustatymas lemia poreikį nustatyti kitas aplinkybes arba, atvirkščiai, nenustatinėti kai kurių aplinkybių ir nepagrįstai neišplėsti įrodinėjimo ribų. Tačiau pažymėtina, kad nuostatos, apibrėžiančios įrodinėjimo dalyką yra išdėstytos ne kompleksiskai įrodymams bei įrodinėjimui skirtame skyriuje, o yra išbarstytos po visą BPK, straipsniuose, reguliuojančiose reikalavimus atskiriems proceso veiksmams ir proceso sprendimų turinį.

Pažymėtina, kad visoms analizuotoms valstybėms kaip ir Lietuvai, skirtingai nuo bendrosios teisės tradicijos valstybių, būdinga tai, jog baudžiamojo proceso stadijose iki teismo bylos nagrinėjimo yra nustatinėjamos ne tik aplinkybės, patvirtinančios veikos padarymą ir konkretaus asmens ryšį su ta veika, t.y. aplinkybės, kurių pakaktų pareikšti kaltinimą ir palaikyti jį teisme, bet ir tokios aplinkybės, apibūdinančios kaltininką, kaip

¹⁶ Pirma, yra skirtingi teismo bylos nagrinėjimo principai: civiliniame procese dominuoja rungimasis ir dispozityvumas, baudžiamajame procese jokio dispozityvumo nėra. Antra, civiliniame ir baudžiamajame procesuose nustatytos skirtingos taisyklės, kada teismas tam tikrą faktą gali laikyti nustatytu: baudžiamajam procesui būdingas jokių kitų pagrįstų abejonų nebuvimo standartas, o civiliniam procesui yra būdinga labiau tikėtino fakto taisyklė (Merkevičius, 2018, p. 57-58). Trečia, įrodinėjimo dalykas skirtingose teisenose yra nevienodas, todėl faktai, kurie buvo įrodinėjimo dalyko elementas ankstesnėje civilinėje ar administracinėje byloje, teisine prasme gali turėti visai kitą reikšmę baudžiamąją bylą nagrinėjančiam teismui (Panomariovas, 2014, p. 379).

ankstesnių teistumų buvimas ar nebuvimas, kaltininko asmenybę apibūdinančios savybės, jo sveikatos būklė, šeiminei padėtis ir pan. – reikalaujama atlikti socialinį asmenybės tyrimą (Lenkija), nustatyti visas aplinkybes, būtinas tinkamos, individualizuotos bausmės ar kitokios poveikio priemonės skyrimui (Lietuva, Vokietija, Latvija). Anot P. Ancelio, tai leidžia ištaisyti bendrosios teisės sistemos valstybėse esančią spragą įrodinėjimo procese, kadangi tokių aplinkybių įrodymas yra labai svarbus ne tik skiriant teisingą bausmę, bet ir priimant sprendimą pareikšti ar nepareikšti kaltinimą, vertinant įrodymų patikimumą, nustatant asmens kaltumą ar nekaltumą padarius veiką (Ancelis, *et al.*, 2016, p. 31). Iš tikrųjų, tik įrodžius tiek faktines veikas aplinkybes, tiek su asmenybe susijusias aplinkybes teismas gali sudaryti išsamų baudžiamosios bylos vaizdą, t.y. nustatyti tiek faktinę, tiek kriminologinę tiesą, ir tuomet priimti teisingą ir pagrįstą sprendimą dėl asmens pripažinimo nekaltu ar kaltu ir dėl bausmės skyrimo antruoju atveju. Tuo tarpu bendrosios teisės sistemos valstybėse įrodinėjimo dalyko turinys baudžiamojo proceso stadijose iki teismo ir teismo bylos nagrinėjimo metu skiriasi. Pradinėse baudžiamojo proceso stadijose šiose valstybėse atlikti su aplinkybių, charakterizuojančių asmenybę, įrodinėjimą yra draudžiama, šiose stadijose turi būti įrodinėjamos aplinkybės, kurių pagrindu būtų galima pareikšti kaltinimą ir palaikyti jį teisme, t.y. tik nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės. Taip yra dėl to, kad pagal bendrąją taisyklę yra laikomasi principo, jog teismui perduotas kaltinamasis turi būti teisiamas už nusikalstamos veikos, dėl kurios jis kaltinamas, padarymą, bet ne už tai, kas jis yra ar buvo. Aplinkybių, susijusių su asmenybe, įrodinėjimas vyksta tik teisme. Yra manoma, kad tokiu būdu yra užtikrinamas proceso greitumas, teisingo teismo proceso principas (angl. *fair trial*), apsaugoma nuo įtakos teisėjui bei prisiėkusiųjų objektyvumui. Tačiau visgi šis principas nėra laikomas absoliučiu. J. Pradel išskiria tokius tris atvejus, kuomet kaltintojas savo iniciatyva gali rinkti įrodymus, susijusius su kaltinamojo asmenybe: 1) kai nusikalstamos veikos sudėties elementai yra glaudžiai susiję su kaltinamojo asmenybe, jo gyvenimo būdu, ankstesniais teistumais (pvz., patraukti atsakomybės ir nubausti asmenį už šaunamojo ginklo neteisėtą laikymą Anglijoje galima tik nustatčius buvusį teistumą), 2) kaip įrodymus galima pateikti faktus iš praeities, tokius kaip nusikaltimo padarymo vieta, motyvai, *modus operandi*, jei jie yra analogiški kaip ir tos nusikalstamos veikos, kurią padarius asmuo yra kaltinamas (taip vadinamas panašių faktų atvejis), 3) kai tokios iniciatyvos ėmėsi pats kaltinamasis. Tuo tarpu kaltinamasis gali rodyti iniciatyvą rinkti dvejopo pobūdžio įrodymus, susijusius su asmenybe: 1) jis gali bandyti įrodyti savo gerą vardą, tam tikslu prašydamas iškviesti į teismą ir apklausti liudytojus, kurie duotų parodymus apie jo dorovinį elgesį

asmeniniame ir profesiniame gyvenime, 2) tais atvejais, kai asmuo kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką, kuriai būdinga tai, jog ją gali padaryti tik tam tikrų savybių turintis žmogus, kaltinamasi gali bandyti įrodyti neturintis tokių savybių ar turintis priešingas asmenines savybes ir todėl negalėjo padaryti veikos, kuria yra kaltinamas. (Pradel, 2001, p. 385-386). Be to, kaltinamasis gali pateikti įrodymus, susijusius su nukentėjusiojo asmenybe. Pavyzdžiui, kaltinamasis, norėdamas, kad teismas suabejotų nukentėjusiojo parodymų patikimumu, gali pateikti jo prastos moralės įrodymų arba teigti, kad buvo būtinosios ginties situacija. (Pradel, 2001, p. 386-387).

2.2.2 Teisinis reguliavimas, apibrėžiantis įrodinėjimo dalyką Lietuvoje

2003 m. įsigaliojusiam Lietuvos BPK nebeliko specialaus skirsnio „Įrodymai“, pagrindinis dėmesys yra skirtas reglamentuoti informacijos apie nusikalstamą veiką rinkimo procedūras, yra minima vien nusikalstama veika (BPK 1, 2 str.), bet ne nusikalstamos veikos sudėtis, o veikos ir kitų įrodinėtinų aplinkybių turinys nedetalizuojamas. Anot M. Kazlausko ir P. Kuconio tokia BPK struktūra neturi analogų kitose šalyse (Kazlauskas, Kuconis, 1998, p. 9). Tą patvirtina ir pasirinktų valstybių baudžiamojo proceso kodeksų analizė. Nebeliko BPK ir reglamentuoto įrodinėjimo dalyko, t.y. sąrašo aplinkybių, įrodinėtinų kiekvienoje byloje, išskyrus priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą (BPK 395 str.), bei sąrašo aplinkybių, kurios papildomai turi būti įrodinėjamos nepilnamečių bylose. Pastarosios pagal dabartinį reguliavimą numatytos BK 91 str. 2 d. Įstatymų leidėjas pasirinko kitą kelią, kuris, jo nuomone, matyt, labiau tinka materialiajai tiesai nustatyti. Naujame BPK įrodinėjimo dalykas, jo turinys, apibrėžtas per aplinkybių reikšmingumą bylai išspręsti teisingai (BPK 20 str. 3 d.), tai yra į įrodinėjimo dalyką įeina tos aplinkybės, kurios atitinka sąsajumo reikalavimą. Tuo tarpu tai, kokios aplinkybės yra reikšmingos konkrečiai nagrinėjamai bylai ir kas turi būti įrodinėjama joje, kiekvienu atveju priklauso tik nuo toje byloje sprendžiamų klausimų. Remiantis tuo kiekvienoje byloje reikšmingomis aplinkybėmis, tiek teorijoje, tiek teismų praktikoje pripažįstamos jau minėtos penkios aplinkybių grupės¹⁷.

¹⁷ Tai 1) tiriamo įvykio aplinkybės; 2) baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens kaltę įrodančios ar paneigiančios aplinkybės; 3) atsakomybę lengvinančios, sunkinančios ir kitos aplinkybės, į kurias atsižvelgiama skiriant bausmę, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonę ar atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės (viktimologiniai duomenys ir duomenys apie įtariamojo (kaltinamojo) asmenybę); 4) nusikalstama veika padarytos žalos pobūdis, dydis ir kitos aplinkybės, turinčios reikšmės priimti teisėtą bei pagrįstą teismo sprendimą (Goda, *et al.*, 2011, p. 166, Ažubalytė, *et al.* 2014, p. 104.).

Ir visgi doktrinoje keliamas klausimas, ar tikrai ankstesnis reguliavimas, kuomet įstatymų leidėjas konkrečiai nurodė baudžiamojoje byloje įrodinėtinas aplinkybes (1961 m. BPK 71 ir 73 str.) neturėjo prasmės ir naudos įrodinėjimo procese. Pavyzdžiui, K. Stungys išreiškia nuomonę, kad, apibrėžus įrodinėtinas byloje aplinkybes, buvo nustatytas glaudus ir būtinas ryšys tarp įrodymų, kaip faktinių duomenų, ir įrodinėtinų aplinkybių, nustatytos įrodymų sąsajumo ribos. Tai įrodinėjimo procesą pavertė konkrečia, suprantama veikla, atribojo ją nuo subjektyvios įtakos. Dabar gi įrodinėjimo dalykas ir ribos tapo nebeaiškūs, kadangi įrodinėtinų aplinkybių ir įrodymų pakankamumo klausimai palikti išimtinai teismo ir kaltinimo nuožiūrai. Autorius pabrėžė, kad be įstatymiškai apibrėžto įrodinėjimo dalyko surinkti duomenys nebus išsamūs, visapusiški ir objektyvūs, o tai gali lemti ikiteisminių tyrimų nekokybiškumą bei teisminės praktikos nepastovumą, neaiškumą, nenuoseklumą. (Stungys, 2000, p. 22-24). Galima teigti, kad tam tikru požiūriu ši kritika pagrįsta. Teismų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad teismai ne visoms byloje įrodinėtinoms aplinkybėms skiria pakankamai dėmesio, kartais atskiros aplinkybės yra tiesiog konstatuojamos, o kartais net neaptiriamos. Akcentuodamas įrodinėjimo proceso reguliavimo trūkumus P. Ancelis, teigia, kad, nors galiojant dabartiniam BPK materialios tiesos turinį galima išvesti iš bendrų teorinių ir įstatyminių baudžiamosios teisės ir proceso nuostatų, įrodinėtinų aplinkybių sąrašas, ir praktine, ir doktrinine prasme išlieka paprasčiausia bei universaliausia nusikalstamų veikų atskleidimo ir ištyrimo programa, o dabar BPK pabrėžiamas nusikalstamos veikos atskleidimas tiesiogiai neorientuoja ir nenurodo uždavinių, kurie išspręstini atskleidžiant ir tiriant nusikalstamą veiką. (Ancelis, 2011, p. 215).

E. Palskis, kurio darbuose plačiai nagrinėta įrodymų ir įrodinėjimo tema, buvo pristatęs BPK kodekso projekto paties parengtą septintąjį skyrių „Įrodymai ir įrodinėjimas“. Vienas iš projekto straipsnių buvo skirtas baudžiamojoje byloje įrodinėtinoms aplinkybėms, jos buvo apibrėžtos net detaliau nei 1961 m. BPK. Autorius siūlė palikti numatytas šias aplinkybes: 1) nusikaltimo įvykis: nusikaltimo padarymo laikas, vieta, būdas ir kitos aplinkybės, apibūdinančios nusikaltimo įvykį, 2) nusikaltimo padarymo motyvai ir tikslai, 3) aplinkybės, turinčios įtakos kaltinamojo atsakomybės laipsniui ir pobūdžiui: kaltinamojo atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės, kaltinamojo asmenybę, nukentėjusiojo elgesį ir jo asmenybę apibūdinančios aplinkybės, 4) dėl nusikaltimo padarytos žalos pobūdis ir dydis: fizinė žala padarant kūno sužalojimus ar kitaip pakenkiant žmogaus sveikatai, sukelti skausmą; turtinės žalos natūrali ir piniginei išraiška; moralinės žalos padarymas pažeidžiant žmogaus garbę ir orumą, 5) aplinkybės, darančios baudžiamąją persekiojimą

negalimą. (Burda, 2005, p. 18-19). P. Ancelis taip pat pateikė įrodymų ir įrodinėjimo proceso modelio projektą¹⁸, kuriame pasiūlė praktiškai identišką nuostatą, reguliuojančią įrodinėjimo dalyką Latvijos BPK 124 str.

Manytina, kad tokia mokslininkų nuomonė ir teisėkūriniai pasiūlymai turi prasmės. Lietuvos BPK reguliavimas įrodymų ir įrodinėjimo kontekste galėtų būti patobulintas sekant užsienio valstybių pavyzdžiu bei Lietuvos mokslininkų pasiūlymais, kad įrodinėjimo procesas būtų labiau kryptingas ir struktūruotas. Tam tikros bendrosios nuostatos, aptariančios bendrojo įrodinėjimo dalyko struktūrą būtų prasmingos. Be abejo, teisminėje bylos nagrinėjimo stadijose toks reguliavimas gal ir nėra tiek aktualus, kadangi teisėjai gerai išmano teismų praktiką, be to teismo bylos nagrinėjimo ribas didžiąja dalimi apibrėžia ikiteisminio tyrimo metu atliktas tyrimas. Tačiau įrodinėtinių aplinkybių įvardijimas BPK būtų naudingas ikiteisminio tyrimo pareigūnams kaip tam tikra bendroji tyrimo programa, kuri struktūruoja kiekvieną tiriamą įvykį.

Naujojo baudžiamojo proceso kodekso rengėjai nesilaikė kompleksiško principo. Straipsniai, skirti įrodinėjimo procesui, yra išsibarstę po visą BPK. Tačiau jų nuostatos, skirtingai nei Latvijos BPK, neformuluoja konkrečių uždavinių įrodinėjimo subjektams. Kaip minėta, daug nuostatų, esminių įrodinėjimo dalyko nustatymui, yra numatyta ir BK, kadangi Lietuvoje tiek teorijoje, tiek praktikoje yra sutariama, kad įrodinėjant būtina nustatyti tiek materialiojoje, tiek baudžiamojoje procesinėje teisėje numatytas nusikalstamos veikos sudėties elementus bei kitas aplinkybes, reikšmingas pagrindiniams baudžiamojo proceso tikslams realizuoti (pvz., Ancelis, 2016, p. 31). Todėl esamas teisinis reguliavimas vis dėlto neleidžia teigti, kad apskritai nėra materialinio ir procesinio teisinio reguliavimo, apibrėžiančio aplinkybes, kurias privaloma įrodyti baudžiamojoje byloje.

Kaip teko įsitikinti analizuojant pasirinktų valstybių teisinį reguliavimą nagrinėjamo klausimu, baudžiamosios bylos įrodinėjimo dalykas yra procesinė kategorija, tačiau svarbus jo norminis pamatas, iš kurio kildinamos kiekvienos baudžiamosios bylos įrodinėjimo dalyko turinį sudarančios aplinkybės, yra baudžiamasis įstatymas. Būtent jis nustato teisinio vertinimo standartus, kurie lemia tam tikrų socialiai reikšmingų faktų pripažinimą

¹⁸ Autorius pasiūlė tokias straipsnio „Įrodinėjimo dalykas“ nuostatas: 1. Įrodinėjimo dalykas yra visuma baudžiamojo proceso metu įrodinėjamų aplinkybių ir su tuo susiję kiti faktai. 2. Baudžiamajame procese būtina įrodyti nusikalstamos veikos sudėties buvimą ar nebuvimą, taip pat kitas šiuo Kodeksu numatytas aplinkybes, kurios yra reikšmingos teisingai sureguliuojant konkrečius baudžiamuosius teisinius santykius. 3. Susiję faktai nėra įrodinėtinos baudžiamajame procese aplinkybės, tačiau su tomis aplinkybėmis jie turi ryšį, nes pagrindžia išvadą dėl įrodinėtinių aplinkybių. 4. Įrodinėtinos aplinkybės laikomos įrodytomis, jeigu įrodinėjimo metu panaikintos bet kurios protingos abejonės dėl jų buvimo ar nebuvimo. (Ancelis, 2011, p. 224-225).

nusikalstamomis ar bent uždraustomis veikomis, ir atvirksčiai, nepavojinga elgsena ar veikla, apibrėžia nusikalstamos veikos sudėties elementus, baudžiamosios atsakomybės bei atleidimo nuo jos pagrindus bei sąlygas. Kaip dar 1916 m. pažymėjo L. E. Vladimirovas, klausimas dėl to, kokie elementai sudaro *quid probandum* (iš lot. tai, ką būtina įrodyti), kiekvienu atveju sprendžiamas atsižvelgiant į tai, kaip baudžiamasis įstatymas apibrėžia nusikalstamos veikos sudėtį, į kokias aplinkybes nurodo atsižvelgti individualizuojant kaltinamojo atsakomybę (Vladimirov, 1916, p. 144). Tai paaiškinama tuo, kad baudžiamųjų-procesinių santykių dalykas yra būtent baudžiamieji-teisiniai santykiai, pastarųjų nesant, baudžiamasis procesas netektų prasmės. Be to, tai pasakytina ne tik dėl tų atvejų, kai valstybės baudžiamojo proceso įstatyme nerandame pateikto įrodinėtinų baudžiamojoje byloje aplinkybių sąrašo, bet ir tuomet, kai įstatymas *expressis verbis* apibūdina įrodinėjimo dalyką.

Lietuvos BK įrodinėjimo dalyką apibūdina pačiais įvairiausiai aspektais, bet struktūriškai tuos aspektus galima suskirstyti į du didelius blokus: 1) nusikalstamos veikos blokas ir 2) bausmės blokas. Yra dvi grupės nuostatų, reikšmingų įrodinėjimo dalyko nustatymui, susijusių su nusikalstama veika. Pirmą grupę sudaro nuostatos, apibūdinančios aplinkybes, sudarančias BK specialios dalies straipsnių dispozicijose nurodytus nusikalstamos veikos sudėties požymius. Atitinkamą reikšmę gali turėti ir kitų teisės šakų normos, kurių pagalba atskleidžiamas blanketinių požymių turinys (pvz., Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklės ir pan.). Kai kurie iš BK specialios dalies straipsnių dispozicijose įvardintų požymių yra bendri visoms nusikalstamos sudėtimis ir yra nustatomi kiekvienoje be išimties baudžiamojoje byloje, tai: nusikalstamos veikos objektas, veika, subjektas, kaltė. Tuo tarpu kiti gali būti būdingi tik konkrečiai veikai ar jų grupei, kaip antai tikslas platinti narkotines medžiagas (BK 260 str.), motina kaip specialus nusikalstamos veikos subjektas (BK 130 str.), teroristiniai tikslai (BK 252 str.). Pastarieji sudaro taip vadinamų atskiro ar specialaus įrodinėjimo dalyko turinį ir, kaip parodė pasirinktų valstybių baudžiamojo proceso įstatymų analizė, nebūna įtraukti į įrodinėtinų aplinkybių sąrašą BPK. Išimtimi būna specialaus įrodinėjimo dalyko įstatyminis išskyrimas tam tikrų kategorijų bylose pagal veikos subjekto kriterijų. Paprastai gi specialaus įrodinėjimo dalyko išskyrimas yra pagrindas kurti kriminalistines charakteristikas ir atskirų nusikalstamų veikų tyrimo metodikas, organizuojant atskirų nusikalstamų veikų tyrimą. Aplinkybės, sudarančios specialų įrodinėjimo dalyką, yra apibrėžtos generalinio prokuroro įsakymais patvirtintose rekomendacijose, skirtose kai kurių nusikalstamų veikų tyrimui, pavyzdžiui, Metodinėse rekomendacijose dėl elektroninėje erdvėje vykdomo sukčiavimo (Ancelis *et al.*, 2016, p. 32).

Antrą grupę įrodinėtų aplinkybių, kylančių iš BK nusikalstamos veikos bloko nuostatų, sudaro BK bendrojoje dalyje reglamentuotos aplinkybės, tiek, kiek jos yra reikšmingos nusikalstamos veikos teisiniam kvalifikavimui. Šiuo požiūriu reikšmingos nuostatos, iš kurių yra kildinamas įrodinėjimo dalykas, yra tokios: nuostatos, apibrėžiančios nusikalstamos veikos subjekto amžių (BK 13 str.), kaltės formas ir rūšis (BK 14-16 str.), nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo turinį (BK 17-18 str.), nusakančios apsvaigimo įtaką baudžiamajai atsakomybei (BK 19 str.), sukonkretinančios juridinio asmens atsakomybės pagrindus ir sąlygas (BK 20 str.), reglamentuojančios nusikalstamos veikos stadijas (21-23 str.), bendrininkų rūšis ir bendrininkavimo formas (BK 24-25), nusikaltimų recidyvą (BK 27 str.). Iš šių nuostatų galima išvesti tokius įrodinėjimo dalyko elementus: 1) nusikalstamą veiką arba nusikalstamą įvykį charakterizuojančios aplinkybės – veikos baigtumas, priežastys, dėl kurių nutruko nusikalstama veika, veiką padariusių asmenų skaičius; 2) kaltinamojo kaltumą įrodančios ar paneigiančios aplinkybės – nusikalstamos veikos subjekto amžius, pakaltinamumas, kaltės forma ir rūšis; 3) kaltinamojo atsakomybę sunkinančios ar lengvinančios aplinkybės, taip pat kaltinamojo asmenybę apibūdinančios aplinkybės – priverstinio fiziologinio afekto būseną, bendrininkavimo forma, ribotas pakaltinamumas, neišnykę ar nepanaikinti teistumai; 4) aplinkybės, įrodinėtinos bylose dėl juridinio asmens padarytų nusikalstamų veikų¹⁹. Akivaizdu, kad ne visos šios aplinkybės, kylančios iš BK nuostatų, gali būti įvardintos, kaip įrodinėtinos kiekviename baudžiamajame byloje. To negalima pasakyti, pavyzdžiui, apie apsvaigimo įtaką baudžiamajai atsakomybei, juridinio asmens atsakomybės sąlygas ir pagrindus patvirtinančias aplinkybes. Taip pat pažymėtina, kad kai kurios iš šių aplinkybių yra tarpinio pobūdžio: jos gali būti priskirtos tiek prie veikos bloko kaip apibūdinančios kaltininko asmenybę, lemiančios jo kaltės, atsakomybės ypatumus (pvz., riboto pakaltinamumo būseną, nusikalstamos veikos stadiją, buvę teistumai ir kt.), tiek prie bausmės bloko, kaip lemiančios atsakomybės individualizavimą. Taip pat prie veikos bloko nuostatų priskirtinos BK nuostatos, reglamentuojančios baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių rūšis (BK 28 – 35 str.). Konkrečios aplinkybės, susijusios su šio instituto atvejų taikymu, įrodinėjamos priklausomai

¹⁹ Ar fizinis asmuo nusikalstamą veiką padarė juridinio asmens naudai ar interesais, fizinio asmens statusas juridinio asmens struktūroje ir jo įgaliojimų turinys, ar fizinis asmuo suvokė, kad jo nusikalstamos veikos rezultatas gali būti tiesioginė nauda juridiniam asmeniui, ar veika padaryta vadovaujančias pareigas einančio fizinio asmens ar jo įgalioto asmens nurodymu ar leidimu arba dėl nepakankamos priežiūros arba kontrolės (BK 20 str.).

nuo kiekvienoje byloje kylančių klausimų, kuriuos nulemia konkrečios nusikalstamos veikos faktinės aplinkybės.

Bausmės bloką sudaro BK nuostatos, iš kurių gali būti kildinamos įrodinėjimo dalyko elementai, susiję su atitinkamos bausmės, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonės parinkimu, atitinkamos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formos taikymu. Šiam blokui, visų pirma, priskirtini bendrieji bausmės skyrimo pagrindai, t.y. BK 54 str. 2 d. išvardintos aplinkybės, į kurias privalo atsižvelgti teismas individualizuodamas bausmę. Iš nurodyto straipsnio gali būti išvestos tokios bendrąjį įrodinėjimo dalyką sudarančios aplinkybės: 1) padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnis, 2) kaltės forma ir rūšis, 3) padarytos nusikalstamos veikos motyvai ir tikslai, 4) nusikalstamos veikos stadija, 5) kaltininko asmenybė, 6) asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką forma ir rūšis, 7) atsakomybę lengvinančios bei sunkinančios aplinkybės, 8) nusikalstama veika padaryta žala. Kaip jau minėta, skirdamas bausmę nepilnamečiui, teismas papildomai atsižvelgia į aplinkybes, nurodytas BK 91 str. 2 d.²⁰ Dauguma iš įvardytų aplinkybių atkartoja įrodinėtinas aplinkybes, kurias galima išvesti iš jau aptartų veikos nuostatų (kaltės forma ir rūšis, nusikalstamos veikos stadija, bendrininkų rūšis ir bendrininkavimo forma). Tai rodo, kas visos įrodinėjimo dalyką sudarančios aplinkybės sudaro tam tikrą tarpusavyje susijusią sistemą, vienų iš jų nustatymas lemia kitų nustatymą, todėl ir tam tikra prasme aplinkybių priskyrimas tam tikrai aplinkybių grupei, pavyzdžiui, veikos ar kaltinamojo asmenybės grupėms, yra santykinis, turi daugiau teorinę klasifikavimo, atskirų aplinkybių nagrinėjimo, bet ne praktinę reikšmę. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad kiekvienos šių aplinkybių turinys yra atskleidžiamas ne tik BK, bet ir doktrinoje bei teismų praktikoje²¹.

Prie bausmės bloko taip pat priskirtinos BK nuostatos, kuriose reglamentuojami atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir nuo bausmės pagrindai – tai BK 36 – 40 str. bei 76 str. nuostatos. Baudžiamojo proceso doktrinoje teigiama, kad baudžiamajame procese visais atvejais turi būti nustatoma, ar nėra pagrindo taikyti atitinkamos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formos (Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 104). Pavyzdžiui, baudžiamąjį procesą nutraukiant ir asmenį atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės, turi būti įrodyta: kad nors padaryta veika ir turi nusikalstamos veikos požymių, tačiau ja nepadaryta tokia žala,

²⁰ Tai: 1) nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygos, 2) sveikatos būklė ir socialinė branda, 3) anksčiau taikytos poveikio priemonės ir jų veiksmingumas, 4) nepilnamečio elgesys po nusikalstamos veikos padarymo.

²¹ Pvz., teismas paprastai atsižvelgia į tokias nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį lemiančias aplinkybes: nusikalstamos veikos esmė, kėsಿನimosi dalykas ir jo vertingumas, nusikalstamos veikos padarymo būdas, laikas, vieta, panaudotos priemonės, įrankiai, žalos dydis ir t.t. (Švedas *et al.*, 2020, p. 111).

kad asmuo būtų traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, kad asmuo, padaręs baudžiamąjį nusizengimą arba nesunkų nusikaltimą, susitaikė su nukentėjusiuoju, ir, atvirkščiai procesas negali būti nutrauktas dėl susitaikymo, jeigu gauta duomenų, kad susitaikymas pasiektas dėl grasinimo, smurto, panaudojant kitas neteisėtas priemones, jeigu tam prieštarauja padaręs nusikalstamą veiką asmuo ar jo atstovas. Baudžiamasis procesas gali būti nutrauktas sąlyginai atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu surinkti duomenys, kad asmuo kaltinamas padarius baudžiamąjį nusizengimą arba nesunkų nusikaltimą, kad asmuo anksčiau nebuvo teistas už tyčinę nusikalstamą veiką, kad asmens atžvilgiu per pastaruosius ketverius metus baudžiamasis procesas nebuvo nutrauktas sąlyginai atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės ir t.t. (Ancelis, 2012, p. 78-79). Iš BK 72 str. bei 72² str. gali būti išvestos aplinkybės, įrodinėtinos norint skirti dvi baudžiamojo poveikio priemones – turto konfiskavimą ir išplėstinį turto konfiskavimą atitinkamai. Tačiau šios aplinkybės nesudaro bendrojo įrodinėjimo dalyko turinio, nes yra įrodinėjamos tik tiriant ir nagrinėjant korupcinius, finansinius ir kitus savanaudiškus nusikaltimus bei sprendžiant dėl nurodytos poveikio priemonės pagrįstumo.

Nepaisant baudžiamojo įstatymo reikšmės, pasakyti, kad įrodinėjimo dalyką apibrėžia vien BK, negalima. Juk būtent baudžiamosios-procesinės nuostatos yra būdas „išversti“ baudžiamuosius-teisinius reikalavimus į „procesinę kalbą“. Be to, įrodinėjimo dalykas, o vadinasi ir visi jį sudarantys elementai, yra ne materialiosios baudžiamosios teisės, o procesinės teisės kategorija. Tai reiškia, kad šių kategorijų turinį apibrėžia ir BPK. Vieno ar kelių BPK straipsnių, kur būtų koncentruotai ir sistemiškai aptartos įrodinėtinos baudžiamajame procese aplinkybės, nėra. Tačiau įrodinėjimo dalyką galime išvesti iš atskirų BPK nuostatų. BPK 395 str. nuostatos jau išsamiai aptartos šiame darbe. Be jų šiuolaikinė doktrina daro išvadą, kad įrodinėjimo dalyko elementus apibūdina BPK nuostatos, kuriose aptariamas baigiamųjų prokuroro ir teismo proceso aktų turinys, taip pat kai kurių kitų proceso sprendimų turinys: aplinkybių, kurias reikia įrodinėti baudžiamajame procese, apibūdinimą galima rasti pranešime apie įtarimą (187 str.), kaltinamojo akto (219 str.), pareiškimo dėl baudžiamojo proceso užbaigimo teismo baudžiamojo įsakymo priėmimu (419 str.), pareiškimo dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka (427 str.), nuosprendžio (305, 307 str.) turinį apibrėžiančiose normose (Ancelis *et al.*, 2016, p. 31). Šios nuostatos laikytinos pagrindiniu juridiniu procesiniu pagrindu įrodinėjimo dalykui apibrėžti. Tuo tarpu procese dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų yra svarbu nustatyti aplinkybes,

kuomet procesas juridinio asmens atžvilgiu gali būti pradamas at tęsiamas atskirai nuo jo naudai ar interesais nusikalstamą veiką padariusio fizinio asmens (BPK 387 str. 3 d.)

Iš proceso sprendimų turinį reglamentuojančių nuostatų kylančių įrodinėtinių aplinkybių sukonkretinimo bei jų sąrašo išplėtimo laipsnis priklauso nuo konkrečių tikslų, keliamų tam tikrai baudžiamojo proceso stadijai. Asmuo gali būti pripažintas įtariamuoju tuo ikiteisminio tyrimo momentu, kai jau surinkta pakankamai įrodymų patvirtinančių, kad veika, dėl kurios pradėtas tyrimas, tikrai padaryta, todėl iš pranešimo apie įtarimą turinio (187 str.) galima išvesti tik vieną įrodinėjimo dalyko elementą – tai nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės (vieta, laikas, kitos aplinkybės), kurių turi pakakti veikai kvalifikuoti pagal konkretų BK specialiosios dalies straipsnį. Tuo tarpu į teismą bylą gali būti perduota, tiek supaprastinto proceso formos taikymo, tiek įprasto proceso atveju, tik tuomet, kai ikiteisminio tyrimo metu taip pat įrodytos ir aplinkybės, patvirtinančios asmens kaltumą, t.y., kai, prokuroro manymu, surenkama pakankamai duomenų, leidžiančių teismui priimti apkaltinamąjį nuosprendį ar baudžiamąjį įsakymą. (Goda *et al.*, 2011, p. 333-334, Goda *et al.*, 2003a, p. 596)). Todėl apibendrintai iš kaltinimo dokumentų turinį reglamentuojančių nuostatų (BPK 219 str., 419 str., 427 str.) jau galima išvesti daugiau ir labiau sukonkretintas įrodinėtinas aplinkybių, tai: 1) nusikalstamą veiką arba nusikalstamą įvykį charakterizuojančios aplinkybės – padarytos nusikalstamos veikos vieta, laikas, būdai, padariniai ir kitos²² svarbios aplinkybės, 2) įtariamojo kaltumą įrodančios ar paneigiančios aplinkybės bei aplinkybės, turinčios įtakos atsakomybės laipsniui ir pobūdžiui: a) kaltinamojo asmenybę apibūdinančios faktinės aplinkybės (įtariamojo vardas, pavardė, gimimo data, asmens kodas, šeiminė padėtis, profesija, darbovietė, duomenys apie ankstesnį teistumą ir kiti duomenys), b) duomenys apie nukentėjusįjį (vardas, pavardė ir gimimo data), c) atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės. Supaprastinto proceso atveju įrodinėjimo dalykas yra „apkarpytas“, ką sąlygoja šių formų taikymo sąlygos: pagreitinto proceso atveju nekeliamas reikalavimas prokuroro pareiškimе nurodyti duomenis apie nukentėjusįjį arba atsakomybę lengvinančių ir sunkinančių aplinkybių, o baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso atveju reikalavimas prokuroro pareiškimе trumpai aprašyti veiką net nedetalizuojamas, taip pat nereikalaujama nurodyti duomenis apie nukentėjusįjį ir atsakomybę lengvinančių bei sunkinančių aplinkybių. Tiesiogiai iš aptartų sprendimų turinį

²² Tomis kitomis objektyviosios veikos išraiškos aplinkybėmis, manytina, gali būti kitos iš baudžiamosios teisės ir teismų praktikos kylančios nusikalstamos veikos mechanizmą apibūdinančios aplinkybės, taip veikos metodai, padariniai, priemonės, įrankiai ir pan.

reglamentuojančių nuostatų negalima išvesti tokio įrodinėjimo dalyko turinio elemento kaip padaryta žala ir jos pobūdis. Tačiau BPK 109 str. 1 d. reikalauja ikiteisminio tyrimo metu surinkti duomenis, patvirtinančius pareikšto civilinio ieškinio pagrindą ir dydį, t.y. įrodyti padarytos žalos dydį ir pobūdį bei aplinkybes, pagrindžiančias žalos atlyginimo pagrindus. Taip pat ir tam tikrų veikų kvalifikavimas pagal konkrečią dispoziciją yra neįmanomas nenustačius šios aplinkybės.

Teismas turi išnagrinėti bylą, išsamiai bei nešališkai ištirti visas bylos aplinkybes bei įvykdyti teisingumą, dėl to įrodinėjimo dalyko turinį sudarančios aplinkybės nuosprendžio turinį apibrėžiančiose normose yra dar labiau sukonkretinamos. Kita vertus, kadangi bylos nagrinėjimo teisme ribas nubrėžia kaltinimo dokumentas, iš šių nuostatų galima kildinti ir visas aplinkybes, kildinamas iš kaltinimo dokumentų turinį reglamentuojančių nuostatų. Papildomai be jau aptartų aplinkybių iš BPK 305 ir 307 str. galima išvesti tokius įrodinėjimo dalyko elementus: 1) aplinkybės, kurias būtina nustatyti skiriant bausmę ar poveikio priemonę (BK 54 str. 2 d., BK 91 str. 2 d.), 2) nusikalstamos veikos padarytos žalos pobūdis ir dydis, aplinkybės, pagrindžiančios padarytos žalos atlyginimo būtinybę ir atlygintinos žalos dydį, 3) traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens kaltumą įrodančios ir paneigiančios aplinkybės, 4) aplinkybės, apibūdinančios asmens sveikatos būklę, apkaltinamojo nuosprendžio, kuriuo nuteistasis atleidžiamas nuo bausmės atlikimo atveju – aplinkybės, pagrindžiančios, kokia sunkia nepagydoma liga, dėl kurios atlikti bausmę būtų per sunku, serga nuteistasis, 5) aplinkybės, pagrindžiančios atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindų buvimą, ar darančios procesą negalimu (BPK 3 str.)²³, 6) aplinkybės, patvirtinančios, kad yra pagrindai taikyti kardomąją priemonę²⁴, 7) aplinkybės, patvirtinančios, kad yra pagrindai pripažinti asmenį pavojingų recidyvistu. Akivaizdu, kad dauguma šių aplinkybių taip pat kildinamos ir iš aptartų BK nuostatų.

Apibendrinant nuostatų, iš kurių kildinamas įrodinėjimo dalyko turinys Lietuvoje, o taip pat remiantis analizuotų valstybių pavyzdžiu, galima teigti, kad bendrojo įrodinėjimo

²³ Įrodžius, kad yra šiame straipsnyje nurodytos aplinkybės, baudžiamasis procesas negali būti pradėtas, o pradėtas privalo būti nutrauktas. Todėl šios aplinkybės taip pat turi būti įrodinėjamos kiekvienoje byloje.

²⁴ Kaip nurodo E. Losis, įrodinėjimo dalyką sprendžiant šį klausimą sudaro du blokai aplinkybių: 1. aplinkybės, patvirtinančios priemonės taikymo proporcingumą: priemonės tinkamumas (ar priemonė skiriama siekiant teisėtų tikslų – užtikrinant įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą, nuosprendžio vykdymą, siekiant užkirsti kelią naujoms veikoms (BPK 119 str.)), būtinumas, adekvatumas siekiamam tikslui (jis vertinamas pagal mažiausiai varžančios priemonės reikalavimą, konkrečios priemonės, konkrečiomis aplinkybėmis proporcingumą, kurie, savo ruožtu nustatomi įvertinus, padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, įtariamojo asmenybę (BPK 121 str. 4 d.)), 2. aplinkybės, kylančios iš kardomųjų priemonių taikymo pagrindų (Losis, 2011, p. 272, 278, 318).

dalyko, t.y. visose baudžiamosiose bylose įrodinėtinų aplinkybių, struktūra vykstant baudžiamajam procesui yra dichotominio pobūdžio ir atrodo taip:

- I. Sprendžiant dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo turi būti įrodytos aplinkybės, pagrindžiančios įtarimą, kad praeityje galėjo būti padaryta veika, kurioje yra nusikalstamos veikos sudėties požymių (BPK 2 str., 166 str. 1 d., 168 str. 1 d.). Taip pat turi būti nustatyta, ar yra aplinkybių, kurioms esant baudžiamasis procesas negalimas (BPK 3 str.).
- II. Norint pripažinti asmenį įtariamuoju turi būti įrodytos aplinkybės, leidžiančios nusikalstamą veiką kvalifikuoti pagal konkretaus BK specialiosios dalies straipsnio dispoziciją bei aplinkybės, grindžiančios prielaidą, kad tiriamą nusikalstamą veiką padarė konkretus žmogus (BPK 187 str.), kuri yra lygiavertė abejonei, kad šis žmogus galėjo ir nepadaryti nusikalstamos veikos (Merkevičius, 2008, p. 303).
- III. Ikiteisminio tyrimo metu ir nagrinėjant bylą teisme turi būti įrodyta:
 - 1) aplinkybės, galinčios lemti baudžiamojo proceso nutraukimą, jų nenustačius, įrodinėjamos kitos sąrašė esančios aplinkybės;
 - 2) nusikalstamą veiką apibūdinančios aplinkybės: laikas, vieta, būdas ir kitos, atskleidžiančios veikos mechanizmą aplinkybės;
 - 3) asmens dalyvavimas arba nedalyvavimas padarant nusikalstamą veiką;
 - 4) įrodžius asmens dalyvavimą padarant nusikalstamą veiką – aplinkybių, šalinančių baudžiamąją atsakomybę, buvimas ar nebuvimas;
 - 5) nesant aplinkybių, šalinančių baudžiamąją atsakomybę – asmens kaltumą ar patvirtinančios ar paneigiančios aplinkybės, veikos tikslai, motyvai, viktimologiniai duomenys;
 - 6) aplinkybės, apibūdinančios įtariamojo, kaltinamojo asmenybę;
 - 7) nusikalstama veika padarytos žalos pobūdis ir dydis, aplinkybės, patvirtinančios, ar žala turi būti atlyginta, kam ir kokia apimtimi;
 - 8) atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės;
 - 9) aplinkybių, kurių pagrindu gali būti skiriamos kardomosios priemonės, buvimas ar nebuvimas.
 - 10) aplinkybių, pagrindžiančių atitinkamos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formos ar atleidimo nuo bausmės formos taikymą.

Tuo tarpu apibendrinus teorines išvalgas apie įrodinėjimo dalyką ir įstatyminį reguliavimą, galima teigti, kad bendrojo įrodinėjimo dalyko turinį baudžiamajame procese

sudaro šios keturios aplinkybių grupės: 1) veiką apibūdinančios aplinkybės, 2) traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens kaltumą įrodančios ar paneigiančios aplinkybės, 3) traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens asmenybę bei nukentėjusiojo elgesį ir jo asmenybę apibūdinančios aplinkybės, atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės, kitos aplinkybės, reikšmingos spręsti dėl baudžiamosios atsakomybės (pvz., baudžiamosiose bylose dėl nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų – aplinkybės, numatytos BK 91 str. 2 d.), 4) aplinkybės, pagal kurias nustatomi nusikalstama veika padarytos žalos dydis ir pobūdis, bei pagrindžiančios padarytos žalos atlyginimo būtinybę ir atlygintinos žalos dydį. Be to, kadangi baudžiamasis procesas turi prisidėti prie nusikalstamų veikų prevencijos (Goda *et al.*, 2011, p. 16), o teismo sprendimas turi būti ne tik teisingas, bet ir turėti prevencinę reikšmę (Goda *et al.*, 2011, p. 17), manytina, kad įrodinėjimo dalyko turinį sudaro ir aplinkybės, kurios prisidėjo prie nusikalstamos veikos padarymo (padėjo, palengvino ją padaryti, paskatino ją padaryti). 1961 m. BPK 71 str. 2 d. tiesiogiai numatė pareigą kiekvienoje baudžiamojoje byloje nustatyti priežastis ir sąlygas, padėjusias padaryti nusikalstamą veiką. Remiantis šiuo metu galiojančiu įstatyminiu reguliavimu, pastarosios nėra kildinamos iš Lietuvos BK ar BPK nuostatų. Šios aplinkybės nesudaro atskiros įrodinėjimo dalyko aplinkybių grupės, tačiau yra įrodinėjamos kitų įrodinėtinų aplinkybių grupių kontekste. Pavyzdžiui, jos gali sudaryti veikos padarymo mechanizmo turinį, apibūdinant jos padarymo būdą ar kitas aplinkybes (pvz., vagystė iš neapdairiai be priežiūros paliktos rankinės), apibūdinti kaltininko socialinės asmenybės tipą (pvz., sunki finansinė padėtis, negalėjimas rasti nuolatinį darbą), veikos motyvus (pvz., vaistų vagystė mirštančiam nuo nepagydomos ligos vaikui), apibūdinti nukentėjusiojo elgesį (pvz., nuolatinis smurtavimas prieš kaltininką, rizikingas ar provokuojantis elgesys) ir pan. bei kartu sudaryti atsakomybę lengvinančios ar sunkinančios aplinkybės turinį. Kriminologinis nusikalstamų veikų priežasčių vertinimo aspektas įrodinėjimo dalyko turinyje ypatingai stiprus bylose dėl nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų. Šiose bylose teismui ir atitinkamai ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir prokurorui kyla tiesioginė pareiga įrodinėti aplinkybes, apibūdinančias nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas (BK 91 str. 2 d. 1 p.). O tai reiškia, kad turi būti nustatytos aplinkybės, nepalankios asmenybės formavimuisi, aplinkybės, dėl kurių nepilnamečio dorovinės, antisuomeninės pažiūros peraugo į nusikalstamą sumanymą, suaugusių asmenų įtaka nepilnamečių nusikalstamam elgesiui (Rinkevičius, 1990, p. 13, Abramavičius *et al.*, 2004, p. 464-465). Tačiau tokios aplinkybės yra reikšmingos ir

pilnamečių bylose, nes tai yra svarbi prielaida individualizuoti bausmę ar poveikio priemonę, sudaryti tinkamą resocializacijos planą, kuriant kovos su nusikalstamumu programas.

Iki šiol atlikta analizė neleidžia daryti vienareikšmiškos išvados dėl to, ar Lietuvos nacionalinėje teisėje būtina įtvirtinti įrodinėjimo dalyko baudžiamajame procese reglamentavimą ir kiek detalus jis turi būti. Viena vertus, dabartiniam reguliavimui, kai įrodinėjimo dalyko turinio elementai kildinami iš BK ir BPK nuostatų, trūksta nuoseklumo, kompleksiskumo ir sistemingumo: baudžiamojoje byloje turi būti įrodinėjami nusikalstamos veikos sudėties požymiai, tačiau BPK (1, 2 str.) kalba tik apie nusikalstama veiką, nesant niekur kitur *expressis verbis* išvardintų įrodinėtinių aplinkybių, įstatymų leidėjas dėl kažkokių priežasčių įvardija aplinkybes, įrodinėtinas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo bylose, nors jos iš esmės sutampa su įrodinėtinomis visose baudžiamosiose bylose. Tai gali lemti nenuoseklų ir nevisapusišką tyrimą ir bylos nagrinėjimą. Todėl įrodinėtinių aplinkybių įvardijimas baudžiamojo proceso įstatyme galėtų būti naudingas tuo, kad orientuotų nusikalstamos veikos atskleidimą į pagrindinio įrodinėjimo proceso tikslo pasiekimą. Kita vertus, reikia pastebėti, kad Vakarų valstybėms nėra būdingas detalus įrodinėjimo dalyko reglamentavimas. Todėl, atsižvelgiant į poreikį, kad įrodinėjimo procesas nebūtų perkrautas deklaratyviomis taisyklėmis (Ancelis, 2012, p. 74), jei įrodinėjimo dalykas ir turėtų būti formalizuotas, tai geriausia būtų padaryti arba apibrėžiant jį labai bendro pobūdžio formuluote kaip Latvijos BPK, arba apibrėžiant atskirų baudžiamojo proceso stadijų uždavinius, kuriuose sistemiškai būtų išdėstytos nuostatos, susijusios su įrodinėjimo dalyku.

2.3 Bendrojo įrodinėjimo dalyko turinys

Apibendrinus doktrines išvalgas, LAT praktiką, o taip pat Lietuvos BPK bei analizuotų valstybių teisinį reguliavimą, susijusį su įrodinėjimo dalyku, prieš tai buvusioje darbo dalyje išskirtos keturios bendrojo įrodinėjimo dalyko turinį sudarančios aplinkybių grupės. Remiantis doktrina bei teismų praktika reikia plačiau aptarti kiekvieną iš jų, siekiant įvertinti jų įrodinėjimo reikšmę baudžiamajame procese, pakankamo neįrodymo pasekmes ir jų įrodinėjimo praktiką, o taip pat pagrįsti, kad įrodinėjimo dalykas sudaro tarpusavyje susijusių aplinkybių visumą. Dėl ribotos darbo apimties bus stengiamasi daugiau koncentruotis į esminius procesinius šių aplinkybių ir jų įrodinėjimo aspektus.

2.3.1 Veiką apibūdinančios aplinkybės

Veiką apibūdinančios aplinkybės sudaro objektyvią veikos, ar įvykio, išraišką. Materialios baudžiamosios teisės kalba ji apima aplinkybes, apibūdinančios nusikalstamos veikos sudėties objektą ir objektyviąją pusę. Tačiau yra platesnė, kadangi apima elementus, išeinančius už būtinų nusikalstamos veikos sudėties požymių. Nustatyti nusikalstamą veiką, ar įvykį, reiškia, visų pirma, įrodyti tam tikros veikos buvimą, o, antra, nustatyti tuos veikos požymius, kurie leidžia pripažinti ją nusikalstama (Rinkevičius, 1990, p. 9). Tam, kad būtų pasiekti šie tikslai, reikia atskleisti veikos, ar įvykio, turinį.

Doktrinoje pabrėžiama, kad veika, ar įvykis yra kompleksinė sąvoka (Rinkevičius, 1990, p. 9, Goda *et al.*, 2001, p. 97). Todėl veikos turinys apima veikos objektą, kėsinimosi dalyką, o materialių sudėčių atveju tai pat ir pasekmes bei priežastinį ryšį tarp atitinkamų veiksmų ir kilusių pasekmių, veikos pobūdį (veikimas ar neveikimas)²⁵, kylančių iš konkretaus BK specialios dalies straipsnio, numatančio šią veiką atitinkančią sudėtį, o taip pat aplinkybes, kylančias iš BPK – tai nusikalstamos veikos padarymo vieta, laikas, būdas, padariniai, kitos svarbios aplinkybės, kurios sukonkretina ir individualizuoja įvykį (Bareikienė (red.), 1989, p. 65, Rinkevičius, 1990, p. 9). T.y. aplinkybės, kurios baudžiamojo įstatymo prasme traktuojamos kaip fakultatyvūs nusikalstamos veikos požymiai, baudžiamojo proceso įstatymo prasme yra būtinieji nusikalstamos veikos požymiai. Todėl darytina išvada, kad visose baudžiamosiose bylose, nepriklausomai nuo to, kokia nusikalstama veika yra tiriama, turi būti įrodomas visas nusikalstamos veikos mechanizmas, kurį apibūdina tokios aplinkybės: veika, jos objektas, dalykas, jos vieta, padaryto būdas, priemonės, įrankiai, padariniai, priežastinis ryšis (materialių sudėčių atveju).

Veikos laikas, vieta ir padarymo būdas ne tik individualizuoja įvykį. Be abejo, neįmanoma aprašyti (ir įrodinėti) veiką, nenurodžius, kada, kur ir kaip ji įvykdyta. Tačiau šių aplinkybių reikšmė yra platesnė. Nusikalstamos veikos padarymo vietą²⁶ ir laiką²⁷

²⁵ Jei veika pasireiškė veikimu, reikia įrodinėti, kad buvo padaryti tam tikri kūno judesiai ar jų kompleksas, kurie sudarė nusikalstamo veikimo turinį (pvz., asmuo pasirašė ant recepto ir uždėjo ant jo gydytojo antspaudą, neturėdamas teisės verstis gydytojo praktika), o jei neveikimu – reikia įrodinėti, kuo pasireiškė neveikimas (pvz., kad asmuo nepagelbėjo sužeistajam, kai jo gyvybei grėsė pavojus, nors turėjo pareigą ir galimybę suteikti jam pagalbą).

²⁶ Veikos laikas suprantamas kaip konkretus laikotarpis, skaičiuojamas laiko matavimo vienetais, per kurį asmuo atliko veiksmus, uždraustus BK, arba neveikė, kai privalėjo ir galėjo veikti. Esant materialiai sudėčiai, veikos laikotarpis apima ir pavojingų padarinių atsiradimą (Goda *et al.*, 2003b, p. 428).

²⁷ Veikos vieta yra konkreti vietovė, teritorija, tam tikras objektas, kuriuose asmuo padarė veiksmus, sudarančius veikos objektyviąją pusę, arba kuriuose jis neveikė, kai privalėjo ir galėjo veikti, o materialių sudėčių atveju – ir kur pasireiškė tokios veikos pavojingi padariniai (Goda *et al.*, 2003b, p. 428). Be to, įvykio

apibūdinančios aplinkybės yra svarbios nustatant bylų teritorinį teisingumą (BPK 226 str. 1 d.), taikant senaties terminus (BK 95, BPK 3 str. 1 d. 2 p.). Be to, šios aplinkybės gali būti ir pagrindinės nusikalstamos veikos sudėties, ir kvalifikuojamasis požymis²⁸. Tokiu atveju šie fakultatyvieji nusikalstamos veikos požymiai tampa būtinaisiais, kas reiškia, kad, jų neįrodžius, veika negalės būti kvalifikuojama pagal konkretaus BK straipsnio dispoziciją, arba turės būti konstatuota, kad nusikalstama veika nėra padaryta. Šių veikos elementų konkretizavimo laipsnis įvairiose baudžiamosiose bylose gali būti skirtingas, kažkokių vieningų kriterijų dėl to nėra. Tai priklauso nuo įrodinėjamo įvykio ir nuo kitų bylos aplinkybių. Kartais byloje pakanka nustatyti įvykio dieną, gyvenvietę, gatvę, namą, įstaigos ar įmonės, kur padaryta veika, pavadinimą, o kartais veikos neįmanoma išaiškinti neįrodžius jos padarymo laiko minutės tikslumu ir vietos centimetrų tikslumu (pvz., autoįvykių bylose). (Goda *et al.*, 2001, p. 97). Be to, pažymėtina, kad šių, kaip ir kitų objektyvios veikos išraiškos, aplinkybių būtinas įrodytumo lygmuo priklauso ir nuo baudžiamojo proceso stadijos. Baudžiamojo proceso kodekso komentare nurodoma, kad kaltinimo dokumente šios aplinkybės turi būti aprašytos trumpai, aptariant tik pagrindines iš jų (Goda *et al.*, 2003a, p. 599). Tuo tarpu teismo bylos nagrinėjimo metu šių aplinkybių įrodytumui keliamas aukštesnis standartas: nusikalstamos veikos padarymo laikas teismo nuosprendyje turi būti nurodomas kiek galima tiksliau: nurodant metus, mėnesį, dieną, valandą, o kartais ir minutes. Tęstinės nusikalstamos veikos atveju turi būti nurodyta veikos pradžios ir pabaigos laikas. (Goda *et al.*, 2003b, p. 204). Tikslus nusikalstamos veikos laiko ar laiko tarpo nurodymas užtikrina teismo teisę į gynybą. Todėl tuo atveju, jei teismui tikslinant ar keičiant veikos padarymo laiką iš esmės keičiasi faktinės veikos aplinkybės, turinčios reikšmės teismo atsakomybei, kaltinimas kitu teisme gali būti pakeistas tik remiantis BPK 256 str. taisyklėmis. Vietos nustatymui nuosprendyje irgi keliami didelio konkretumo reikalavimai – turi būti nurodytas miestas, rajonas, seniūnija, gatvė, namas, būtas, o kai kuriais atvejais dar tikslesnė veikos vieta (Goda *et al.*, 2003b, p. 204, 428). Tačiau tais atvejais, kai nepavyksta įrodyti tikslios nusikalstamos veikos padarymo valandos arba nustatomas laiko tarpas, kurio metu ji buvo padaryta, tai savaime nereiškia, kad buvo pažeistas baudžiamojo proceso

vieta tiek baudžiamojo proceso, tiek kriminalistikos moksluose suprantama plačiąja prasme ir taip pat apima ir bet kokią vietą, kurioje yra nusikalstamos veikos pėdsakų (Goda *et al.*, 2003a, p. 552, 428).

²⁸ Pvz., pagrindinės nusikaltimo viešosios tvarkos pažeidimo sudėties būtinas požymis yra šio nusikaltimo vieta – vieša vieta (BK 284 str. 1 d.), o kvalifikuojamasis vagystės požymis – svetimo turto pagrobimas viešoje vietoje iš asmens drabužių, rankinės ar kitokio nešulio (BK 178 str. 2 d.), daugumoje karo nusikaltimų sudėčių būtinas požymis yra tai, kad jie gali būti daromi tik konkrečiu laiku – karo, ginkluoto konflikto, agresijos metu ir t.t. (pvz., BK 102, 103, 105 str.).

įstatymas. Pavyzdžiui vienoje vagystės byloje LAT pažymėjo, kad kaltinamajame akte ir teismo nuosprendyje gali būti nurodytas toks nusikalstamos veikos padarymo laikas, kokį jį nustatyti leido byloje esančių duomenų visuma, o vien tai, kad nebuvo nustatyta tiksli veikos padarymo valanda, savaime nesudaro pagrindo teigti, kad buvo pažeistos BPK 219 str. ir 305 str. nuostatos, ir tai sutrukdė teismui pažinti veiką ir išnagrinėti bylą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. kovo 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-69-746/2017). Todėl labai dažnai teismo nutartyse yra konstatuojama, kad nusikalstama veika įvyko ikiteisminio tyrimo ir teismo metu nenustatytu laiku ir vietoje²⁹. Manytina, kad tokiu pačiu įrodinėjimo standartu gali būti vadovaujamosi ir kitų fakultatyvių nusikalstamos veikos sudėties požymių atžvilgiu.

Įrodinėjimo kontekste veikos būdas irgi suprantamas plačiąja prasme: jis apibūdina ne tik tai, kaip nusikalstama veika buvo padaryta, bet ir elgesio rengiantis nusikalstamai veikai bei ją slepiant sistemą. Paprastai veikimo būdas priklauso nuo kėsinimosi objekto būklės, subjekto galimybių, jo asmeninių savybių (amžiaus, specialybės, nusikalstamos patirties), bendrininkų buvimo ir t.t. Todėl veikos būdas yra labai informatyvi aplinkybė, kurią įrodinėjant nustatomi nusikaltimo padarymo priemonės, įrankiai, atskleidžiamas visas veikos mechanizmas, kaltinamojo asmenybė, bendrininkų buvimas, aplinkybės, padėjusios, paskatinusios padaryti nusikalstamą veiką (Goda *et al.*, 2001, p. 97, Rinkevičius, 1990, p. 10). Be abejojamos veikos būdas, kaip ir jos padarymo vieta ir laikas, būdingi kiekvienai veikai. Tačiau kuomet konstruodamas nusikalstamos veikos sudėtis įstatymų leidėjas veikos padarymo būdą numato kaip būtiną pagrindinės arba kvalifikuotos nusikaltimo sudėties požymį³⁰, jo teisinė reikšmė tampa didesnė. Be to, tam tikri veikimo būdai įstatymo leidėjo numatyti kaip atsakomybę sunkinančios aplinkybės³¹. Tokiu atveju veikos padarymo būdas privalo būti įrodytas, norint veiką kvalifikuoti pagal konkrečią BK dispoziciją ar inkriminuoti asmeniui tam tikrą atsakomybę sunkinančią aplinkybę. Tais atvejais, kai veiką padarė keli asmenys bendrai, tiek veikos padarymo būdas, tiek kitos aplinkybės turi būti įrodytos kiekvieno bendrininko atžvilgiu atskirai (Goda *et al.*, 2003b, p. 205).

BPK 219 str. 3 p. ir 305 str. 1 d. 1 p. numatyta, kad aprašant nusikalstamą veiką, be kitų aplinkybių, turi būti nurodyti tos veikos padariniai. Padariniai įrodinėjami ir tais atvejais,

²⁹ Pvz., vienoje iš kasacinių nutarčių nurodoma, kad „R. K. <...> nuteistas už tai, kad <...> 2017 m. rugsėjo mėn., tiksliai nenustatytu laiku, bet ne vėliau kaip iki 2017 m. rugsėjo 13 d., nenustatytoje vietoje bei iš ikiteisminio tyrimo ir teismo metu nenustatyto asmens įgijo labai didelį kiekį narkotinės medžiagos“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. vasario 23d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-21-976/2023).

³⁰ Pvz., apgaulė – būtinas sukčiavimo sudėties požymis (BK 182 str.), o tai, kad asmuo buvo sunkiai sužalotas ar susargdintas jį kankinant – kvalifikuojamasis sunkaus sveikatos sutrikdymo požymis (BK 135 str. 2 d.).

³¹ Kaip antai kai veiką padaro organizuota grupė (BK 60 str. 2 d. 2 p.), veika padaryta visuotinai pavojingu būdu (BK 60 str. 2 d. 10 p.).

kai nusikalstamos veikos sudėtis yra materiali, ir tais, kai veikos sudėtis yra formali. Skirtumas yra tas, kad materialią sudėčių atveju padariniai yra būtinais sudėties požymis, nes įstatymų leidėjas konkrečius padarinius nurodo apibūdinamas pačią veiką, o formalių sudėčių atveju padariniai nėra būtinas požymis veikos teisiniam vertinimui, tačiau, jeigu jie kilo, jie turi būti įrodinėjami, kadangi į juos bus atsižvelgiama skiriant bausmę (Švedas *et al.*, 2019, p. 210). Materialią sudėčių atveju būtina įrodyti ne tik veikos padarinius, bet ir priežastinį ryšį tarp veikos ir padarinių. Tokiais atvejais priežastinio ryšio nustatymas yra būtina sąlyga norint baudžiamajame įstatyme uždraustų padarinių kilimą pagrįstai priskirti asmeniui kaip jo veikimo rezultata ir, esant kitoms sąlygoms, patraukti jį baudžiamojon atsakomybėn. Tačiau skirtingai nuo kitų būtinų nusikalstamos veikos sudėties požymių, BK nereglamentuoja priežastinio ryšio klausimą, jis įrodinėjamas remiantis doktrina ir teismų praktika³².

Kiekvienoje byloje taip būtina nustatyti nusikalstamos veikos objektą. Teisingas rūšinio nusikalstamos veikos objekto nustatymas svarbus teisingai veikos kvalifikacijai ir tolimesniam įrodinėjimo procesui, kadangi veikos, kurių išoriniai požymiai panašūs, gali būti kvalifikuojamos pagal skirtingus BK specialios dalies straipsnius priklausomai nuo jų rūšinio objekto³³. O tuo atveju, kai tam tikram nusikaltimui yra būdingi du objektai, turi būti įrodyta, kad jie abu buvo pažeisti konkrečia veika, norint veiką kvalifikuoti pagal konkrečią dispoziciją. Tam tikrais atvejais veiką apibūdinančiomis aplinkybėmis yra veikos dalykas ir nukentėjusysis. Kai konkretus dalykas ar jo dydis³⁴ arba nukentėjusiojo požymis yra privalomas nusikalstamos veikos sudėties požymis, jų neįrodymas lemia, kad veika negali būti kvalifikuota pagal konkretų BK specialios dalies straipsnį arba turi būti konstatuojama, kad nepadaryta nusikalstama veika.

³² Remiantis šiais šaltiniais, priežastinio ryšio nustatymas apima du etapus: 1) būtiniosios padarinių kilimo sąlygos nustatymo ir 2) priežastinio ryšio pobūdžio nustatymo. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-7-628/2020). Teisiškai reikšmingas priežastinis ryšys tarp veikos ir padarinių gali būti konstatuotas, kai įrodoma, kad veika buvo būtina padarinių kilimo sąlyga (be jos ši nebūtų kilusi), taip pat kai ji lėmė padarinių atsiradimą (buvo esminė ir veikianti padarinių kilimo priežastis). Atvejais, kai padariniai nulemti ne vienos, bet kelių priežasčių, būtina nustatyti, kokią įtaką padariniams atsirasti turėjo kaltininko veika, palyginti su kitais veiksniais, prisidėjusiais prie padarinių kilimo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-7-74-788/2019).

³³ Pvz., jei valstybės tarnautojas neteisėtai pavartoja fizinį smurtą viršydamas savo įgaliojimus ir sukėlė asmeniui nežymų sveikatos sutrikdymą, jo veika kvalifikuotina kaip nusikaltimas valstybės tarnybai, t.y. kaip piktnaudžiavimas (BK 228 str.), o jei analogiškai veiksmai, sukeltys analogiškus padarinius, padaryti buitinio konflikto metu – kaip nusikaltimas žmogaus sveikatai, t.y. kaip nežymus sveikatos sutrikdymas (BK 140 str.).

³⁴ Tam tikrais atvejais, kad veika būtų laikoma nusikalstama, būtinas tam tikro dydžio dalykas. Pvz., norint asmenį patraukti baudžiamojon atsakomybėn už kontrabandą pagal BK 199 str. 1 d., būtina įrodyti, kad privalomų pateikti muitinei daiktų vertė buvo didesnė nei 250 MGL. Kitais atvejais dalyko vertė būna numatyta kaip veikos privilegijuotasis (pvz., BK 259 str. 2 d.) ar kvalifikuotasis (pvz., BK 178 str. 3 d.) požymiai, arba įstatymų leidėjas gali reikalauti specialaus veikos dalyko (pvz., 256 str.).

Visoms tiriamoms ir nagrinėjamos nusikalstamosioms veikoms bendro sąrašo jas apibūdinančių aplinkybių nėra. Be jau išvardintų aplinkybių, reikšmingomis aplinkybėmis gali būti veikos priemonės ir įrankiai. Tam tikrais atvejais jų įrodinėjimas dar geriau atskleidžia nusikalstamos veikos padarymo mechanizmą, apibūdina veikos ir veikos subjekto pavojingumą, kas yra svarbu sprendžiant asmens baudžiamosios atsakomybės individualizavimo klausimą, o kartais, kai įstatymų leidėjas jas numato kaip būtinus pagrindines ar kvalifikuotas sudėties požymius³⁵, jas būtina įrodyti norint inkriminuoti asmeniui veiką pagal konkrečią dispoziciją. Taip pat priklausomai nuo konkrečios bylos ypatumu gali būti privaloma įrodyti kitas aplinkybes: aplinkybes, susijusias su nusikalstamo kėsimosi stadijomis, savanoriškas atsisakymas pabaigti nusikalstamą veiką, jeigu tiriama grupės asmenų padaryta nusikalstama veika – bendrininkavimą apibūdinančias aplinkybes (kiek asmenų padarė veiką, kokiais veiksmais pasireiškė kiekvieno jų dalyvavimas, kokia yra jų bendrininkavimo forma) ir kt. (Bareikienė (red.), 1989, p. 65, Goda *et al.*, 2001, p. 97).

Tai, kad visos aptartos aplinkybės sudaro įrodinėjimo dalyko turinį, nereiškia, kad, tuo atveju, jei nepavyksta tiksliai nustatyti kurios nors veiką apibūdinančios aplinkybės, tai baudžiamoji byla būtinai žlugs. Nors iš BPK kyla reikalavimas nustatyti šias aplinkybes, įrodinėjimo procese taip pat laikomasi tokių kriterijų: negalima reikalauti neįmanomų dalykų, įrodoma turi būti tiek, kiek pavyksta įrodyti, taigi, kai kurios faktinės aplinkybės gali būti nustatomos abstrakčiau, kitos – labai konkrečiai. Anot A. Panomariovo ir R. Ramanausko, padarytos nusikalstamos veikos aplinkybės niekada negali būti idealiai atkurtos (Panomariovas, Ramanauskas, 2005, p. 51-52). Galima teigti, kad aptartų aplinkybių, apibūdinančių veiką, įrodymo ar neįrodymo reikšmė ir padariniai priklauso nuo dviejų dalykų. Pirma, nuo to, ar BK numato BK numato specifinę aplinkybę kaip būtiną nusikalstamos veikos sudėties požymį. Jei BK numato konkretų laiką, vietą, veikos būdą ar kitą aplinkybę kaip būtiną nusikalstamos veikos sudėties požymį, tuomet tokia aplinkybė ne tik sudaro įrodinėjimo dalyko turinį, bet ir privalo būti aiškiai ir tiksliai įrodyta. Neįrodžius tokios aplinkybės, visas įrodinėjimas arba žlunga, arba tampa neefektyvus. Tuo tarpu, jeigu aplinkybei, apibūdinančiai veiką, BK nekelia jokių reikalavimų, tokiu atveju privalo būti įrodyta faktinė veiką apibūdinanti aplinkybė, o jos neįrodžius nebūtinai kyla pasekmės viso

³⁵ Pvz., uždrausti įrankiai, priemonės yra būtinas pagrindinės neteisėto medžiojimo, žvejybos arba kitokio laukinės gyvūnijos išteklių naudojimo sudėties požymis (BK 272 str. 1 d.), šaunamasis ginklas – kvalifikuojamasis plėšimo sudėties požymis (BK 180 str. 3 d.).

įrindinėjimo proceso sėkmingumui. Antra, tam tikros aplinkybės įrodymo reikšmė priklauso ir nuo to, ar jos neįrodymas apskritai neužkerta kelio tiriamos nusikalstamos veikos pažinimui.

2.3.2 Traukiamo baudžiamojo atsakomybės asmens kaltumą įrodančios ar paneigiančios aplinkybės

Traukiamo baudžiamojo atsakomybės asmens kaltumą įrodančios ar paneigiančios aplinkybės – tai procesinė nusikalstamos veikos subjektyviųjų požymių išraiška, apimanti nusikalstamos veikos subjekto ir subjektyviosios pusės nustatymą. Pažymėtina, kad baudžiamoji-procesinė kaltumo samprata, kaip ir veikos, skiriasi nuo baudžiamosios-teisinės kaltės sampratos ir yra platesnė, nes apima ne tik tyčios ar neatsargumo buvimą, bet ir asmens konkrečių veiksmų, kurie sudaro objektyviąją veikos pusę, atlikimą. Be to, procesine prasme kaltumas apima ir platesnį ratą aplinkybių, kurios visos yra būtinos norint asmenį patraukti baudžiamojo atsakomybės. Įrodinėjant su nusikaltimo subjekto kaltumu ar nekaltumu susijusias aplinkybes, reikia nustatyti, kad: 1) inkriminuojamą veiką padarė konkretus asmuo, 2) tas asmuo yra sulaukęs amžiaus, nuo kurio jis gali atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus, 3) asmuo yra pakaltinamas. Įrodinėjant nusikalstamos veikos subjektyviąją pusę, reikia nustatyti: 1) asmens kaltę, 2) kaltės formą ir rūšį, c) nusikaltimo motyvą ir tikslą. (Goda *et al.*, 2001, p. 98, Rinkevičius, 1990, p. 10). Taigi, kaltumas yra visuma aplinkybių, kurios parodo konkretų asmenį padarius nusikalstamą veiką, kurias teismas nustatė kaip neginčytinas ir įrodė kaip sudėtį (Paškaitis, 2021, p. 95).

Įrodinėjant nusikalstamos veikos subjektą reikia konkrečiai nurodyti asmenį, traukiamą baudžiamojo atsakomybės. Taigi, visų pirma, turi būti įrodytas asmens tapatumas pačiam sau. Kadangi baudžiamoji atsakomybė yra personifikuota (Abramavičius *et al.*, 2004, p. 25), būtina nustatyti asmenį identifikuojančius duomenis – vardą, pavardę (jei jis yra pakeitęs pavardę, turi būti nurodytos visos pavardės), gimimo datą ir vietą, asmens kodą bei kt. Tokie duomenys nustatomi pagal pasą ar asmens tapatybės kortelę, o jų nesant – pagal kitus asmens dokumentus arba remiantis kitais įrodymais (Goda *et al.*, 2001, p. 98, Goda *et al.*, 2003b, p. 202). BPK kelia reikalavimą nurodyti šiuos duomenis kaltinimo dokumentuose (BPK 219 str., 419 str., 427 str.) ir teismo nuosprendžio įžanginėje dalyje (BPK 304 str.), pagal juos kaltinamojo asmenybę nustato ir teisiamojo posėdžio pirmininkas (BPK 265 str.).

Visais atvejais būtinas įrodinėjimo dalyko elementas yra galėjimas atsakyti baudžiamąja teisine tvarka, kuri lemia asmens amžius ir pakaltinamumas. Tai, kad asmens

amžius yra įrodinėjimo dalyko elementas, visų pirma, lemia aplinkybė, jog įstatymų leidėjas tiksliai apibrėžia baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribą³⁶. Iš BPK nuostatų, apibrėžiančių proceso sprendimų turinį matome, kad asmens amžius turi būti nustatytas tiek ikiteisminio tyrimo metu (BPK 219 str.), tiek teismo bylos nagrinėjimo metu (BPK 304 str.), jis konstatuojamas nurodant tikslią asmens gimimo datą (dieną, mėnesį, metus). Tačiau tai nereiškia, kad visais atvejais byloje nepavykus tiksliai nustatyti traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens amžiaus, visas įrodinėjimas žlugs ir bylą teks nutraukti nesant nusikalstamos veikos sudėties. Asmens amžius visais atvejais turi būti neginčijamai ir tiksliai įrodomas, kai asmuo, padaręs nusikalstamą veiką yra nepilnametis, kadangi tokiais atvejais yra būtina nustatyti, ar asmuo sulaukė amžiaus, būtino baudžiamajai atsakomybei kilti. Jei įrodoma, kad asmuo, darydamas BK numatytą veiką, nebuvo sulaukęs 14 metų, jis negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, tokiu atveju baudžiamasis procesas jo atžvilgiu turi būti nepradedamas ar nutraukiamas (BPK 3 str.). Daugeliu atveju įrodinėjant asmens amžių jokių keblumų nekyla. Amžius paprastas įrodinėjamas asmens dokumentais: pasu, asmens tapatybės kortele, vairuotojo pažymėjimu, gimimo liudijimu ar kt. Tokiais atvejais toks dokumentas turi būti pridėdamas prie bylos medžiagos kaip įrodomosios informacijos šaltinis. Tais atvejais, kai amžiaus nustatymas kelia keblumų³⁷, turi būti skiriama teismo ekspertizė³⁸. Kita vertus, amžiaus įrodinėjimas svarbus ne tik nepilnamečių atžvilgiu, kadangi gali lemti galimybę patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn pagal konkretų straipsnį³⁹ arba būti aplinkybe, reikšminga bausmės individualizavimui (pvz., senyvas nusikalstamos veikos subjekto amžius).

Prie subjektyviųjų požymių būtina įrodinėti pakaltinamumą. Pakaltinamumo požymis yra specifinis tuo, kad įrodinėjimo kontekste jo atžvilgiu galioja prezumpcija. Įrodinėjimo pareiga ir įrodinėjimo dalyko turinys pakaltinamumo kontekste atsiranda tuomet, jei tyrimą atliekančiam asmeniui arba baudžiamajame procese dalyvaujančiam asmeniui kyla pagrįstų

³⁶ Bendrąją – nuo 16 metų, ir minimalią – nuo 14 metų (BK 13 str.) (Švedas *et al.*, 2019, p. 224-225).

³⁷ Pvz., jeigu nėra tinkamų dokumentų, kuriais remiantis galima nustatyti tikslų amžių, ar dėl turimų tikrumo kyla abejonių, kai asmens negalima kitais būdais identifikuoti iš valstybės registru, esant karo padėčiai ir pan.

³⁸ Jei atlikus teismo ekspertizę pateikiama išvada, kuriais būtent metais gimė asmuo, jo gimimo diena laikytina paskutinė tų metų diena, kai amžius nustatomas mėnesio tikslumu – paskutinioji to mėnesio diena, o kai nustatomas tikėtinas asmens amžiaus tarpsnis – sprendžiant nusikalstamos veikos sudėties požymių įrodymo klausimus vadovaujamosi minimaliu amžiumi, kadangi tokia aplinkybė asmeniui yra naudingesnė (*in dubio pro reo*) (Abramavičius *et al.*, 2004, p. 101).

³⁹ Tam tikrais atvejais įstatymų leidėjas, to *expressis verbis* nenurodydamas, nusikalstamų veikų sudėtis konstruoja tokiu būdu, kad tam tikras veikas gali padaryti tik pilnamečiai, pvz., vaiko įtraukimas į nusikalstamą veiką (BK 159 str.), be to, tam tikrais atvejais veikos subjektas turi būti sulaukęs konkretaus amžiaus, pvz., už šaukimo į privalomą karo tarnybą vengimą (BK 314 str.) asmuo atsako nuo 19 metų ir t.t.

abejonių dėl asmens pakaltinamumo. Tokiu atveju turi būti įrodinėjamas asmens nepakaltinamumas arba ribotas pakaltinamumas, t.y. paneigiama pakaltinamumo prezumpcija. Kad teismas pripažintų asmenį nepakaltinamu ar ribotai pakaltinamu turi būti įrodyti abu šias sąvokas sudarantys kriterijai: medicininis ir juridinis, ir bent vienas juridinio kriterijaus požymis (valinis ir intelektinis) (Abramavičius *et al.*, 2004, p. 114-115, Piesliakas, 2006, p. 327-328). Įrodinėjimo kontekste ribotas pakaltinamumas turi porą ypatumų. Pirmą, turi būti įrodinėjama, kad asmuo buvo ribotai pakaltinamas konkrečiu momentu – darydamas nusikalstamą veiką, antra, medicininis riboto pakaltinamumo kriterijus yra daug platesnis nei nepakaltinamumo: todėl jam nustatyti gali būti įrodinėjami ne tik psichikos sutrikimai, sudarantys nepakaltinamumo medicininį kriterijų, bet ir kitos psichinės patologijos formos, pavyzdžiui, charakterio nukrypimai, ribinės būsenos (pvz., fiziologinis afektas⁴⁰) (Švedas *et al.*, 231-232). Pakaltinamumo prezumpcijos paneigimas vyksta naudojantis moksliniais įrodymais, t.y. specialiomis teismo psichiatrijos, psichologijos žiniomis (Piesliakas, 2006, p. 329). Antai, vienoje baudžiamojoje byloje M. S. buvo pripažintas kaltu pagal BK 130 str. už tai, kad konflikto su A. K. metu, jam panaudojus prieš M. S. smurtą, dėl tokių neteisėtų nukentėjusiojo veiksmų staiga labai susijaudinus sudavė du smūgius peiliu į A. K. krūtinės sritį, dėl kurių A. K. mirė (BK 130 str.). Prokurorui nuosprendį apskundus, apeliacinės instancijos teismo sprendimu M. S. veika perkvalifikuota į BK 129 str. 1 d. iš esmės remiantis eksperto psichiatro išvada, kad nusikalstamos veikos padarymo metu M. S. nebuvo fiziologinio afekto būsenoje, nes ją pašalino alkoholinis apsvaigimas (Lietuvos Apeliacinio Teismo 2011 m. birželio 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-325/2011).

Atskirais atvejais įstatymų leidėjas numato, kad tam tikrą veiką gali padaryti tik specialus subjektas, t.y. subjektas, kuris be įvardintų pagrindinių nusikalstamos veikos subjekto požymių turi tam tikrų papildomų požymių⁴¹. Tokių atveju, norint veiką kvalifikuoti pagal konkretų BK specialios dalies straipsnį, būtina įrodyti ir papildomus subjekto požymius. Nesugebėjimas įrodyti aplinkybes, sudarančias tokių požymių būvimą turi

⁴⁰ Pvz., nužudymo ir sunkaus sveikatos sutrikdymo labai susijaudinus atveju (BK 130, 136 str.) kalbama apie fiziologinį afektą. Bet fiziologinio afekto būseną švelnina atsakomybę tik įrodžius esant BK 130 str. ir 136 str. numatytas sąlygas: 1) susijaudinimą neteisėtais veiksmais (smurtu (fiziniu, psichiniu), sunkiu įžeidimu) turi sukelti pats nukentėjusysis, 2) susijaudinta turi būti staiga (t.y. turi būti įrodyta, kad nuo kaltininko susijaudinimo momento ir jo veiksmų praėjo minimalus laiko tarpas, 3) susijaudinta turi būti labai (Aliukonienė, *et al.*, 2016, p. 54-56).

⁴¹ Tai gali būti požymiai, apibūdinantys subjekto socialinį vaidmenį (pvz., valstybės tarnautojas (BK 225 str.), darbdavys (BK 176 str.)), teisinę padėtį (pvz., pilietybė (BK 117 str.), teisėtas vaiko atstovas (BK 158 str.)), lytį, amžių (pvz., vyras (tėvas) (BK 163 str.), pilnametis (BK 1511 str.)), santykį su nukentėjusiuoju, giminystės ryšius (pvz., artimas giminaitis (BK 156 str.), tarnybinė, materialinė priklausomybė (BK 152 str.)). (Švedas *et al.*, 2019, p. 234).

dvejopas pasekmes: pirma, tam tikrais atvejais neįrodžius specialaus subjekto požymio, reikės konstatuoti, kad nėra nusikalstamos veikos sudėties (pvz., valstybės išdavystę gali padaryti tik Lietuvos Respublikos pilietis (BK 117 str.)), antra, neįrodžius specialaus subjekto požymių, asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už kitą veiką (pvz., nenustačius, kad naujagimį nužudė motina (BK 131 str.), atsakomybė kyla už nužudymą (BK 129 str.). Be to, pažymėtina, kad specialaus subjekto požymio įrodinėjimas yra būtinas tik asmens, kuris yra nusikalstamos veikos vykdytojas, atžvilgiu.

Rungimosi procesas remiasi nekaltumo prezumpcijos principu, kuris reiškia, kad asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltė nėra įrodoma ir nustatoma įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu (BPK 44 str. 6 d.). Kaltė – būtinasis kiekvienos nusikalstamos veikos požymis, įrodinėtinas kiekvienoje baudžiamojoje byloje, jos neįrodžius iki tokio laipsnio, kad neliktų jokių pagrįstų abejonių, baudžiamoji atsakomybė negalima. Kaltės įrodymas yra svarbus tiek teisingai veikos kvalifikacijai, tiek bausmės individualizavimui. Įrodyti kaltę – reiškia įrodyti asmens psichinį santykį su padaryta pavojinga veika, jos padariniais (materialių sudėčių atveju) ir kitais objektyviaisiais⁴² veikos sudėties požymiais (Švedas *et al.*, 2019, p. 252). Baudžiamojo proceso kodekso komentare nurodoma, kad apkaltinamojo nuosprendžio rezoliucinėje dalyje pakanka nurodyti, kad veika padaryta tyčia ar dėl neatsargumo (Goda *et al.*, 2003b, p. 205). Tačiau tam, kad teismas galėtų priimti teisingą, pagrįstą sprendimą, kiekvienoje baudžiamojoje byloje kiekvieno iš veikos subjektų atžvilgiu dėl kiekvienos iš inkriminuojamos veikos turi būti nustatyta tiek kaltės forma (tyčia ar neatsargumas), tiek jos rūšis ir turinys (Abramavičius *et al.*, 2004, p. 103).

Kaltės formos nustatymas tiriant ir nagrinėjant baudžiamąją bylą apima du etapus. Pirma, turi būti remiamasi BK, kurio bendrosios dalies nuostatos apibrėžia kaltės formas ir jų turinį, arba rūšį, (BK 15, 16 str.), intelektinį ir valinį elementus, o specialiosios dalies straipsnių dispozicijos tam tikrais atvejais sukonkretina, kad tam tikra veika gali būti padaroma tik neatsargia arba ir neatsargia kaltės forma. Antra, nustatant kokią ar kokias kaltės formas numato inkriminuojamas straipsnis, įrodinėjama kaltės forma konkrečios veikos atžvilgiu. (Piesliakas, 2006, p. 186, 338-339). Kaltės formos nustatymo nepakanka norint išsamiai įvertinti žmogaus elgesį ir teisingai kvalifikuoti veiką. Todėl visais atvejais būtina nustatyti ir kaltės turinį, t.y. aktualizuoti kaltininko suvokimą ir pagrįsti jį įrodymais

⁴² Pvz., jeigu asmuo yra sulaikytas gabenęs per Lietuvos Respublikos sieną antikvarinę vazą neturėdamas leidimo, jis atsakys pagal BK 199 str. 3 d. tik tuo atveju, jei bus įrodyta, kad jis suvokė gabenęs tokią savybę turintį daiktą.

(Paškaitis, 2021, p. 97). Tai leidžia apsibrėžti kaltės įrodinėjimo ribas, nustatyti, kokio turinio asmens psichinį santykį su objektyviaisiais konkrečios nusikalstamos veikos sudėties požymiais privalu nustatyti, norint kvalifikuoti veiką, pareikšti įtarimą, surašyti kaltinimo dokumentą ar priimti apkaltinamąjį nuosprendį pagal inkriminuojamą BK specialios dalies straipsnį (Piesliakas, 2006, p. 340). Pažymėtina, kad kaltės turinio nustatymo negalima pakeisti kitų nusikalstamos veikos požymių įrodinėjimu ar tam tikrų subjekto savybių konstatavimu (pvz., konstatavus, kad asmuo yra automobilio vairuotojas, daryti išvadą, kad jis yra kaltas už autoįvykio pasekmes) (Rinkevičius, 1990, p. 11). Taip pat įrodinėjant kaltės turinį negalima išimtinai remtis ekspertize ar specialisto išvada, kadangi specialių žinių pritaikymas atskleidžia veikos mechanizmą, t.y. veikos aplinkybes, bet savaime neparodo ir neabejotinai nepatvirtina asmens suvokimo, padarinių numatymo ir jų siekimo ar lengvabūdiško tikėjimosi jų išvengti. Pavyzdžiui, vienoje byloje N. K. buvo kaltinama pagal BK 281 str. 1 d. LAT, paneigdamas N. K. kaltę, nurodė, kad net ir nustačius KET pažeidimą ir jo priežastinį ryšį su eismo įvykiu bei padaryta žala kitam asmeniui, veikai kvalifikuoti pagal BK 281 str. būtina nustatyti eismo įvykį sukėlusio asmens neatsargią kaltę, o ekspertizės akto ir specialisto išvadoje suformuluotos išvados gali būti teismo įvertintos tik kaip tikėtinos ir yra tik prielaida teisinei išvadai, kurią daro tik teismas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-474/2011).

Tam tikrais atvejais norint teisingai įvertinti veiką būtina teisingai nustatyti kaltės rūšį. Pavyzdžiui, tik tiesioginė tyčia yra baudžiamosios atsakomybės sąlyga kai sudėtyje numatytas motyvas ar tikslas, o taip pat formalių sudėčių atveju. Tačiau kaltės rūšies nustatymas neapsiriboja BK tiesiogiai nurodytomis rūšimis: tam tikrais atvejais teisingai įvertinti padarytą veiką būtina nustatyti tyčios rūšį, įsitvirtinusią doktrinoje ir teismų praktikoje. Tuo atveju, kai tiriant ar nagrinėjant veiką, baudžiamoji atsakomybė už kurią yra diferencijuojama atsižvelgiant į kiekybinę padarinių išraišką, kyla įtarimas, kad kilę padariniai nesutampa su kaltininko siekiais, kai pavojinga veika nesukėlė BK numatytų padarinių, dėl kurių būtų galima patraukti baudžiamojon atsakomybėn, kai pats kaltinamasis teigia nenorėjęs kilusių padarinių, kyla poreikis detalizuoti kaltę apibrėžtos (paprastosios ir alternatyviosios) ir neapibrėžtos tyčios požiūriu. Veikos kvalifikavimui ir atsakomybės pobūdžiui įtakos gali turėti ir tyčios susiformavimo momentas, todėl gali būti reikšminga įrodyti, ar asmuo veikė staiga atsiradusia tyčia (paprasta ar afektine), ar iš anksto apgalvota tyčia. (Piesliakas, 2006, p. 361, Švedas *et al.*, 2019, p. 264-265).

Įrodinėjant kaltę negali būti remiamasi vien objektyvių, matomų veikos požymių (vietos, laiko, dalyko, įrankių, priemonių, padarinių ir t.t.) aprašymu. Kita vertus, negali būti ignoruojamos ir objektyvios detalės, kurios gali padėti atskleisti veikos kontekstą. Todėl LAT formuluoja tokį standartą kaltės įrodinėjimo kontekste: kaltės forma, rūšis, jos turinys būdami vidiniais-psichiniais nusikalstamos veikos požymiais nustatomi ne tik subjektyviaisiais duomenimis (pvz., paties kaltininko paaiškinimais, kaip jis suvokė ir įvertino savo veiksmus (neveikimą), kokios buvo jo paskatos, kokių padarinių jis tikėjosi), bet ir objektyviaisiais duomenimis, t.y. pagal išorinius veikos požymius: atliktus veiksmus, jų pobūdį, intensyvumą, būdą, pastangas juos padarant, pasirinktus įrankius, priemones, kurie sukonkretina kaltininko elgesį (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-76/2007). Tai reiškia, kad įrodinėjant kaltę yra įrodinėjama ne kaltė kaip materialioji teisinė kategorija, bet konkretūs faktai, kuriuos įvertinus, galima padaryti teisinę išvadą. Be to, įrodinėjant kaltę būtina turėti omenyje ir kitus procesinius jos įrodinėjimo standartus⁴³.

Nusikalstamos veikos padarymo motyvas ir tikslas – tai savarankiški fakultatyvieji subjektyvios nusikalstamos veikos pusės požymiai. Tačiau įrodinėjant tyčinius nusikaltimus jie privalo būti nustatyti. Motyvas ir tikslas turi įtakos tyčios ir jos kryptingumo susiformavimui (Abramavičius *et al.*, 2004, p. 306), todėl jų įrodinėjimas yra būtinas norint nustatyti konkrečią kaltės formą (tyčią), teisingai kvalifikuoti veiką (Goda *et al.*, 2001, p. 98). Naujasis BPK nekelia reikalavimo kaltinimo dokumentuose ar teismo nuosprendyje nurodyti veikos tikslų ir motyvų, kaip tai buvo galiojant 1961 m. BPK (230 str., 346 str.), tačiau baudžiamojo proceso kodekso komentare pažymima, kad apkaltinamojo nuosprendžio aprašomoje dalyje motyvai turi būti aptarti (Goda *et al.*, 2003b, p. 205). Be abejo, nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus ne visada įmanoma nustatyti, tačiau doktrinoje yra išsakoma nuomonė, kad pastangos juos įrodinėti privalo būti dedamos visada, kadangi jų nustatymas yra svarbus baudžiamosios atsakomybės individualizavimui (BK 54 str. 2 d. 3 p.), nes apibūdina kaltininko ir veikos pavojingumą (Rinkevičius, 1990, p. 11.). Motyvo nustatymas padeda atskirti veikos rūšinį objektą, numatyti įvykio tyrimo strategiją, kelti tyrimo versijas, įrodyti kitas reikšmingas bylai aplinkybes (Ancelis *et al.*, 2016, p. 164, 167).

⁴³ Pirma, teismo išvados turi būti pagrįstos įrodymais, neginčijamai patvirtinančiais kaltinamojo kaltę (pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-7-173/2014). Antra, asmens nesugebėjimas įtikinti teismą savo nekaltumu nėra pakankamas pagrindas jo kaltumui nustatyti. Trečia, negalima kaltės grįsti bendrojo pobūdžio rūpestingumo pareigos nesilaikymu, kas būdinga civilinei, teisei (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-199-788/2015). Ketvirta, kaltės įrodinėjimui netiesioginiais įrodymais keliamas reikalavimas, kad šiais įrodymais nustatyti tarpiniai faktai ir išvados tarpusavyje būtų sujungti nuoseklia ir logiška grandine (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-121-697/2020).

Visgi motyvų ir tikslų įrodymo pasekmės, visų pirma, priklauso nuo to, kokią teisinę reikšmę jiems suteikia įstatymų leidėjas. Jei tikslas ir motyvas numatyti kaip būtinas, kvalifikuojamasis ar privilegijuojamas sudėties požymis⁴⁴, neįrodžius konkrečiai įstatymo reikalaujamo motyvo ar tikslo, asmuo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn pagal norimą straipsnį. Be to, tikslas daryti tam tikro sunkumo nusikaltimas yra vienas iš požymių, kuris turi būti įrodinėjamas norint asmeniui inkriminuoti bendrininkavimą (BK 25 str.), visuomenei naudingo tikslo buvimas privalo būti įrodytas norint pripažinti profesinę ir ūkinę riziką pateisinamą (BK 34 str.) arba konstatuoti tam tikrą atsakomybę lengvinančią (BK 59 str. 2 d. 7,8 p.) ar sunkinančią (BK 60 str. 1 d. 3,12 p.) aplinkybę. Kitais atvejais motyvų ar tikslų neįrodymas gali sužlugdyti įrodinėjimo procesą tik tuo atveju, jei būtų neįmanoma atskleisti veikos mechanizmo, atkurti praeities įvykį, pagrįsti asmens kaltę, pavyzdžiui, tyčinių veikų atveju.

Įrodinėjant tam tikrų motyvų buvimą nepakankama nurodyti konstatuojamojo pobūdžio frazių, kad, pavyzdžiui, veika buvo padaryta „dėl savanaudiškų paskatų“. (Rinkevičius, 1990, p. 11). Visais atvejais turi būti įrodinėjamos faktinės aplinkybės, pagrindžiančios ar paneigiančios tam tikrų motyvų buvimą. Pavyzdžiui, vienoje iš bylų Apeliacinis teismas dėl ginčijamų savanaudiškų paskatų, motyvuodamas konkrečiomis faktinėmis aplinkybėmis, konstatavo: „<...> aplinkybė, kad nuteistasis negavo pažadėtų pinigų už atliktą darbą ir pats patyrė nuostolių <...> nepaneigia savanaudiškų paskatų <...>. Jo paties parodymai patvirtina, kad jis tarėsi dėl atlygio dydžio <...>, tikėjosi gauti pinigus, po atliktų veiksmų skambino teiravosi atlygio. <...> byloje neabejotinai nustatyta, kad nusikalstamos veikos motyvas buvo materialinės naudos siekis“. (Lietuvos Apeliacinio Teismo 2023 m. vasario 27 d. nuosprendis baudžiamojame byloje Nr. 1A-153-1020/2023).

⁴⁴ Pvz., naudos siekimas sau ar kitiems kyšininkaujant (BK 225 str. 1 d.), savanaudiškos paskatos neteisėtai gabenant žmones per valstybės sieną (BK 292 str.), tikslas platinti narkotines ar psichotropines medžiagas (BK 260 str. 1 ir 2 d.) ir t.t..

2.3.3 Traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens asmenybę bei nukentėjusiojo elgesį ir jo asmenybę apibūdinančios aplinkybės, atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės bei kitos aplinkybės, reikšmingos spręsti dėl baudžiamosios atsakomybės

Į šį įrodinėjimo dalyko elementą įeina visos aplinkybės, kurios gali būti reikšmingos klausimui dėl baudžiamosios atsakomybės išspręsti, t.y. gali lemti atitinkamos bausmės, baudžiamąjį poveikio priemonės, auklėjamojo pobūdžio priemonės parinkimą, atitinkamos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formos taikymą, proceso metu – procesinės prievartos priemonės taikymo tikslingumą (Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 104).

Asmenybę charakterizuojančių požymių įrodinėjimas orientuotas į tų aplinkybių išskyrimą, kurios turi įtakos nusikalstamos veikos kvalifikavimui ir bausmės paskyrimui. Jau minėta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras ir teismas, skirtingai nuo gynybos šalies, privalo nustatinėti tiek patrauktą baudžiamojon atsakomybėn asmenį kaltinančius, tiek jį teisinančius duomenis (Goda *et al.*, 2011, p. 171), todėl ir teismo nuosprendyje apibūdinant kaltinamojo asmenybę turi būti nurodomos tiek teigiamos (pvz., nuolatinis darbas, pagalba nukentėjusiajam ir t.t.), tiek neigiamos (ankstesni teistumai, narkotikų vartojimas ir t.t.) aplinkybės (Goda *et al.*, 2003b, p. 209). Asmenybės ištyrimas įrodinėjimo procese turi lemiamą įtaką teisingam veikos kvalifikavimui, pasirinkimui apibrėžiamos teisės normomis procedūros, procesinio veiksmo taktikai (Ancelis, 2012, p. 77). Duomenys, apibūdinantys įtariamojo (kaltinamojo, teisiamojo) asmenybę patenka į bendrąjį įrodinėjimo dalyką dėl to, kad įstatymas įpareigoja atsižvelgti į juos parenkant kardomąją priemonę (BPK 121 str. 4 d.), jie nurodomi ikiteisminio tyrimo pareigūno ataskaitoje apie atliktus ikiteisminio tyrimo veiksmus (BPK 218 str. 6 d.) (Generalinio prokuroro 2022 m. birželio 23 d. įsakymas Nr. I-203 „Dėl rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo ataskaitos pateikimo patvirtinimo“), kaltinimo dokumentuose (BPK 219 str. 2 p., 419 str. 2 p., 427 str. 1 d.), įžanginėje teismo nuosprendžio dalyje (BPK 304 str. 4 p.), pagal juos teisiamojo posėdžio pirmininkas nustato kaltinamojo asmenybę (BPK 265 str.), į įtariamojo asmenybę atsižvelgia teismas skirdamas bausmę tiek pilnamečiui, tiek nepilnamečiui (BK 54 str. 2 d. 5 p., 91 str. 2 d.), parinkdamas laisvės atėmimo bausmės atlikimo vietą (BK 50 str. 3 d.), atleisdamas nepagydoma liga po nuosprendžio priėmimo susirgusį asmenį nuo tolimesnės bausmės įvykdymo (BK 76 str. 2 d.) ir t.t. Iš proceso sprendimų turinį bei kardomųjų priemonių taikymo sąlygas reglamentuojančių nuostatų galima kildinti tik kelias aplinkybes, apibūdinančias traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens asmenybę: gimimo vieta, data, pilietybė, tautybė,

išsilavinimas, šeiminė padėtis, darbas, sveikatos būklė, duomenys apie teistumą. Šių aplinkybių sąrašas minimose nuostatose yra neišsamus. Plačiau šias aplinkybes apibūdina, detalizuoja bei papildo doktrina ir teismų praktika.

Baudžiamojo proceso doktrina į asmenybę charakterizuojančių aplinkybių sąrašą žiūri bendrai, pateikia tų aplinkybių sąrašą, tam tikrą klasifikaciją, pasakydama, kad tokios aplinkybės yra reikšmingas įrodinėjimo dalyko elementas, bet konkrečios įrodinėtinos aplinkybės priklausys nuo nusikalstamos veikos pobūdžio. Tačiau visais atvejais turi būti įrodinėjamos tik tos aplinkybės, kurios yra reikšmingos bylai išspręsti teisingai (Goda *et al.*, 2003a, p. 599). Tai reiškia, kad nei doktrina, nei įstatymas ar teismų praktika negali pateikti išsamaus aplinkybių, apibūdinančių asmenį, kurios turėtų būti įrodinėjamos kiekvienoje be išimties baudžiamojoje byloje, sąrašo⁴⁵. Baudžiamosios teisės doktrina asmenybę apibūdinančius duomenis skirsto į lemiančius asmens pavojingumą ir neturinčius tam įtakos. Prie antrosios duomenų grupės priskiriami tokie duomenys kaip amžius, šeiminė padėtis, išsilavinimas, sveikatos būklė ir kt. Tuo tarpu kaltininko pavojingumą lemia duomenys, apibūdinantys jį iki nusikalstamos veikos padarymo, nusikalstamos veikos padarymo metu ir po nusikalstamos veikos padarymo. (Švedas *et al.*, 2020, p. 112-113). Pažymėtina, kad teismų nuosprendžių taikant bausmes apžvalga leidžia teigti, kad pagal tokią pačią struktūrą yra įrodinėjama asmens asmenybė ir teismo bylos nagrinėjimo metu (LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. birželio 28 d. Teismų praktikos skiriant bausmes (BK 54–64 straipsniai) apžvalga). Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje šios aplinkybės yra skirstomos kitaip. Taip yra dėl to, kad aplinkybės, apibūdinančios asmens elgesį veikos padarymo metu, t.y. veikos būdas, naudoti įrankiai, priemonės, apsvaigimo būseną ir kt., yra nustatomos įrodinėjant objektyviają nusikalstamos veikos išraišką. Be to, jos tik nusako tam tikrą fiksuotą žmogaus gyvenimo fragmentą ir mažai ką pasako, kokia yra jo asmenybė. Todėl yra nurodoma, kad visapusiškas asmenybės paveikslas atskleidžiamas įrodinėjant šešias aplinkybių grupes (Rinkevičius, 1990, p. 11-12, Goda *et al.*, 2001, p. 98-99), pirmos penkios iš jų apibūdina kaltininko asmenybę iki veikos padarymo, o šeštoji – po jos padarymo.

Šios aplinkybių grupės yra tokios. Pirma, demografiniai duomenis – lytis, amžius, tautybė, pilietybė, išsilavinimas, profesija, specialybė ir kt. Visos šios aplinkybės tiesiogiai kyla iš išvardintų įstatyminių nuostatų. Pažymėtina, kad šie duomenys taip pat reikalingi ir

⁴⁵ Vienu atveju, pavyzdžiui, įrodinėjant būtinosios ginties situacijos buvimą ar psichinės prievartos panaudojimo faktą plėšimo metu, gali būti aktualūs tokie duomenys, apibūdinantys asmenį, kaip kūno sudėjimas ar fizinė jėga, o teismui sprendžiant dėl arešto bausmės paskyrimo adekvatumo, norint įvertinti, kaip paskirta bausmė paveiks jo socialinius ryšius – ar asmuo turi šeimą, nuolatinį darbą.

nustatant įtariamojo (kaltinamojo, teisiamojo), kaip veikos subjekto, asmenybę (Goda *et al.*, 2001, p. 98). Antra, psichofiziologinės savybės – ūgis, kūno sudėjimas, fizinė jėga, fizinė ir psichinė sveikatos būklė, persirgtos ligos, regėjimas, klausa ir t.t. BPK tiesiogiai kelia reikalavimą atsižvelgti į asmens sveikatos būklę tik kardomųjų priemonių skyrimo atveju (BPK 121 str.), priimant apkaltinamąjį nuosprendį, kuriuo nuteistasis atleidžiamas nuo bausmės (BPK 305 str. 2 d.), sprendžiant klausimą dėl nuteistojo atleidimo nuo tolimesnės bausmės atlikimo (BKK 359 str.) bei priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese (BPK 395 str. 3 p.). Tai reiškia, kad pilnamečių padarytų nusikalstamų veikų tyrimo ir teismo bylos nagrinėjimo atveju duomenys apie asmens sveikatą privalomai renkami tik tuo atveju, jei, pavyzdžiui, jie yra būtini pagrįsti, kad asmeniui dėl sveikatos būklės negali būti skiriama tokia kardomoji priemonė kaip suėmimas, viešųjų darbų ar kitokia bausmė, kai dėl sunkios nepagydomos ligos nuteistasis negali toliau atlikti paskirtos bausmės, kai kyla pagrįstų abejonių dėl asmens pakaltinamumo, taip pat tam tikrais atvejais tokie duomenys gali būti reikšminti tokiose bylose kaip autoįvykių bylos, kuomet tenka įrodinėti, ar kaltininko sveikatos būklė, klausos, regos trūkumai galėjo įtakoti jo elgesį kelyje ir būti autoįvykio priežastimi ir pan. Kitais atvejais šių aplinkybių neįrodymas įrodinėjimo proceso neįtakos. Tuo tarpu BK 91 str. 2 d. 2 p. kelia imperatyvų reikalavimą surinkti duomenis apie nepilnamečio sveikatos būklę visose be išimties bylose dėl nepilnamečio padarytų nusikalstamų veikų, kadangi, medikų teigimu, sveikatos būklė, patirtos traumos gali turėti įtakos tolimesniam nepilnamečio fiziniam ir psichiniam vystymuisi bei įtakoti jo polinkį į nusikalstamą elgesį (Abramavičius *et al.*, 2004, p. 465). Nepilnamečių kaip ir pilnamečių psichinė ir fizinė sveikatos būklė procese nustatoma medicinos ekspertų (specialistų) ir patvirtinama atitinkamais medicinos įstaigų dokumentais (Abramavičius *et al.*, 2004, p. 465).

Trečia, socialinės savybės – išsilavinimas, darbinė veikla, šeiminių padėtis (šeimoms sudėtis, jos buitinės sąlygos, išlaikytiniai, požiūris į šeimos nario pareigas, santykiai šeimoje), visuomeninė veikla ir socialinis asmenybės vaidmuo (dalyvavimas visuomeninių organizacijų veikloje, saviveikloje, sporte ir t.t.), elgesys (buityje, darbe, santykiai su artimaisiais, draugais ir t.t.), nuopelnai (tarnyba ginant tėvynę, valstybiniai ir vyriausybinių apdovanojimai, kitokie paskatinimai ir t.t.) (Rinkevičius, 1990, p. 12, p. 99, Abramavičius *et al.*, 2004, p. 307). Šis aplinkybių sąrašas jau gerokai viršija kildytiną iš BPK. Visose bylose dėl nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų BK 91 str. 2 d. 1 p. kelia reikalavimą papildomai įvertinti nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas. Tačiau manytina, kad ši aplinkybė nelaikytina specialiąja bendrojo įrodinėjimo dalyko požiūriu, nes tik sukonkretina kiekvienoje byloje

įrodinėtinas socialinį asmenybės tipą apibūdinančias aplinkybes, praplečia jų turinį. Įrodinėjant aplinkybes, apibūdinančias šeiminei padėčiai, būtina nustatyti, ar asmuo yra vedęs/ištekėjusi ar gyvenantis partnerystėje, išsiskyręs/-usi ar turi vaikų, kiek iš jų yra nepilnamečių, ar yra šeimoje kitų išlaikytinių, kokia yra jų sveikatos būklė. BPK reikalavimas nurodyti darbovietę turi būti suprantamas plačiąja prasme: turi būti nustatyta ne tik pagal darbo sutartį dirbančio asmens darbo vieta, bet ir tarnybos vieta ar kita įstaiga, institucija, iš kurios asmuo gauna arba iki tapimo įtariamuoju (kaltinamuoju, teisiamuoju) gaudavo pajamų, kitoks legalus pragyvenimo šaltinis (Goda *et al.*, 2003a, p. 599). Šių aplinkybių įrodymas yra reikšmingas atlygintinos žalos dydžiui pagrįsti. BPK traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmenį charakterizuojančios socialinės ir kitos aplinkybės pateikiamos atviru sąrašu, kas reiškia, kad konkrečioje byloje priimant teisingą ir motyvuotą sprendimą gali būti atsižvelgiama į bet kurias kitas aplinkybes, reikšmingas konkretaus baudžiamosios bylos klausimo išsprendimui. Be to, nė vienos iš išskirtų įstatyme aplinkybių buvimas ar nebuvimas negali nulemti priimamo sprendimo esmės, būti besąlygine lengvata, visais atvejais yra vertinama aplinkybių visuma. Tuo tarpu atvejai, kai teismai remdamiesi kaltininko asmenybės apibūdinančiomis aplinkybėmis neatsižvelgia į visą padarytos nusikalstamos veikos kontekstą ir šių aplinkybių prasmę, laikytini nepateisinamais ir prieštaraujantys BPK reikalavimams dėl įrodymų vertinimo ir LAT praktikai. Pavyzdžiui, vienoje iš senesnių bylų Panevėžio apygardos teismas, įvertinęs bylos aplinkybių visetą, visgi akcentavo, kad kaltinamam pagal BK 129 str. 2 d. 4 p. už savo žmonos nužudymą vyrui skiria mažesnę nei sankcijos vidurkis laisvės atėmimo bausmę atsižvelgdamas „ypač į tai“, kad jis vienas išlaiko, prižiūri ir auklėja mažamečius vaikus (Panevėžio apygardos teismo 2006 m. kovo 5 d. nuosprendis baudžiamojame byloje Nr. 1-10-350/2006).

Ketvirta, reikia įrodinėti dorovines-psichologines asmens savybes – pavyzdžiui, polinkį į agresyvumą, būdingas negatyvias elgesio formas kaip girtavimas, narkotikų vartojimas, tokias negatyvias vertybinės orientacijas kaip cinizmą, gobšumą, vartotojišką požiūrį į gyvenimą ir t.t. (Rinkevičius, 1990, p. 12, Goda, *et al.*, 2001, p. 99). Šiame pavyzdiniame sąraše išvardintos tik neigiamos dorovinės-psichologinės nuostatos, todėl J. Rinkevičiaus šią aplinkybių grupę įvardija kaip dorovinė-psichologinė deformacija. Šios aplinkybės yra reikšmingos darant išvadą, ar asmuo nusikalstamą veiką padarė atsitiktinai, nepalankiai susiklosčius situacijai, ar tą lėmė asmens antisuomeninės nuostatos (Švedas *et al.*, 2020, p. 113). Manytina, kad teigiamas dorovines-psichologines asmens savybes pagrindžiančios aplinkybės neatitinka sąsajumo reikalavimo, kadangi niekaip nepaaiškina

asmens nusikalstamo elgesio. Daug informatyvesnės bausmės skyrimo kontekste yra asmens socialinės savybės, o taip pat aplinkybės, apibūdinančios asmens psichinę būklę veikos darymo metu, t.y. pakaltinamumo aspektai.

Penkta, teisinis (juridinis) asmenybės tipas – tai teistumai, administracinės nuobaudos, baudžiamojo poveikio, auklėjamojo poveikio priemonių, drausminio poveikio priemonių taikymas, duomenys apie bausmių ir kitų poveikio priemonių atlikimą, apie asmens pripažinimą pavojingu recidyvistu (Rinkevičius, 1990, p. 12, Goda *et al.*, 2001, p. 99). Tai juridiniai faktai, kurie gali turėti reikšmės bausmės rūšies ir dydžio parinkimui, sprendžiant klausimą dėl bausmės vykdymo atidėjimo, pripažįstant asmenį pavojingu recidyvistu. Bylose dėl nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų be priemonių taikymo fakto nustatymo turi būti įrodinėjamas jų veiksmingumas (BK 91 str. 2 d.). Tačiau tai nelaikytina specialiąja aplinkybe, nes ir bylose dėl pilnamečių padarytų nusikalstamų veikų teismas atlieka retrospektyvų taikytų baudžiamųjų priemonių veiksmingumo įvertinimą, sprenddamas, ar asmuo linkęs pasitaisyti, ar jam galima švelninti bausmę ar atidėti laisvės atėmimo bausmės vykdymą, t.y. tai visais atvejais įtakoja teismo nuomonę dėl asmens tolimesnio elgesio prognozės (Piesliakas, 2009, p. 324-325). Pavyzdžiui, vienoje iš pilnamečių bylų apeliacinis teismas konstatavo, kad nuteistasis praeityje daug kartų teistas, baustas administracine tvarka, tačiau jis nepateisino jam parodyto pasitikėjimo, nes bausmės vykdymo atidėjimas jam buvo panaikintas, po to jis dar ne kartą teistas už naujus nusikaltimus, todėl, esant aptartų aplinkybių visumai, nėra jokio pagrindo manyti, jog bausmės tikslai dar gali būti pasiekti be realaus bausmės atlikimo (Klaipėdos apygardos teismo 2017 m. liepos 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje 1A-223-360/2017).

Pažymėtina, kad teismai atsižvelgia ir į užsienyje įgytus teistumus⁴⁶, todėl atitinkami duomenys baudžiamojoje byloje irgi turi būti nustatomi. Tačiau sprendžiant dėl galimybės vertinti kitoje užsienio valstybėje įgytą teistumą turi būti nustatoma, ar teismui pakanka gautos informacijos apie tokį teistumą jo įvertinimui ir kitos vertinimui reikšmingos aplinkybės (BK 97 str. 9 d.). Pavyzdžiui, vienoje iš bylų Apeliacinė instancijos teismas atkreipė dėmesį, kad Registro išrašė pateikti duomenys apie A. S. teistumą užsienio

⁴⁶ Tarptautinėje teisėje atsižvelgimas į užsienio valstybės teismo nuosprendžius yra numatytas dar 1970 m. Europos konvencijoje dėl tarptautinio baudžiamųjų nuosprendžių pripažinimo (56, 57 str.), tačiau šias nuostatas nacionalinėje teisėje valstybės gali numatyti savo nuožiūra. Tuo tarpu 2008 m. liepos 24 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2008/675/TVR dėl atsižvelgimo į apkaltinamuosius nuosprendžius Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybėse narėse naujose baudžiamosiose bylose (toliau – pamatinis sprendimas), Lietuvai yra įpareigojantis. Įgyvendinant pamatinį sprendimą įstatymų leidėjas ne apsiribojo ES valstybių narių teismais, o įtraukė visas užsienio valstybes, todėl šiuo metu sprendami apie teistumo pasekmes nacionaliniai teismai atsižvelgia ir į užsienio valstybės teismų apkaltinamuosius nuosprendžius.

valstybėse nėra pakankamai informatyvūs: nėra duomenų, kokiomis konkrečiai bausmėmis A. S. buvo nuteistas, ar teistumai už šias užsienio valstybėse padarytas nusikalstamas veikas nėra išnykę, todėl nėra pakankamo pagrindo pripažinti, kad A. S. nusikaltimus padarė turėdamas neišnykusį teistumą (Klaipėdos apygardos teismo 2020 m. gegužės 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje 1A-117-557/2020). Visais atvejais, tiek nacionaliniai teistumai ir kitokios anksčiau taikytos nuobaudos ir poveikio priemonės, tiek užsienio valstybėse įgyti teistumai turi būti įrodinėjami konkrečiais duomenimis (kada ir už kokius veikas kaltinamasis buvo teistas ar baustas Lietuvoje ir užsienio valstybėse, kokiomis bausmėmis, nuobaudomis, kokios kitos priemonės taikytos, kada jas atliko), pažymomis iš atitinkamų valstybinių registru (Įtariamųjų, kaltinamųjų ir nuteistųjų registras, jo archyvo išduoti duomenų išrašai apie fizinį asmenį), o ne abstrakčiomis deklaratyvaus pobūdžio formuluočiomis, kad asmuo buvo teistas ar baustas (Klaipėdos apygardos teismo 2020 m. gegužės 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje 1A-117-557/2020).

BPK nuostatos tiesiogiai nurodo nustatyti duomenis apie ankstesnius asmens teistumus (BPK 219 str., 304 str.), nedarant skirtumo tarp neišnykusių ar nepanaikintų teistumų ir išnykusių ar panaikintų. Tačiau, atsižvelgiant į skirtingas šių juridinių faktų pasekmes, baudžiamojo proceso kodekso komentare nurodoma, kad būtina nustatyti visus asmens buvusių teistumus, tačiau atvejai, kai teistumas yra išnykęs, turi būti pažymėti atskirai (Goda *et al.*, 2003a, p. 599), be to, duomenys apie išnykusį arba panaikintą teistumą turėtų būti pateikiami į bylą, jeigu jie reikšmingi apibūdinant asmenį arba pagrindžiant įrodinėtinas bylos aplinkybes (Generalinio prokuroro 2015 m. birželio 1 d. įsakymas Nr. I-136 „Dėl rekomendacijų dėl kaltinamojo akto surašymo ir perdavimo teismui patvirtinimo“).

Pagaliau, šešta, būtina įrodyti aplinkybes, apibūdinančias asmens elgesį⁴⁷ po nusikalstamos veikos padarymo. Nepaisant to, kad tiek baudžiamojo proceso ir baudžiamosios teisės doktrina, tiek teismų praktika nurodo, kad šios aplinkybės turi būti įrodinėjamos kiekvienoje be išimties baudžiamojoje byloje, BK 91 str. 2 d. 4 p. išskiria šią aplinkybę kaip papildomai nustatytina baudžiamosiose bylose dėl nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų. Manytina, kad toks reguliavimas ne visiškai tikslus, kadangi

⁴⁷ Asmens elgesys po nusikalstamos veikos padarymo gali būti teigiamas, pvz., aktyvi pagalba teisėsaugos institucijoms aiškintis ikiteisminiam tyrimui ar bylai svarbias aplinkybes, pagalba atskleidžiant kitų asmenų padarytas nusikalstamas veikas, veikos žalingų padarinių pašalinimas ar sušvelninimas, kas patvirtina, kad asmuo prisipažino ir nuoširdžiai gailisi padaręs nusikalstamą veiką, pagalba nukentėjusiajam (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 11 d. nutartis byloje Nr. 2K-184-697/2019), ir neigiamas, pvz., kai asmuo vengia atvykti į teisėsaugos institucijas, trukdo nustatyti tiesą byloje (pvz., slėpdamas, klastodamas ar sunaikindamas įrodymus, grasindamas nukentėjusiems ar liudytojams) ir t.t. (Rinkevičius, 1990, p. 12, Goda *et al.*, 2001, p. 99).

nepilnamečių bylose teismai ne papildomai atsižvelgia į šią aplinkybę greta įvardintų BK 54 str. 2 d., o turėtų jai skirti ypatingą dėmesį, kadangi nepilnamečio elgesys po nusikalstamos veikos padarymo labai gerai indikuoja jo socialinę brandą. Tam tikrais atvejais labai tikslus aplinkybių, apibūdinančių asmens elgesį po nusikalstamos veikos padarymo, nustatymas yra būtinas norint konstatuoti tam tikrą atsakomybę lengvinančių aplinkybių buvimą (BK 59 str. 1 d. 1, 2, 3 p.), taikyti tam tikras atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formas (pvz., atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko (BK 38 str.)) ar laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimą, skirti švelnesnę bausmę (BK 62 str.). Pavyzdžiui, vienoje iš kasacinių nutarčių LAT pažymėjo, kad apeliacinio teismo argumentavimas dėl pagrindo panaikinti nuteistajam bausmės vykdymo atidėjimą prieštarauja nustatytiems faktams, kurie rodo, kad nuteistasis prisipažino ir nuoširdžiai gailėjosi padaręs nusikalstamas veikas, pasiryžo atlyginti priteistą turtinę žalą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. balandžio 8 d. nutartis byloje Nr. 2K-183/2014). Atkreiptinas dėmesys, kad įrodinėjimo kontekste yra reikšminga būtent objektyvi traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens padarytos nusikalstamos veikos vertinimo, išgyvenimų išraiška, vertybinį požiūrį patvirtinantys poelgiai, kitos faktinės aplinkybės, bet ne deklaratyvūs pasisakymai.

Baudžiamojos byloje surinktų duomenų, pagrindžiančių esmines aplinkybes, apibūdinančias tokio asmens asmenybę, visais atvejais turi pakakti išvadai, ar asmuo nusikalto atsitiktinai, dėl kitų asmenų įtakos arba nepalankiai susiklosčius aplinkybėms, tai buvo dėsningas jo gyvenimo būdo, nuostatų ir ankstesnio elgesio padarinys. (Švedas *et al.*, 2020, p. 113, Abramavičius *et al.*, 2004, p. 307). Kaltinamojo asmenybės požymius teismai nustatinėja pagal faktines bylos aplinkybes, jo charakteristikas (pvz., iš darbovietės), pažymas, liudytojų ir nukentėjusiųjų ir paties kaltinamojo parodymus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1999 m. gruodžio 23 d. nutarimas „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“). Kažkokios nuoseklios metodikos ar rekomendacijų, konkrečiai nurodančių nors pagrindines kaltininko asmenybės ištyrimo kryptis nebuvimas lemia tai, kad kai kurios aplinkybės nėra išsamiai pagrindžiamos konkrečiais duomenimis, kas gali reikšti, kad ikiteisminio tyrimo ir teismo bylos nagrinėjimo metu yra nesurenkama pakankamai duomenų visapusiškam kaltininko asmenybės įvertinimui.

Prie aplinkybių, reikšmingų spręsti dėl baudžiamosios atsakomybės, priskirtinos ir aplinkybės, apibūdinančias nusikalstamos veikos stadiją ir asmens kaip bendrininko

dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį (BK 54 str. 2 d. 4, 6 p.). Pačios savaime situacijos, kai asmuo, besirengiantis nusikalstamai veikai ar pradėjęs ją daryti, dėl priežasčių, kurios nepriklauso nuo jo valios, veikos nepabaigia, t.y. neatlieka visų veiksmų, būtinu nusikalstamos veikos sudėties požymių realizavimui arba nesukelia numatytų BK padarinių, o taip pat kai veiką padaro ne vienas asmuo, apibūdina patį veikos mechanizmą, kontekstą, tačiau nebaigtos veikos ir asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formos ir rūšį įrodinėjimas taip pat lemia ir baudžiamosios atsakomybės diferencijavimą, stadijų nustatymas padeda atskirti nusikalstamą veiką nuo nenusikalstamo elgesio. Bet praktinės reikšmės įrodinėjimo kontekste aplinkybės priskyrimas vienam ar kitam įrodinėjimo dalyko elementui neturi. Duomenys apie šias aplinkybes reikšmingi pagrindžiant kaltinimą, jie lemia tikslią kiekvieno kaltinamojo veikos kvalifikaciją (Goda *et al.*, 2003a, p. 600), teismo nuosprendyje veikos aprašymas irgi turi ne tik atitikti konkrečios BK dispozicijos turinį, bet ir atspindėti veikos įvykdymo laipsnį, o, jei veiką padarė keli kaltinamieji, būtina nurodyti, kokius konkrečiai veiksmus atliko kiekvienas iš jų, tų veiksmų pobūdį, koks jų indėlis į veikos padarymą, vaidmuo ir t.t. (Goda *et al.*, 2003b, p. 204-205). Rinkdami duomenis, patvirtinančius, kad veika nutrūko rengimosi ar pasikėsimo stadijoje ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokuroras turėtų remtis teismų praktikos suformuotais įrodinėjimo standartais⁴⁸. Aplinkybės, susijusios su bendrai kelių asmenų padaryta veika, turi būti nustatomos tokiu būdu, kad nekiltų abejonų, kokius konkrečius veiksmus atliko kiekvienas iš jų, kokios kitos aplinkybės būdingos individualiai kiekvienam bendrininkui (Goda *et al.*, 2001, p. 386). Įrodinėjant šias aplinkybes irgi reikėtų remtis teismų praktikos suformuotais įrodinėjimo standartais ir išskirtais papildomais požymiais⁴⁹. Požymiai, patvirtinantys ar paneigiantys nebaigtą veiką ir bendrininkavimą, nustatomi pagal faktines

⁴⁸ T.y. rinkti ir vertinti duomenis, patvirtinančius rengimosi ar pasikėsimo stadijos objektyvius ir subjektyvius požymius: ar pasikėsimas netinkamas ar tinkamas, baigtas ar ne, ar veikta tyčia, ar konkretizuota tiesiogine tyčia, koks yra tyčios realizavimo laipsnis, ar kaltininkas savo veiksmais palengvina sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo įgyvendinimą, tačiau jo veiksmuose dar nėra ketinamo įvykdyti nusikaltimo objektyviųjų požymių, ar kaltininkas jau yra pradėjęs realizuoti ketinimą padaryti nusikaltimą, t.y. objektyviuosius nusikalstamos veikos sudėties požymius, ar buvo tik sudaromos sąlygos veiką pradėti, ar jau buvo tiesiogiai siekiama veiką padaryti, ar veika nutraukta nuo aplinkybių, nepriklausomų nuo kaltininko valios, ar jis ją nutraukė savo noru, galutinai ir besąlygiškai, kai galėjo ją pabaigti (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-345-511/2018, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. gegužės 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-115-788/2020).

⁴⁹ P.vz., tarpusavio susitarimas veikti bendrai, šio susitarimo momentas ir turinys, tyčinė kaltė veikti bendrai, atitinkami vidiniai (psichiniai) santykiai tarp bendrininkų, organizatoriaus buvimas, grupės pastovumas, veikos trukmė ir intensyvumas, teritorijų pasidalijimas, organizuotumo laipsnis, veiklos planavimas, nusikalstamos veikos mechanizmo sudėtingumas, veikų padarymo intensyvumas, narių pasiskirstymas vaidmenimis, kiekvieno iš bendrininkų konkrečios užduoties atlikimą siekiant bendro tikslo ir kt. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-657/2012).

nusikalstamos veikos aplinkybes. Pavyzdžiui, vienoje iš kasacinių bylų LAT atmetė prokuroro kasacinį skundą, konstatavęs, kad apeliacinės instancijos teismas pagrįstai panaikino veikos kvalifikavimą pagal BK 24 str. 5 d., kadangi veikoje nenustatė būtinų organizuotos grupės požymių – ryšių pastovumo, bendrų tikslų, pasiskirstymo pareigomis ir kt., tuo tarpu pagal faktines bylos aplinkybes D. Ž. ir kitų nuteistųjų susitarimas pasireiškė veiksmų aptarimu važiuojant automobiliu, t. y. pritariant vienas kito veiksmams ir kartu juos atliekant, kas atitinka bendrininkų grupės požymius (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2018 m. gegužės 22 d. nutartis Nr. 2K-160-303/2018).

Prie analizuojamo įrodinėjimo dalyko tyrinio elemento priskiriamos ir aplinkybės, lengvinančios ir sunkinančios atsakomybę. Šios aplinkybės yra gryna materialiosios baudžiamosios teisės kategorija. Duomenys, patvirtinantys šių aplinkybių buvimą turi būti renkami jau atliekant ikiteisminį tyrimą (BPK 219 str. 3 p.) ir yra nurodomi remiantis BK 59 ir 60 str. pateiktais sąrašais ir nuostatomis bei teismų praktika. Tačiau kaltinamajame akte prokuroras tik nurodo savo poziciją dėl to, kokios aplinkybės yra nustatytos ir turi būti svarstomos teismo proceso metu, tačiau galutinį sprendimą dėl konkrečių aplinkybių pripažinimo sunkinančiomis ar lengvinančiomis priima teismas. Taip pat teismo posėdžio metu prokuroro, kitų bylos nagrinėjimo teisme dalyvių prašymu ir teismo iniciatyva gali būti sprendžiama ir dėl prokuroro nenurodytų aplinkybių pripažinimo atsakomybę sunkinančiomis ar lengvinančiomis aplinkybėmis. (Goda *et al.*, 2003a, p. 600). Atsakomybę lengvinančių ir sunkinančių aplinkybių sąrašai yra skirtingos teisinės prigimties. Atsakomybę sunkinančių aplinkybių sąrašas yra baigtinis, kas reiškia, kad teismas negali pripažinti atsakomybę sunkinančiomis aplinkybes, kurios nėra tiesiogiai įvardintos BK 60 str. Todėl ikiteisminio tyrimo metu konkrečiais faktais gali būti bandoma nustatyti tik šiame sąraše nurodytas aplinkybes. Tuo tarpu atsakomybę lengvinančių aplinkybių sąrašas yra atviras, teismas turi teisę pripažinti lengvinančiomis ir kitas aplinkybes, nenumatytas BK 59 str. (Abramavičius *et al.*, 2004, p. 323, 334), todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras gali ir turi rinkti bet kuriuos duomenis apie bet kurias aplinkybes, kurios parodo mažesnę padarytos nusikalstamos veikos ar kaltininko asmenybės pavojingumą, net jei jie neatitinka įstatyme numatytų aplinkybių turinio⁵⁰. Tai reikšminga dėl to, kad teismas visada turi pripažinti

⁵⁰ Teismų praktikoje tokiomis aplinkybėmis gali būti pripažįstami tokios kaltininko asmenybės apibūdinančios aplinkybės kaip sunki liga, nepriekaištingas elgesys, išlaikytiniai, jaunas arba senyvas amžius, dalies žalos atlyginimas, nuoširdžios kaltininko pastangos atlyginti likusią padarytos žalos dalį, viktimologiniai duomenys (amoralus ar neteisėtas nukentėjusiojo elgesys) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr.2K-176-222/2019).

atsakomybę lengvinančią aplinkybę ir tada, kai ji nebuvo nurodyta pareikštuose įtarimuose ar kaltinamajame akte, o atsakomybę sunkinančią aplinkybę teismai pripažįsta tik tada, kai ją sudarantys faktai kaltinamajame akte yra nurodyti, bet nekvalifikuoti kaip atsakomybę sunkinanti aplinkybė. Jei atsakomybę sunkinanti aplinkybė išaiškėja tik teisme ir nėra prokuroro ar nukentėjusiojo prašymo pakeisti kaltinimą, ji negali būti pripažįstama sunkinančia atsakomybę (Švedas *et al.*, 2020, p. 114).

Pažymėtina, kad dalis įstatyminių atsakomybę sunkinančių ir lengvinančių aplinkybių dubliuoja jau aptartas įrodinėjimo dalyko turinį sudarančias asmenybę apibūdinančias aplinkybes (pvz., kaltininkas suteikė nukentėjusiam asmeniui pagalbą arba kitais aktyviais veiksmais išvengė ar bandė išvengti sunkesnių padarinių ir kt.), traukiamo baudžiamojon atsakomybėn kaltumą patvirtinančias ar paneigiančias aplinkybes (pvz., veiką padarė ribotai pakaltinamas asmuo, prieš jo valią nugirdytas ar apsvaigintas asmuo), veiką apibūdinančias aplinkybes (pvz., veika padaryta dėl chuliganiškų ar savanaudiškų paskatų ir kt.), viktimologinius duomenis (pvz., veika padaryta nukentėjusio asmens, kurio būklė beviltiška, prašymu ir kt.), kitas aplinkybes, reikšmingas baudmės individualizavimui (pvz., nepavykęs savanoriškas atsisakymas padaryti nusikalstamą veiką, veiką padarė organizuota grupė ir kt.). Tai vėl gi patvirtina, kad praktikoje visos įrodinėjimo dalyko turinį sudarančios aplinkybės yra susijusios tarpusavio ryšiais ir visos bendrai įrodinėtinos siekiant nustatyti tiesą ir priimti teisingą proceso sprendimą.

Įstatymas neatskleidžia atsakomybę lengvinančių ir sunkinančių aplinkybių turinio, todėl jų įrodinėjimo standartas, jų buvimą leidžiančios pagrįsti faktinės veikos aplinkybės kildinamos iš teismų praktikos. Pavyzdžiui, LAT yra nurodęs, kad atsakomybę lengvinančios aplinkybės, jog kaltininkas suteikė nukentėjusiam asmeniui pagalbą arba kitais aktyviais veiksmais išvengė ar bandė išvengti sunkesnių padarinių (BK 59 str. 1 d. 1 p.), buvimui konstatuoti būtini aktyvūs kaltininko veiksmai, kuriais jis siekė įsiterpti į įvykių eigą taip, kad padarinių neatsirastų arba atsiradusių padarinių nepadaugėtų (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-26-648/2019). Antai vienoje iš bylų LAT sutiko su Apeliacinio teismo pastebėjimais, kad tai, kad nuteistais iš įvykio vietos nepasišalino, užtikrino greitą specialių tarnybų atvykimą ir operatyvios medicinos pagalbos suteikimą neįrodo, kad nuteistasis suteikė nukentėjusiajam realia pagalbą, todėl neleidžia konstatuoti atsakomybę lengvinančios aplinkybės (59 str. 1 d. 1 p.) buvimą. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-143-1073/2020).

Nagrinėjamos įrodinėjimo dalyko turinį sudarančios aplinkybių grupės kontekste ikiteisminio tyrimo pareigūnai ar prokuroras, kuriems tenka pareiga įrodyti baudžiamosios atsakomybės pagrindus, taip pat privalo įrodyti ir aplinkybių, šalinančių baudžiamąją atsakomybę, o kartu ir veikos baudžiamumą, nebuvimą, kadangi jos rodo, kad nėra tokio svarbaus nusikalstamos veikos požymio kai pavojingumas, kuris ir pašalina galimybę patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Tik įrodžius tokių aplinkybių nebuvimą galima toliau įrodinėti asmens kaltumą patvirtinančias aplinkybes, jo kaltės formą ir motyvus. Tai reiškia, kad tokių aplinkybių įrodinėjimas turi negatyvų pobūdį, t.y. įrodinėjimas grindžiamas aplinkybių, šalinančių baudžiamąją atsakomybę, paneigimu⁵¹.

Galiausiai, BPK 219 str. 3 p. taip pat numatyto, kad aprašant nusikalstamą veiką greta kitų aplinkybių būtų nurodyti duomenys apie nukentėjusįjį. Duomenys apie nukentėjusįjį kaltinamajame akte pateikiami pagal tą pačią schemą kaip ir duomenys apie įtariamąjį (Goda *et al.*, 2003a, p. 599). Tai reiškia, kad turi būti nurodomi nukentėjusiojo anketiniai, arba demografiniai, duomenys (vardas, pavardė, gimimo data, asmens kodas) ir kai kurios jo socialinės savybės (šeiminė padėtis, profesija, darbovietė). Manytina, kad ir nukentėjusiojo atveju, kaip ir apibūdinant traukiamą baudžiamojon atsakomybėn asmenį, gali būti nustatinėjami ir kiti duomenys, jeigu jie turi reikšmės išspręsti bylai teisingai (BPK 219 str. 2 p.). Be to, ir baudžiamąjo proceso doktrina pažymi, kad demografiniais ir socialiniais duomenimis nukentėjusiojo tyrimas neapsiriboja. Prie aplinkybių, turinčių reikšmės traukiamo baudžiamojon atsakomybės asmens atsakomybės laipsniui ir pobūdžiui, taip pat taip pat priskiriami ir duomenys, apibūdinantys nukentėjusiojo elgesį, susijusį su nusikalstama veika (Rinkevičius, 1990, p. 12). Pažymėtina, kad nukentėjusiais gali būti pripažinti dvi grupės fizinių asmenų: 1) asmenys, kuriems nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, 2) nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos nariai ar artimi giminaičiai, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos

⁵¹ Pvz., vienoje iš LAT nutarčių buvo nagrinėjamas Apeliacinio teismo nuosprendis, kuriuo, skirtingai nei pirmosios instancijos teismo nuosprendyje, buvo konstatuota būtinosios ginties situacija. Apeliacinės instancijos teismas, įvertinęs ekspertizės akto išvadas ir kitus bylos įrodymus, konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas padarė ne faktinėmis bylos aplinkybėmis, o spėjimais ir prielaidomis grįstą išvadą, jog D. N., kilus tarpusavio konfliktui, dūrė D. M. peiliu į krūtinę, taip padarydamas sužalojimą, dėl kurio D. M. netrukus mirė, t. y. tyčia nužudė D. M. Apeliacinės instancijos teismas pažymėjo, kad bylos įrodymų visuma ir nustatytos aplinkybės nepaneigia D. N. nurodytų aplinkybių, jog jis mirtinus sužalojimus D. N. padarė gindamasis nuo prasidėjusio pavojingo realaus ir akivaizdaus kėsinosi į jo gyvybę ir sveikatą. Todėl LAT, įvertinęs, kad konfliktą pradėjo D. M., kad jis užpuolė D. N. laikydamas peilį rankoje, padarė išvadą, kad mirtiną sužalojimą D. M. D. N. padarė veikdamas būtinosios ginties situacijoje ir neperžengdamas būtinosios ginties ribų. LAT akcentavo, kad, nepaneigus D. N. versijos dėl įvykio aplinkybių, jam negali būti priimamas apkaltinamasis nuosprendis. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. balandžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-71-895/2018).

(BPK 27 str. 1 d.). Tuo atveju, kai kalbama apie demografinių ir socialines savybes apibūdinančių duomenų nustatymą, tai gali būti daroma abiejų nukentėjusiųjų grupių atžvilgiu. Tačiau tokie viktimologiniai duomenys, kaip nukentėjusiojo elgesys, susijęs su nusikalstama veika, nukentėjusiojo ir kaltininko interakcija, yra reikšmingi tik kalbant apie pirmąją nukentėjusiųjų grupę, t.y. asmenys, kuriems nusikalstama veika žala yra padaryta tiesiogiai.

Ypatingai svarbūs įrodinėjimo prasme yra tie nukentėjusiojo elgesio ir asmenybės aspektai, kurie yra tiesiogiai sureguliuoti BK nuostatose ir lemia traukiamo baudžiamojo atsakomybės asmens atsakomybės pobūdį ir laipsnį. Visų pirma, tam tikras aplinkybes, susijusias su nukentėjusiojo elgesiu ir asmenybe, būtina įrodyti norint konstatuoti tam tikrą atsakomybę lengvinančių (BK 59 str. 1 d. 5-10 p.) ar sunkinančių aplinkybių (BK 60 str. 1 d. 2, 5, 7, 8, 14 p.) buvimą⁵². Tam tikros aplinkybės, apibūdinančios nukentėjusiojo asmenybę ar elgesį, nors ir negali būti teismo pripažintos atsakomybę sunkinančiomis aplinkybėmis, bet gali būti savarankiškoms aplinkybėmis, įtakojančiomis kaltinamojo atsakomybės laipsnį ir pobūdį. Tokia prasme teismų praktikoje atsižvelgiama į nukentėjusiojo būklę, pavyzdžiui, nusilpimą dėl ligos, apsvaigimą nuo alkoholio, kurie nepripažįstami bejėgiška būkle, į jo neatsargų elgesį kelyje ir t.t. (Goda *et al.*, 2001, p. 99). Dažnai aplinkybės, apibūdinančios nukentėjusiojo vaidmenį, elgesį, jo intencijas, asmenybę būna tiesiogiai susijusios su nusikalstamu įvykiu, su aplinkybėmis šalinančiomis baudžiamąją atsakomybę (pvz., asmens, padariusio nusikalstamą veiką, sulaikymo (BK 29 str.) atveju ir kt.). Tam tikrais atvejais, kuomet viktimologiniai duomenys yra naudojami būtinų nusikalstamų veikų sudėčių požymių konstravimui, nuo jų įrodymo priklausys veikos kvalifikavimas (pvz., sunkus (nesunkus) mažamečio, bejėgiškos būklės žmogaus, savo artimojo giminaičio ar šeimos nario, nėščios moters sveikatos sutrikdymas (BK 135 (138) str. 2 d. 1-4 p.)).

⁵² Pvz., norint konstatuoti, kad veikos padarymui įtakos turėjo provokuojantis ar rizikingas nukentėjusio asmens elgesys (BK 59 str. 1 d. 6 p.), būtina nustatyti aplinkybes, patvirtinančias, kad nukentėjusysis sąmoningai skatino kaltininką pradėti nusikalstamą veiką prieš jį, pvz., įžeidinėjo, vartojo smurtą, atliko kitokius tyčinius veiksmus prieš kaltininką ar jam artimus žmones (t.y. provokavo jį) arba lengvabūdiškai manė, kad toks jo elgesys neišprovokuos kaltininko veiksmų prieš jį ar nevertino savo elgesio kaip rizikingo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287-697/2017).

2.3.4 Aplinkybės, pagal kurias nustatomi nusikalstama veika padarytos žalos pobūdis ir dydis bei pagrindžiančios padarytos žalos atlyginimo būtinybę ir atlygintinos žalos dydį

Iš BPK 219 str. 1 d. ir 305 str. 1 d. 1 p. gali būti keliamas reikalavimus kiekvienoje baudžiamojoje byloje įrodyti nusikalstamos veikos padarinius. Nusikalstami padariniai dažniausiai būna susiję su tam tikros žalos padarymu arba žalos atsiradimo grėsme. Taigi, visų pirma, nusikalstama veika padarytos žalos pobūdis ir dydis baudžiamojoje byloje turi būti įrodinėjamas kaip būtinas pagrindinės (pvz., fizinio skausmo sukėlimas (BK 140 str. 1 d.)) nusikalstamos veikos arba kvalifikuojantis (pvz., neteisėtas medžiojimas ar žvejybos arba kitoks laukinės gyvūnijos išteklių naudojimas padarant didelę žalą saugomų rūšių laukinių gyvūnų rūšies apsaugos būklei (BK 272 str. 3 d.)) ar privilegijuotasis (pvz., neteisėtas poveikis informacinei sistemai padarius nedidelės žalos (BK 197 str. 3 d.)) požymis. Žala visais atvejais yra privalomas materialių sudėčių požymis. Tokiu atveju neįrodžius atitinkamo pobūdžio ar dydžio žalos buvimo, bus negalima konstatuoti būtino sudėties požymio ir kvalifikuoti veiką pagal atitinkamo BK specialios dalies straipsnio dispoziciją. Šiuo požiūriu žalos pobūdžio ir dydžio nustatymas yra reikšmingas atskiriant nusikalstamas veikas nuo administracinių nusižengimų ir kitų teisės pažeidimų, nustatant nusikalstamos veikos pavojingumą (Goda *et al.*, 2001, p. 99). Antra, tuo atveju, kai nusikalstama veika padarytos žalos neaprepia teisinė nusikalstamos veikos konstrukcija, jos įrodinėjimas įgyja savarankišką reikšmę. BK 54 str. 2 d. 8 p. kelia reikalavimą teismui atsižvelgti į padarytą žalą skiriant bausmę. Tačiau baudžiamosios atsakomybės individualizavimui reikšminga įrodinėti tą žalos dalį, kuri viršija baudžiamajame įstatyme numatytą žalą kaip būtiną nusikalstamos veikos sudėties požymį, bei tokią žalą, kuri atsiranda padarius nusikalstamą veiką, kurios sudėtis yra formali, ir kuri neturi įtakos veikos kvalifikacijai. Šiuo požiūriu į žalos pobūdį ir dydį atsižvelgiama nustatant nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį, pripažįstant kilusius padarinius atsakomybę sunkinančia aplinkybe (kai dėl padarytos veikos atsirado sunkių padarinių (BK 60 str. 2 d. 11 p.)). Trečia, žalos pobūdžio ir dydžio bei padarytos žalos atlyginimo būtinybės ir atlygintinos žalos dydžio nustatymas yra svarbūs užtikrinant nukentėjusių ir kitų baudžiamojo proceso dalyvių interesus, imantis veiksmų kiek galima pašalinti nusikalstama veika padarytą žalą. Turtinio pobūdžio klausimai dėl žalos atlyginimo baudžiamajame procese sprendžiami pareiškiant civilinį ieškinį (Goda *et al.*, 2011). Civilinio ieškinio išsprendimui, tiek pareiškus tokį ieškinį ikiteisminio tyrimo metu, tiek teismo bylos nagrinėjimo metu, turi būti surinkti duomenys,

patvirtinantys pareikšto civilinio ieškinio pagrindą ir dydį (BPK 109 str., 115 str.), jais bus grindžiamas teismo sprendimas dėl padarytos žalos atlyginimo (BPK 305 str. 5 d., 307 str. 6 d. 1 p.). Iš to kas pasakyta galima daryti išvadą, kad žalos pobūdis ir dydis yra aplinkybės, kurios turi būti įrodinėjamos kiekvienoje baudžiamojoje byloje, o pareiškus civilinį ieškinį taip pat turi būti įrodinėjamos aplinkybės, pagrindžiančios padarytos žalos atlyginimo būtinybę ir atlygintinos žalos dydį. Nusikalstama veika padaryta žala yra procesinė sąvoka, ji negali būti apribota materialiosios baudžiamosios teisės ar aiškinama vien per ją.

Visais aptartais atvejais turi būti įrodinėjamas ne tik žalos pobūdis ir dydis, bet ir jos padarymo faktas, t.y. kad žala buvo padaryta nusikalstama veika bei priežastinis ryšys tarp nusikalstamos veikos ir atsiradusios žalos. Žalos padarymo faktas ir jos priežastinis ryšys su veika nustatomi tais pačiais įrodymais, kuriais pagrindžiamas nusikalstamos veikos buvimas ir traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens kaltė. Tais atvejais, kai procese dalyvauja civilinis atsakovas, taip pat turi būti surinkti duomenys, patvirtinantys jo pareigą atsakyti savo turtu už padarytą žalą (Goda *et al.*, 2001, p. 99). Pagrindas⁵³ laikyti asmenį materialiai atsakingu už nusikalstama įtariamojo (kaltinamojo) veika padarytą žalą privalo būti nurodytas prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarime ar teismo nutartyje įtraukti asmenį į bylą civiliniu atsakovu (Goda *et al.*, 2011, p. 91).

Nepaisant to, kad nusikalstamos veikos padariniai dažnai susiję su tam tikros žalos padarymu, visgi nusikalstami padariniai negali būti tapatinami su nusikalstama veika padaryta žala. Nusikalstama veika padaryta žala – tai baudžiamojo įstatymo saugomų asmeninių ir turtinių vertybių sunaikinimas arba pakenkimas, sukėlęs neigiamų pasekmių, kurias galima įvertinti turtine išraiška (Teismų praktikos dėl teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga (toliau – Teismų praktika Nr. 29), p. 12). Pažymėtina, kad nustatyti, ar iš tikrųjų buvo padaryta nusikalstama veika, turinti nusikalstamos veikos požymius, ir tą konstatuoti nuosprendžiu gali tik teismas išnagrinėjęs bylą. Todėl iki galutinio teismo sprendimo priėmimo baudžiamajame procese galima kalbėti tik apie išankstinį manymą, kad buvo

⁵³ Situacijas, kuomet už vienu asmenų padarytą žalą materialiai atsakingi kiti asmenys numato Civilinis kodeksas (toliau – CK): tėvai ar rūpintojas atsako už nepilnamečio padarytą žalą, kai nepilnametis neturi turto ar uždarbio, kurio pakaktų jo padarytai žalai atlyginti (CK 6.276 str. 2 d.), samdantis darbuotojus asmuo atlygina žalą, atsiradusią dėl jo darbuotojo, einančio darbines (tarnybines) pareigas, kaltės (CK 6.264 str.), asmuo, kurio veikla susijusi su didesniu pavojumi aplinkiniams, atlygina didesnio pavojaus šaltinio padarytą žalą (CK 6.270 str.), draudimo įmonė atlygina žalą, esant draudiminių įvykiui (CK 6.254, 6.987 str.), valstybė atsako už žalą, atsiradusią dėl pareigūno ar tarnautojo neteisėtų veiksmų (CK 6.271, 273 straipsniai), ir kt. (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas).

padaryta veika, kuri gali būti pripažinta nusikalstama, ir kad tokia veika buvo padaryta žala (Goda *et al.*, 2003a, p. 63).

Nusikalstama veika žala padaroma baudžiamosios teisės ginamoms vertybėms. Todėl žalos pobūdį lemia nusikalstamo kėsinimosi objekto turinys (Švedas *et al.*, 2019, p. 209). Vadinasi, įrodžius nusikalstamos veikos objekto pobūdį, jo turinį, kartu įrodomas ir žalos pobūdis. Tiek baudžiamosios teisės, tiek baudžiamojo proceso doktrinoje nurodoma, kad žala pagal pobūdį gali būti turtinė, fizinė ir moralinė (Švedas *et al.*, 2019, p. 210-211, Goda *et al.*, 2011, p. 87). Tokias pačias žalos rūšis išskiria ir BPK 27 str. Taigi, jei nusikalstamo kėsinimosi objekto turinį sudaro teisiniai gėriai, susiję su nuosavybe, tai paprastai padaroma turtinio pobūdžio žala, jei objekto turinys susijęs su asmens sveikata, gyvybe, kūno neliečiamumu – fizinio pobūdžio žala, jei su asmens garbe, orumu – moralinio pobūdžio žala. Pažymėtina, kad baudžiamojo proceso doktrinoje akcentuojama, jog, kadangi šiuo metu civilinėje teisėje vartojamas neturtinės žalos terminas, BPK minima fizinė ir moralinė žala civilinės teisės prasme gali būti vadinama neturtine žala (Goda *et al.*, 2011, p. 87). Taip yra daroma ir kai kuriuose BPK straipsniuose (pvz., BPK 109 str. nurodo, kad civilinio ieškinio dalykas baudžiamojoje byloje yra turtinė ir neturtinė žala). Be to, reikėtų sutikti su R. Volodko dėl to, kad „moralinės žalos“ termino turėtų būti atsisakoma, kadangi šis terminas yra vartojamas gana siauru ir vertinamuoju požiūriu – vertinami tik dvasinio pobūdžio išgyvenimai, kurie neapima fizinio skausmo, negalios, turtinių nuostolių ar įtakos asmens profesinei ir kitokiai veiklai, be to terminas asocijuojasi su morale, dorove, kurios savo esme yra filosofinės kategorijos, o teisiškai yra svarbu apginti būtent teisės saugomus gėrius (Volodko, 2010, p. 40). Kita vertus, jei kalbėtume apie žalą kaip apie nusikalstamos veikos padarinius, o ne žalos atlyginimą pareikšto civilinio ieškinio kontekste, žalos skirstymas į turtinę ir neturtinę neleidžia padarinių diferencijuoti pagal apčiuopiamumą. Šiuo atveju pagrįstesnis yra baudžiamosios teisės doktrinos pateiktas žalos kaip padarinių skirstymas į materialius, kurie apima fizinę ir turtinę žalą, bei nematerialius, kurie apima žalą, kurios neįmanoma įvertinti pinigine išraiška (Švedas *et al.*, 2019, p. 211). Būtent pastaroji žala, kaip nematerialūs nusikalstamos veikos padariniai, įvardijama BPK 28 str. kaip „moralinė žala“.

Turtinė žala padaroma ir įrodinėjama tada, kai nusikalstama veika pažeidžiami asmens turtiniai interesai. Ši žala atsiranda turto (pinigų, materialinių vertybių, kitokio turto) netekus, jį sunaikinus, sugadinus, sumažinus jo vertę. Į turtinės žalos kaip civilinio ieškinio dalyko (BPK 109 str.) sąvoką, remiantis CK 6.249 str., be aptartos tiesioginės turtinės žalos padarytos nusikalstama veika, taip pat įeina turėtos išlaidos (tai išlaidos, kurios atsirado

pašalinant nusikalstamos veikos pasekmes (pvz., gydymo, kelionės, laidojimo išlaidos ir t.t.)), ir negautos pajamos. Negautų pajamų įrodinėjimo klausimas kyla ir tais atvejais, kai asmeniui padaromas sveikatos sutrikdymas, t.y. fizinė žala, ir tais atvejais, kai jis patiria turtinę žalą. Negautos pajamas sveikatos sutrikdymo atveju (CK 6.283 str.) paprastai sudaro sumažėjęs darbo užmokestis ar kitokios pajamos, kurias praranda nukentėjusysis dėl sveikatos sutrikdymo tapęs visiškai ar iš dalies nedarbingas. Jos yra įrodinėjamos pateikiant duomenis apie buvusį darbo užmokestį, kitas darbinės pajamas, pašalpas, pensijas ir pan. Asmuo gali patirti nuostolių ir dėl turtinės žalos, padarytos pagrindiniam objektui, kuris naudojamas pajamoms gauti, arba pareigos nedelsiant atlyginti padarytą žalą nevykdymo. Negautos pajamos šiuo atveju yra įrodinėjamos kaip nukentėjusiojo numatyta ir realiai tikėtina gauti pinigų suma, kurią sutrukdė gauti neteisėti nusikalstamą veiką padariusio asmens veiksmai. (Teismų praktika Nr. 29, p. 22-23, Goda *et al.*, 2003a, p. 279). Abiem atvejais sprendžiant, ar patirtus nuostolius galima laikyti negautomis pajamomis būtina įrodyti ir teismų praktikoje išskiriamas aplinkybes⁵⁴.

Įrodinėjant tiesioginę turtinę žalą gali būti atsižvelgiama į tai, kaip padarytą žalą įvertina pats nukentėjusysis, tačiau patikimesnė informacija gaunama iš nepriklausomų šaltinių (Goda *et al.*, 2001, p. 99). Išsami pagrobto vertės nustatymo metodika yra suformuluota teismų praktikoje, ten pateikiamos ir pavyzdinės įrodymų rūšys, kuriomis gali būti remiamasi⁵⁵. Analogiški kriterijai turtinės žalos dydžiui įvertinti gali būti taikomi ir tiriant bei nagrinėjant bylas dėl kitų nusikalstamų veikų, kuriomis yra padaroma tiesioginė turtinė žala. Pažymėtina, kad atlyginant turtinę žalą taikomas visiškos jos atlyginimo principas. Todėl, skirtingai nei teisingai veikos kvalifikacijai nusikalstamų veikų nuosavybei ir turtinėms teisėms bei kitų, kurių nusikalstamos veikos dalykas yra materialūs daiktai, turto vertė įrodinėjama ne tokia, kokia ji buvo veikos padarymo metu, bet remiantis prarasto ir sugadinto turto kainomis, galiojančiomis teismo sprendimo dėl žalos atlyginimo priėmimo

⁵⁴ Tai: 1) pajamos buvo numatytos gauti iš anksto (pvz., sudaryta atitinkama darbo sutartis, rangos darbų sutartis ir pan.), 2) pajamas tikėtasi gauti pagrįsta, t.y. jos buvo realiai galimos, bet ne spėjamos, 3) yra priežastinis ryšis tarp neteisėtų veiksmų ir kilusios žalos. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-12/2005).

⁵⁵ Teismų praktikoje yra vadovaujama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimu „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“, kuriame nurodoma, kad pagrobto turto vertė gali būti nustatoma pagal pirkimo-pardavimo sandorių kainą, turto sukūrimo (atkūrimo), įsigijimo kaštus. Tais atvejais, kai nuosavybė į daiktą atsirado pirkimo-pardavimo sandorio pagrindu ir byloje yra duomenys apie daikto įsigijimo kainą, tačiau daiktas pagrobiamas praėjus laikotarpiui, turinčiam reikšmės jo kainai, daikto vertė nustatoma pagal faktinę turto vertę (didmenines, rinkos ar komiso kainas) nusikalstamos veikos padarymo metu. Kai tokių duomenų byloje nėra arba daikto įsigijimas pagal sutartį yra susijęs su papildomomis prievolėmis savininkui, pagrobto turto vertė nustatoma atsižvelgiant į identiško ar tos kategorijos daikto analogo vidutinę rinkos kainą.

dieną. (Švedas *et al.*, 2019, p. 212). Be to, civilinis ieškinys, pareikštas baudžiamojoje byloje, yra baudžiamojo proceso institutas, todėl yra įrodinėjamas pagal BPK taisykles (Goda, *et al.*, 2011, p. 139). Tai reiškia, kad visų aplinkybių, susijusių su žalos pobūdžiu ir dydžiu, tyrimas ir nustatymas vyksta pagal BPK taisykles. Todėl negali būti atsisakyta priimti civilinį ieškinį, kai asmuo negali pagrįsti patirtos žalos dokumentais ar kitais įrodymais. Pareiga įrodyti tokias aplinkybes tenka ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorui ir teismui.

Kitaip nei turto vertė, didelė turtinė žala yra vertinamasis požymis. Ar padaryta žala vertintina kaip didelė, sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju individualiai, atsižvelgiant į žalos piniginę išraišką, nukentėjusiojo turtinę padėtį ir kitų aplinkybių visumą, t.y. tą apsprendžia faktų kontekstas *ad hoc*. Tačiau tam tikrais atvejais teismų praktikoje išskiriamos aplinkybės, padedančios nustatyti, ar konkreti žala laikytina didelė⁵⁶. Tam tikrais atvejais nustatant tiesioginės turtinės žalos dydį būtina remtis ir specialiomis taisyklėmis, kaip antai Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2000 m. balandžio 28 d. įsakymu Nr. 179 „Dėl žalos, padarytos laukinei augalijai, apskaičiavimo tvarkos patvirtinimo“, 2002 m. rugsėjo 9 d. įsakymu Nr. 471 „Dėl aplinkai padarytos žalos atlyginimo dydžių apskaičiavimo metodikos patvirtinimo“ ir kt.

Tuo atveju jei nusikalstama veika yra kėsinama į kito žmogaus kūno neliečiamumą, somatinę ar psichinę sveikatą, gyvybę yra sukeliama fizinė žala. Ji padaroma naudojant prieš žmogų fizinį smurtą – smūgių sudavimu, kankinimu, cheminiu, terminiu, biologiniu ir bet koku kitoku fiziniu poveikiu žmogaus organizmui, kurio materialios pasekmės yra žmogaus sužalojimas, susargdinimas arba gyvybės atėmimas (Goda *et al.*, 2001, p. 100, Abramavičius *et al.*, 2009, p. 133), o taip pat neveikimu (jeigu kaltininkas, turėdamas pareigą ir galimybę atitinkamai veikti, to nepadaro, pvz., nesuteikia būtinos medicinos pagalbos). Nusikalstama veika padarytos fizinės žalos įrodymas reikalingas ne tik teisingam veikos kvalifikavimui ir jos pavojingumo laipsnio nustatymui, bet ir pagrindžiant nusikalstama veika padarytos turtinės ir neturtinės žalos dydį. Todėl tiriant sveikatos sutrikdymo bylas kiekvienu atveju privaloma skirti teismo medicinos ekspertizę (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 133). Teismo medicinos ekspertai sveikatos sutrikdymo faktą ir laipsnį bei fizinio skausmo sukėlimo faktą nustato vadovaudamiesi taisyklėmis ir mediciniais kriterijais, numatytais Lietuvos

⁵⁶ Antai nustatant, ar nusikalstama veika valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams padaryta didelė turtinė žala, atsižvelgiama ne tik į kokiais teisės aktais ginami interesai pažeisti, kaltininko einamų pareigų svarbą, į žalos piniginės išraiškos dydį, bet ir į tai, kiek ji reikšminga tokią žalą patyrusiam asmeniui (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 4 d. Teismų praktikos nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams baudžiamosiose bylose (BK 225, 226, 227, 228, 229 straipsniai) apibendrinimo apžvalga).

Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu patvirtintose Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklėse (Nr. V-298/158/A1-86) (toliau – Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklės). Nenustačius konkrečios fizinės žalos, t.y. įstatyme numatytų ir Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklėse konkretizuotų sveikatos sutrikdymo padarinių, ar fakto, kad asmuo prarado atitinkamą dalį profesinio ar bendro darbingumo arba sužalojimas ar susargdinimas sutrikdo sveikatą tam tikram minėtose taisyklėse numatytam laikotarpiui, arba fizinio skausmo, veika negali būti kvalifikuota pagal norimą BK specialios dalies straipsnį (BK 135-140 str.). Pavyzdžiui, vienoje iš bylų Apeliacinis teismas pasisakė, kad nemato pagrindo keisti veikos kvalifikacijos iš nesunkaus sveikatos sutrikdymo į sunkų, kadangi remiantis byloje pateiktais įrodymais, o būtent teismo medicinos ekspertize, nukentėjusiosios dubuo buvo visiškai suardytas tik vienoje vietoje, t. y. kairės pusės gaktikaulio šakų srityje, tuo tarpu pagal „Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklių 6.6.14 punktą tam, kad dubens kaulų lūžimus būtų galima įvertinti sunkiu sveikatos sutrikdymu, turi būti nustatomas pilnas dubens žiedo suardymas bent dviejose vietose (Klaipėdos apygardos teismo 2018 m. gegužės 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-12-255/2018). Jei dėl nusikalstama veika padarytos fizinės žalos nukentėjusysis neteko tam tikros dalies bendrojo ar profesinio darbingumo, šį faktą o taip pat darbingumo netekimo mastą turi patvirtinti Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos išvados ar pažyma, išduodamos vadovaujantis Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. kovo 21 d. įsakymu Nr. A1-78/V-179 patvirtintais Darbingumo lygio nustatymo kriterijų aprašu ir Darbingumo lygio nustatymo tvarkos aprašu (Valstybės žinios, Nr. 38-1253). Norint nustatyti, kad konkrečiu atveju žmogus buvo susargdinamas ilgai trunkančia liga, kuri stipriai sutrikdė žmogaus psichiką (BK 135 str. 1 d.), turi būti remiamasi paskirtos komisijinės psichiatrijos ekspertizės išvada apie psichikos sutrikimo laipsnį ir apie galimybę priskirti sutrikimą stipriai sutrikdančių žmogaus psichiką ligų grupei. Tuo tarpu tai, ar žmogus patyrė nepataisomą kūno subjaurojimą⁵⁷ konstatuojama, kai prie tokių išvadų prieina teisėsaugos institucija,

⁵⁷ Nepataisomas nukentėjusio asmens kūno subjaurojimas pripažįstamas teismui konstatavus dvi aplinkybes: 1) kūnas yra subjaurotas ir 2) tas kūno subjaurojimas yra nepataisomas. Antrasis teisiškai reikšmingas požymis nustatomas vadovaujantis specialiomis medicinos žiniomis, teismui įvertinus teismo medicinos ekspertų ar specialistų išvadas, pirmąjį vertinamąjį požymį, ar sužalotas kūnas baudžiamojo įstatymo prasme laikytinas

atsižvelgdama į teismo medicinos eksperto išvadą dėl kūno sužalojimo pasekmių pašalinimo galimybės (Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklės, 6.9, 6.12 p.). Jeigu teismas kūno subjaurojimo požymį konstatuoja kaip įrodytą, būtina nurodyti ne tik šį požymį pagrindžiančias konkrečias faktines aplinkybes (pvz., randų skaičių, dydį, lokalizaciją ir pan.), bet ir kokiais objektyviais kriterijais vadovaujantis šis teisiškai reikšmingas požymis nustatytas (greta estetinių kriterijų, pvz., gali būti nukentėjusiojo bendravimo su kitais asmenimis galimybių sumažėjimas ir kita) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-212-489/2020).

Šiuo metu galiojantis BPK, skirtingai nuo 1961 m. BPK (86 str. 1 p.) nenumato, kad mirties priežastims nustatyti visada būtina teismo medicinos ekspertizė. Tačiau, kadangi nužudymo sudėtis yra materialinė, būtinas šios nusikalstamos veikos sudėties požymis yra priežastinis ryšys tarp kaltininko neteisėtų veiksmų ir kilusios fizinės žalos – žmogaus mirties. Tuo tarpu sprendžiant priežastinio ryšio buvimo ar nebuvimo klausimą, atsižvelgtina į tai, kad šis ryšys turi būti objektyvus, t. y. turi būti nustatyta, kad tik kaltininko padaryta veika sukėlė ir sąlygojo padarinių atsiradimą. Paprastai ši aplinkybė nustatoma remiantis teismo medicinos specialisto ar eksperto išvadomis dėl nukentėjusiojo mirties priežasties (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 46 “Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose”). Nustatyti, kad kaltininko neteisėti veiksmai sukėlė fizinę žalą – žmogaus mirtį – svarbu ne tik kvalifikuojant veiką pagal atitinkamą BK straipsnį, kaip būtiną požymį numatantį tokius padarinius, bet ir pagrindžiant teisę į turtinės ir neturtinės nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą. Antai vienoje iš LAT nutarčių buvo konstatuota, kad teismai teisingai įvertino bylos aplinkybių visumą bei teisės medicinos specialisto išvadą, kuri teigė, kad nukentėjusysis nors ir mirė po dviejų dienų po patirto galvos sumušimo, kuris komplikavosi, mirties priežastis yra kaltininko padarytas sveikatos sutrikdymas, todėl teismas paliko galioti pirmosios instancijos teismo sprendimą dėl priteistos iš nuteistojo turtinės žalos. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-410-489/2016).

Nemateriali (moralinė) žala padaroma kiekviena nusikalstama veika, nesvarbu, ar ja pažeidžiami turtiniai ar neturtiniai gėriai. Tačiau grynąja teisine prasme nemateriali žala padaroma tokiu atveju, kai nusikalstamos veikos objekto turinį sudaro teisiniai gėriai, nesusiję su nuosavybe, žmogaus gyvybe ar sveikata. Nemateriali žala gali atsirasti kėsinant

subjaurotu, nustato teismas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-212-489/2020).

į žmogaus garbę į orumą šmeižimo atveju (BK 154 str.), į visuomenės dorovę, susiklosčiusius papročius, tradicijas mirusiojo palaikų ar kapo išniekinimo atveju (BK 311, 312 str.) ir pan. Skirtingai nuo fizinės ir turtinės žalos, nemateriali žala nusikalstamų veikų sudėtyse nėra konkretizuota ar tiksliai apibrėžta, dėl to jos turinio ir dydžio įrodinėjimui svarbi teismų jurisprudencija, atskleidžianti esminius tokios žalos požymius⁵⁸. Visais atvejais keliamas reikalavimas, kad aplinkybių, pagrindžiančių padarytą nematerialią žalą, konstatavimas būtų motyvuotas, pagrįstas byloje ištirtais duomenimis ir nustatytais aplinkybėmis, o ne abstrakčiomis frazėmis (pvz., Teismų praktikos byloje dėl nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (BK XXXIII skyrius) apžvalga (II dalis)).

Asmuo, patyręs dėl nusikalstamos veikos fizinę žalą be turtinės nusikalstama veika padarytos žalos civiliniu ieškiniu baudžiamojoje byloje gali reikalauti ir neturtinės žalos atlyginimo. Neturtinės žalos atlyginimo gali kreiptis ir asmenys, patyrę nematerialią žalą bei turtinę žalą. Neturtinės žalos įrodinėjimas baudžiamojoje byloje pareikšto civilinio ieškinio kontekste irgi turi savo ypatumų. Neturtinės žalos apibrėžimą formuluoja CK 6.250 str. 1 d⁵⁹. Įstatymas įvardija tik pavyzdinį negatyvių išgyvenimų sąrašą, tai tik esminės gairės spręsti dėl neturtinės žalos atlyginimo. Įrodinėjimo procese šios teisinės kategorijos turi būti konkretizuojamos, jų turinys detalizuojamas, išplečiamas, kadangi remdamiesi jau nustatytais konkrečios bylos aplinkybėmis teismai turi paaiškinti kaip konkrečiu atveju pasireiškė neturtinė žala. Vienoje iš naujesnių nutarčių LAT akcentavo, kad vien tik formalus bendro pobūdžio konstatavimas, kad nukentėjusysis patyrė dvasinių išgyvenimų, depresiją, nepatogumus, nepateikiant konkrečių duomenų apie tai, jog dėl patirtų išgyvenimų itin pablogėjo nukentėjusiųjų sveikata ar gali pablogėti ateityje, nustatant jo patirtą neturtinę žalą ir pagrindžiant jos dydį, nėra pakankamas, visais atvejais neturtinės žalos padarymo faktas ir jos ryšys su padarytu nusikaltimu turi būti nustatomas bylos duomenimis, o ne vien preziumuojamas, neturtinės žalos atlyginimas neįrodinėjant žalos fakto ir dydžio, yra

⁵⁸ Pz., piktnaudžiavimo (BK 288 str.) atveju neturtinio pobūdžio žala paprastai pripažįstama žala, padaryta teisės ginamoms ir saugomoms nematerialioms vertybėms – garbei, orumui, juridinio asmens reputacijai, valstybės tarnybos autoritetui ir kt. Žalos dydį apsprendžia tokios įrodinėtinos aplinkybės: pažeistų teisės aktais ginamų interesų pobūdis, nukentėjusiųjų skaičius, nusikalstamos veikos trukmė, asmens einamų pareigų svarba, rezonansas visuomenėje dėl padarytos veikos, įtaka valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens ir institucijos, reputacijai, valstybės autoritetui, ar lemia valdžios įstaigoms priskirtų funkcijų neatlikimą, keliantį grėsmę valstybės valdymo tvarkai, jos ekonomikai ir finansų sistemai, pažeidžia verslo tvarką, viešuosius interesus ir pan. (Teismų praktikos nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams baudžiamosiose byloje (BK 225, 226, 227, 228, 229 straipsniai) apibendrinimo apžvalga).

⁵⁹ Tai asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais.

nesuderinamas su teisingo baudžiamojo proceso principais (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. liepos 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-180-489/2022).

Nebaigtinis neturtinės žalos atlyginimo dydžio nustatymo kriterijų sąrašas numatytas CK 6.250 str. 2 d. Spręsdamas nusikalstama veika padarytos neturtinės žalos atlyginimo dydžio klausimą, teismas turi atsižvelgti į: 1) neturtinės žalos pasekmes, 2) žalą padariusio asmens kaltę, 3) žalą padariusio asmens turtinę padėtį, 4) tai, ar padaryta turtinė žala, į padarytos turtinės žalos dydį, 5) kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes, 6) sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus. Vadinasi, šios aplinkybės sudaro įrodinėjimo dalyko turinį. Teismo sprendime kiekvienas iš kriterijų turi būti pagrįstas nustatytais aplinkybėmis. Kaip pavyzdį galima išsamiau panagrinėti neturtinės žalos pasekmių įrodinėjimą, kadangi jis laikomas sudėtingiausiu (Teismų praktika Nr. 29, p. 26-27).

Neturtinės žalos pasekmės yra tolesnės nusikalstamos veikos pasekmės (Rinkevičius, 1990, p. 13), kurios apima materialaus⁶⁰ ir nematerialaus⁶¹ pobūdžio pakitimus įvairiose nukentėjusiojo asmens gyvenimo srityse, kurie atsirado dėl neteisėtų žalą padariusio asmens veiksmų (Volodko, 2010, p. 48, 100). Labai svarbu, kad įrodinėjant neturtinės žalos pasekmes negali būti remiamasi konstatuojamojo pobūdžio formuluotėmis, visi teiginiai dėl konkrečių padarinių turi būti argumentuojami, konkretizuojami, pagrindžiami konkrečiais faktiniais duomenimis, įvertinant visas su tuo susijusias aplinkybes. Įrodinėjant materialaus pobūdžio pasekmes, pirmiausia nustatomas sveikatos sutrikdymo sunkumas, tačiau nemažiau reikšmingi ir jo pobūdis, trukmė, pasveikimo galimybė, liekamieji reiškiniai, t.y. pasekmės vertinamos ne vien įvykusio fakto, bet ir ateities požiūriu, t. y. kaip jos paveiks tolesnį nukentėjusiojo gyvenimą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-125-697/2018). Tais atvejais, kai fiziniai sužalojimai yra tokio pobūdžio, jog iš karto nepašalinamos jų pasekmės (pvz., lieka randai, kuriuos pašalinti galima būsimomis operacijomis), neturtinės žalos dydžiui pagrįsti gali būti įrodinėjamos ir aplinkybės, pagrindžiančios susirūpinimą būsimomis pasekmėmis – kaip sužalojimas paveiks sveikatą ateityje, ar sužalojimo pasekmes pavyks galutinai pašalinti darant plastines operacijas, nes jos sukelia papildomų fizinių, organizacinių ir materialinių pasekmių (fizinį

⁶⁰ Pvz., fizinis skausmas, sveikatos sutrikdymas, atsiradę dėl jų kančia, nepatogumo jausmas, pykinimas, negalia, fiziniai defektai, ligų išsivystymas, komplikacijos, baimė dėl to kaip skausmo sukėlimas ar kūno sužalojimas paveiks jo sveikatą ateityje, kiek laiko ir pastangų reikės pasekmėms sumažinti ir t.t.

⁶¹ Pvz., dvasiniu skausmu, sukrėtimu, gyvenimo džiaugsmo praradimu, nerimu, baime, gėda, pažeminimo jausmu, santykių su aplinkiniais pablogėjimu, visuomeniniu atstūmimu, karjeros, dalykinių ryšių užmezgimo ir palaikymo galimybių praradimu, galimybių mokytis ir tobulėti, užsiimti įvairiais pomėgiais netekimu, santykių šeimoyje, su artimaisiais ir draugais pablogėjimu, galimybių kurti ir puoselėti šeimą praradimu ir t.t.

skausmą, nepatogumus, laiko eikvojimą, važinėjimą atlikti tyrimų ir operacijų bei turtines pasekmes – išlaidas, kurios ne visada gali būti nustatytos ir padengiamos) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-331-976/2018). Neturtinės žalos dydžio nustatymui gali būti reikšmingos ir tokio žalos pasekmes lemiančios aplinkybės kaip viktimologiniai duomenys – nukentėjusiojo elgesys, jo amžius, sveikata. Pavyzdžiui, nustatant neturtinės žalos dydį bylose, kuriose neturtinę žalą patiria nepilnamečiai ar mažamečiai asmenys, turėtų būti atsižvelgiama į jų amžiaus grupės asmenims būdingus fizinės ir psichinės raidos ypatumus, socialinę brandą, reakciją į prieš jį padarytą nusikalstamą veiką, jos įtaką nukentėjusiojo fiziniam, protiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi. Tačiau teismai skiria nepakankamai dėmesio įrodinėjimui, kaip patirta žala paveiks tokio asmens tolimesnį gyvenimą⁶². Taip pat nepateisinama ir prieštaraujanti asmenų lygybei prieš įstatymą (BPK 6 str. 2 d.) laikytina teismų praktika, kai yra remiamasi subjektyviu jauno ir pagyvenusio žmogaus galimybių prognozavimu, o ne konkrečiomis objektyviomis aplinkybėmis (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-70-458/2020).

Į įrodinėtinų aplinkybių, susijusių su padaryta žala, ratą patenka ne tik tos, kurios reikšmingos žalos pobūdžiui ir dydžiui nustatyti, bet ir aplinkybė kam turėtų būti kompensuota patirta žala. Neturtinė žala tam tikrais atvejais kyla ir tretiesiems asmenims, kurie, nusikalstamais veiksmais padarius žalą asmens sveikatai ar atėmus gyvybę, irgi patiria dvasinius ar fizinius išgyvenimus. Tačiau šiuo atveju įrodinėjimo dalyko turinį sudaro ne vien dvasinė depresija, pažeista asmens psichika ar kitoks pakenkimas sveikatai, bet ir aplinkybės, patvirtinančios, ar žalą padariusio asmens veiksmai gali būti laikomi neteisėtais trečiojo asmens atžvilgiu, ar žalą padaręs asmuo gali būti laikomas atsakingu už trečiųjų asmenų išgyvenimus. Taip pat turi būti nustatyta, kad asmuo turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą. Teismų praktikoje pripažįstama, kad teisę į neturtinės žalos atlyginimą turi nukentėjusiojo tėvai, vaikai, sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo nukentėjusysis bendrai gyveno, neįregistravęs santuokos (partnerystė), neatsižvelgiant į jų darbingumą. Tačiau vien formalus giminystės fakto konstatavimas nepakanka, sprendžiant neturtinės žalos priteisimo ir jos dydžio nustatymo klausimą, svarbi įrodinėtina aplinkybė yra šių asmenų santykiai su

⁶² Antai vienoje iš kasacinių nutarčių dėl mažametės patirto sunkaus sveikatos sutrikdymo LAT konstatavo, kad apeliacinis teismas visapusiškai įvertino žalos pasekmes, kadangi atsižvelgė į tėvų ir dukros ryšio glaudumą, tėvų išgyvenimus, nežinią dėl dukters būklės pokyčių ateityje. Tuo tarpu vertinant pasekmes pačiai mažamečiai teismas tik paminėjo jos išgyvenimus dėl suprastėjusių mokymosi pasiekimų, sumažėjusių galimybių aktyviai leisti laiką ir bendrauti bei baimę važiuoti automobiliu. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-331-976/2018).

nukentėjusiuoju iki jo mirties (ar jie buvo nuolatinio pobūdžio, glaudūs, nuoširdūs, artimi, emociškai tvirti, atsitiktinio pobūdžio, priešiški ir pan.). Asmenų tarpusavio ryšių glaudumas nustatomas kiekvienu konkrečiu atveju pagal faktines tarpusavio santykių aplinkybes. (Teismų praktika Nr. 29, p. 38-39). Aplinkybės, susijusios su tarpasmeninių santykių glaudumu yra ypatingai reikšmingos, todėl įrodžius, kad asmens ir žuvusiojo tarpusavio santykių pobūdis lėmė tai, nukentėjusiojo mirtis sukėlė pirmajam padarinius, numatytus CK 6.250 str. 1 d., neturtinė žala gali būti pripažįstama ir artimiesiems giminaičiams, t. y. broliams, seserims, seneliams, vaikaičiams (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-853/2007).

Apibendrinant šios dalies analizę galima padaryti kelias išvadas. Pirma, įrodinėjant atskiras bendrojo įrodinėjimo dalyko struktūrą sudarančias aplinkybes be BK ir BPK būtina remtis ir teismų praktika, atskleidžiančia jų turinį. Antra, įrodinėtinų aplinkybių skirstymas į atskiras grupes yra teorinis konstruktas, visos jos yra susijusios tarpusavio ryšiais ir visos įrodinėtinės bendrai ir kompleksiskai, vienos iš jų nustatymas dažnai leidžia išspręsti kelis bylai reikšmingus klausimus. Trečia, visos įrodinėjimo dalyko turinį sudarančios aplinkybės nustatinėjamos ne kaip materialioji teisinė kategorija ir ne konstatuojamojo, deklaratyvaus pobūdžio formuluočios, bet yra nustatinėjami konkretūs faktai, kuriuos įvertinus, galima padaryti teisinės išvadas apie šias aplinkybes.

3. ĮRODINĖJIMO RIBOS BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ

3.1 Įrodinėjimo ribų samprata ir reikšmė

Įrodinėjimo procesas, viena vertus, negali tęstis iki begalybės, kita vertus, negali būti nepagrįstai susiaurintas. Jei įrodinėjimo veikla bus pernelyg susiaurinta, tyrimas gali užsibaigti be rezultatų – nebus nustatyta, kas ir kokiomis aplinkybėmis padarė nusikalstamą veiką, ir baudžiamojo proceso tikslas nustatyti tiesą nebus pasiektas. Tačiau, jei, priešingai, įrodinėjimas bus nepagrįstai išplėstas, nusikalstamos veikos tyrimas ir teisminis nagrinėjimas bus perkrautas nereikalinga informacija ir užvilktas (Ancelis *et al.*, 2016, p. 32). Anot S. A. Šeiferio, įrodinėjimo ribos yra mažiausiai nusistovėjusi įrodinėjimo teorijos koncepcija. Ji dažnai sutapatinama su kitomis procesinėmis sampratomis, tokiomis kaip įrodymų sąsajumas, įrodinėjimo dalykas (Šeifer, 2009, p. 64), todėl tikrai verta platesnės analizės.

Įrodinėjimo ribų sampratą galima pabandyti pradėti atskleisti tuo pačiu būdu kaip ir įrodinėjimo dalyko: per antrojo sąvokos dėmens – ribų – bendrinę reikšmę. Dabartinis lietuvių kalbos žodynas pateikia tokias žodžio „riba“ reikšmes: 1. skiriamoji erdvės ar laiko tarpų vieta, siena; 2. leidžiama norma, paskutinis laipsnis; 3. mat. dydis, prie kurio artėja kintamasis dydis, priklausomas nuo kito kintamojo dydžio (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas). Taigi, pačia bendriausia prasme įrodinėjimo ribų samprata irgi gali būti atskleista per bendrinę žodžio „riba“ reikšmę: 1. įrodinėjimo ribos įrodinėjimo procese nubrėžia tam tikrą skiriamąją liniją, po kurios įrodinėjimo procesas turi nutrūkti, kadangi priėjus šią liniją tikimybė virsta patikimumu⁶³, 2) įrodinėjimo ribos apibrėžia tai, kas yra racionaliai leistina įrodinėjimo procese, o jų peržengimas yra netikslingas ir ekonomiškai nepagrįstas, 3) įrodinėjimo ribos nėra pastovus dydis kiekviename baudžiamajame procese, jis kinta priklausomai nuo kito kintamojo – įrodinėjimo dalyko, 4) atsižvelgiant į sampratoje vartojamą antro dėmens daugiskaitą darytina prielaida, kad įrodinėjimo ribos turi bent dvi kryptis. Kaip bus atskleista tolesnio dėstymo metu, įrodinėjimo ribų samprata baudžiamajame procese iš tikrųjų turi tam tikrų sąlyčių su bendrine semantine žodžio „riba“ reikšme. Tačiau, skirtingai nei įrodinėjimo dalyko atveju, galima pastebėti, kad įrodinėjimo ribų sampratos atveju jos antrasis dėmuo – „ribos“ turi labiau perkeltinę reikšmę. Tai tam tikra prasme koreliuoja su sampratų „įrodinėjimo dalykas“ ir „įrodinėjimo ribos“ skirtumu: įrodinėjimo

⁶³ Materialios tiesos nustatymo standartas baudžiamojoje byloje reikalauja, kad dėl faktų buvimo ar nebuvimo neturi likti jokių rimtų abejonių.

dalykas turi tam tikrą apčiuopiamą turinį – tai įrodinėtinos bylai reikšmingos aplinkybės, jas galima konkrečiai įvardinti, sugrupuoti, tuo tarpu įrodinėjimo ribos nėra kažkas kategoriškai apčiuopiama, jos lyg tam tikra procesinė materija, kuri yra nematoma, bet juntama ir suprantama vadovaujantis vidiniu įrodinėjimo subjekto įsitikinimu ir teisine sąmone.

Įrodinėjimo ribų samprata Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje nėra plačiai nagrinėta. R. Ažubalytė, R. Jurka, M. Šalčius ir J. Zajančkauskienė bei J. Rinkevičius pateikia praktiškai identišką įrodinėjimo ribų sampratą: įrodinėjimo ribas autoriai supranta kaip įrodymų (duomenų) visumą, pakankamą tam, kad būtų neabejotinai nustatytos visos aplinkybės, turinčios reikšmės bylai išspręsti (Ažubalytė *et al.*, 2014, p. 104, Rinkevičius, 1990, p. 14), t.y. įrodinėjimo ribų „pasiekimą“ sieja ne išimtinai su kiekybe – tam tikra įrodymų visuma, bet ir su kokybe – aplinkybių, įeinančių į įrodinėjimo dalyką, pažinimo laipsniu. Doktrinoje yra visuotinai sutinkama, kad įrodinėjimo ribos yra susijusios su įrodinėjimo dalyku: įrodinėjimo dalykas apibrėžia įrodinėjimo ribas, nes kiekvienoje byloje reikia atsiriboti nuo neesminės, nesusijusios informacijos ir surinkti tik tokius faktinius duomenis (įrodymus), kurie yra susiję bent su viena iš įrodinėjimo dalyko aplinkybių (Goda *at al.*, 2011, p. 183, Rinkevičius, 1990, p. 14). Tai reiškia, kad įrodinėjimo procesas turi vykti tol, kol surenkami duomenys apie visas toje byloje įrodinėtinas aplinkybes. Kitaip tariant, kaip vaizdžiai įvardija G. Goda, įrodinėjimo ribų klausimas yra susijęs su įrodymų rinkimu „į plotį“ – įrodymai turi „uždengti“ visą įrodinėjimo „lauką“, t.y. dalyką. J. Rinkevičius bei P. Danisevičius su A. Liaku aptaria įrodinėjimo ribų sampratą per įrodinėjimą į „plotį“ ir „tikslų-priemonė“ koncepciją kaip tai buvo būdinga sovietmečio doktrinai, t.y. teigdami, kad įrodinėjimo dalyko samprata nurodo įrodinėjimo tikslą kiekvienoje baudžiamojoje byloje, t.y. aplinkybes, kurios turi būti nustatytos, iširtos, o įrodinėjimo ribų samprata – nustato tyrimo ir bylos teismo nagrinėjimo ribas, t.y. nusako, kokiomis priemonėmis šis tikslas bus pasiektas (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 37, Rinkevičius, 1990, p. 14). Vadinasi, pirmiausiai įrodymų visuma formuojama vadovaujantis leistinumų ir sąsajumo reikalavimais (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 37, Rinkevičius, 1990, p. 14, Ancelis *et al.*, 2016, p. 32), nes į įrodinėjimo ribas negali patekti nei tie duomenys (įrodymai), kurie nėra susiję su įrodinėtinomis aplinkybėmis, nei neatitinkantys leistinumų reikalavimų, kadangi jais negali būti grindžiamos išvados ir į juos negali būti atsižvelgiama vertinant įrodymų visumą. Tačiau to nepakanka. Kartu būtina turėti omenyje, kad į įrodinėjimo dalyką įeinančios aplinkybės gali būti laikomos nustatytos, kai turima pakankamai informacijos apie tas aplinkybes, t.y. kiekvienos įrodinėtinos aplinkybės įrodinėjimas taip pat vyksta „į gylį“. Šiuo aspektu

įrodinėjimo ribų samprata sutampa su įrodymų pakankamumo samprata. (Goda *et al.*, 2011, p. 183). Galima teigti, kad, nors įrodinėjimo ribos ir įrodymų pakankamumas yra lyg tos pačios kategorijos, jų akcentai skiriasi: įrodinėjimo ribų atveju labiau akcentuojama kiek įrodymų reikia, kokie jie turi būti, kaip turi būti tarpusavyje susiję, kad įrodinėjimo dalykas būtų nustatytas, o įrodymų pakankamumo atveju akcentuojamas jau surinktų įrodymų viseto vertinimas ir sprendžiama, ar reikia tęsti įrodymų rinkimą.

Bet to, P. Ancelis ir J. Rinkevičius pastebi, kad nustatant įrodinėjimo ribas, būtina derinti kiekybinį ir kokybinį kriterijus (Rinkevičius, 1990, p. 14, Ancelis *et al.*, 2016, p. 32). Kiekybinis įrodinėjimo ribų kriterijus, be abejo, negali būti išreikštas konkrečia skaitine išraiška, todėl jis apibrėžiamas per „įrodymų visumos“ išraišką, t.y. pakankamumą, ir per šios visumos sugretinimą su įrodinėjimo dalyku. Taigi, akivaizdu, kad įrodinėjimo ribos bus nepasiektos, jei byloje trūksta bylai reikšmingos aplinkybės įrodymų ar kai šios aplinkybės įrodytumas kelia abejonių. J. Rinkevičius apibūdindamas kiekybinį būtiną įrodymų visumos kriterijų, nurodo, kad, daugėjant įrodymų, kurių turinys yra tapatus (pvz., tą patį faktą patvirtinančių liudytojų parodymų), neišvengiamai didėja ir jų patikimumas. Natūralu, kad, siekiant didesnio patikimumo, įrodinėjimo procese surenkamas ir tam tikras pateisinamas kiekis perteklinės informacijos, siekiant, kad visi sprendimai būtų pagrįsti. Tačiau tokio paties turinio įrodymų rinkimo, vertinimo negalima tęsti be galo. Todėl įrodinėjimo riboms apibrėžti reikia naudoti ir kokybinį kriterijų, pagal kuri analizuojant byloje įrodymų turinį ir jų tarpusavio ryšį nustatomas įrodymų patikimumas (pvz., liudytojo parodymus patvirtina apžiūros ir poėmio rezultatai, eksperto išvada), leidžiantis formuoti išvadas vieninga kryptimi, ir tuomet nebėra būtinumo rinkti kitus analogiško turinio įrodymus. (Rinkevičius, 1990, p. 14). Todėl akivaizdu, kad net labai didelis kiekis surinktų duomenų (įrodymų) nereiškia, kad yra pasiektos įrodinėjimo ribos, jei tokie duomenys (įrodymai) leidžia pagrįsti skirtingas išvadas. Tol, kol esminiai prieštaravimai tarp duomenų (įrodymų) nepašalinti, tol išvados apie bylai reikšmingas aplinkybes lieka abejotinos, todėl jų įrodinėjimas turi būti tęsiamas. Vadinasi, pati įrodymų visuma taip pat turi pasižymėti patikimumu. Anot V. A. Lazarevos, patikimi įrodymai sudaro sistemą, kurios savybės išlieka net tuo atveju, jei iš jos iškrenta vienas iš reikšmingų įrodymų (pvz., kai miršta svarbus liudytojas, pametamas daiktas, kaltinamasis pakeičia savo parodymus). Įrodymų visumą sudarantys duomenys (įrodymai) turi papildyti ir sustiprinti vienas kitą, tokiu būdu padidindami išvadų, išplaukiančių iš kiekvieno iš jų patikimumą. (Lazareva, 2023, p. 127).

Apibendrinant šias mokslines įžvalgas galima daryti išvadą, kad įrodinėjimo ribos – tai daugiamatė kategorija, kuri gali būti nagrinėjama ir nustatoma keliomis kryptimis. Visų pirma, gali būti laikoma, kad įrodinėjimas pasiekė savo ribas, kuomet iki pakankamo patikimumo laipsnio yra nustatytos visos įrodinėtinos aplinkybės ir dėl jų buvimo ar nebuvimo nelieka abejonių. Vadinasi, įrodinėjimo ribos apibrėžiamos kaip byloje įrodinėtinų aplinkybių nustatymo plotis ar pilnumas ir kiekvienos iš šių aplinkybių ištyrimo gilumas. Antra, įrodinėjimo ribos bus pasiektos, kai bus surinkta pakankama, tiek kokybiniu, tiek kiekybiniu požiūriu, ir patikima įrodymų visuma. Viena vertus šios įrodinėjimo ribų kryptys yra atskiros ir savarankiškos. Pavyzdžiui, atliekant tam tikrą tyrimo veiksmą galima surinkti kelis įrodymus, kurie visi kartu ar kiekvienas atskirai patvirtins vieną ar kelias įrodinėtinas aplinkybes, o gali būti, kad reikės atlikti kelis tyrimo veiksmus, kurių pagalba bus surinkti skirtingi įrodymai, kurie patvirtins tik vieną aplinkybę. Kita vertus, šios įrodinėjimo ribų kryptys tarpusavy susijusios, kadangi baudžiamajai bylai reikšmingų aplinkybių įrodinėjimo gylis ir plotis pasiekiamas surinkus pakankamą patikimų įrodymų visumą. Kitaip tariant, įrodinėjimo ribos, iš vienos pusės, yra susijusios su reikalavimu užtikrinti procesinio pažinimo pilnumą, iš kitos pusės, su reikalavimu, kad pažinimo rezultatai būtų patikimi. (Lazareva, 2023, p. 127). Ir jeigu įrodinėjimo dalykas apima aplinkybes, kurias baudžiamojoje byloje būtina nustatyti, kad būtų išspręstas asmens kaltės, atsakomybės ir kiti esminiai bylos klausimai, tai įrodinėjimo ribos apima visą įrodomąją informaciją, kuri yra susijusi su tomis aplinkybėmis ir leidžia daryti dėl jų pagrįstas, neabejotinas išvadas, kad įrodinėjimo dalykas būtų nustatytas.

Įrodinėjimo ribų sampratos klausimas plačiai nagrinėtas Rusijos mokslininkų publikacijose. Kaip minėta, ilgą laiką procesinėje Rusijos doktrinoje įrodinėjimo dalyko bei įrodinėjimo ribų sampratos buvo sutapatinamos, kol ilgainiui įsitvirtino požiūris, kad tarp šių kategorijų jų egzistuoja toks pat ryšys kaip tarp tikslo ir priemonių (Žogin (red.), 1973, p. 178). Šiuo metu Rusijos autoriai pateikia daugybę tarpusavyje konkuruojančių įrodinėjimo ribų sampratų, ji aiškinama kaip rėmai, kurie apibrėžia įrodymų rinkimą, tikrinimą ir vertinimą skirtingose proceso stadijose, būtinas bylos aplinkybių ištyrimo gylis, įrodymų visuma, būtina ir pakankama, kad būtų patikimai nustatytos aplinkybės, sudarančios įrodinėjimo dalyką (Saveljeva, 2019, p. 18-19). Tikriausiai tai gali būti paaiškinta tuo, kad Rusijos mokslininkai, kaip beje ir Lietuvos, įrodinėjimo ribų pasiekimo momentą sieja su pačiais įvairiausiais kriterijais. Ir visi jie, kaip bebūtų keista atsižvelgiant į baudžiamųjų-procesinių santykių griežtą apibrėžtumą, yra išimtinai vertinamojo pobūdžio. Neretai

įrodinėjimo ribų sampratos yra apibrėžiamos kaip byloje įrodinėtinių aplinkybių nustatymo gylis, plotis, tūris, visapusiškumas, tikslumas, detalumas, t.y. įrodinėjimo ribų nustatymui esminę reikšmę turi tai, kokiais būdais bus pasiektas bylos aplinkybių ištyrimo būtinas ir reikalingas gylis bei patikimumas (Mekeeva, 2021, p. 4). Galima teigti, kad labiausiai paplitęs įrodinėjimo ribų apibrėžimas yra analogiškas įsitvirtinusiame Lietuvos doktrinoje: įrodinėjimo ribos suprantamos kaip visuma įrodymų, pakankama, kad būtų nustatytos visos įrodinėjimo dalyką sudarančios aplinkybės (pvz., Belkin, 2005, p. 18). Ir visgi, manytina, kad sampratą, geriausiai atskleidžiančią įrodinėjimo ribų esmę pasiūlė S. A. Šeiferis, kuris šią kategoriją apibūdina tokiu būdu: „įrodinėjimo ribos – tai tokie šios veiklos giliausias ir plačiausias taškai, kurie žymi tikrinamų versijų pilnumą, įrodinėtinių aplinkybių ištyrimo gylį, įrodymų ir jų rūšių apimtį bei išvadų dėl bylos esmės pagrįstumo pakankamumą“ (Šeifer, 1997, p. 25). Ši samprata apima iš karto visas anksčiau aptartas įrodinėjimo ribų kryptis, išskirtas aptariant Lietuvos mokslininkų publikacijas.

Atsakymo, kiek konkrečiai reikia įrodymų, kad tam tikra faktinė aplinkybė būtų laikoma nustatyta, kokios konkrečiai turi būti įrodinėjimo ribos, nėra. Jo nepateikia nei teorija, nei įstatymas, nei teismų praktika. Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje buvo bandymų apibrėžti kriterijus, kuomet galima laikyti, kad įrodinėjimo ribos baudžiamajame procese yra nustatytos teisingai. Remiantis P. Danisevičiaus ir A. Liako argumentacija, tam reikia įvertinti, ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai, įstaigos, prokuroras ir teismas: 1) ištyrė visas įrodinėtinas konkrečioje baudžiamojoje byloje aplinkybes, įskaitant aplinkybes, būtinas tam, kad galima būtų priimti atskirus procesinius sprendimus, pvz., nutarimą skirti kardomąją priemonę suėmimą (BPK 121-122 str.); b) nustatė visų tų įrodymų, kuriais pagrįstos išvados, visoje byloje ir atskirais joje sprendžiamais klausimais, patikimumą; c) patikrino ir paneigė visas versijas, prieštaraujančias padarytoms išvadoms, išaiškino priežastis ir pašalino ar paaiškino esamus įrodymų medžiagoje prieštaravimus, pagal kuriuos buvo padarytos išvados byloje. (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 37). Tai yra, įrodinėjimo ribos bus teisingai nustatytos, jei, atsižvelgiant į baudžiamojo įstatymo (dėl veikos sudėties, bausmės ir poveikio priemonių skyrimo pagrindų ir sąlygų reikalavimus ir kt.) bei baudžiamojo proceso įstatymo (dėl įrodinėtinių aplinkybių atskirose kategorijos bylose, dėl aplinkybių dėl kurių procesas yra negalimas, dėl reikalavimo teismo nuosprendžio turiniui ir kt.) nuostatas, bus teisingai nustatytas įrodinėjimo dalykas, kai įrodymai bus įvertinti sąsajumo, leistinumo ir patikimumo aspektais bei kai visos kylančios dėl tam tikrų reikšmingų bylų aplinkybių abejonės bus kiek įmanoma pašalintos ir nebebus įrodinėjamos jau ir taip patikimai nustatytos aplinkybės.

Kadangi pagal vyraujančią įrodymų sampratą teismas yra tas subjektas, kuris galutinai įvertina visus byloje surinktus (pateiktus) duomenis (įrodymus), būtina išsiaiškinti, ką apie įrodinėjimo ribų klausimą yra pasisakęs LAT. Visų pirma, LAT įrodinėjimo ribų klausimą dažnai nagrinėja per įrodymų pakankamumo prizmę, akcentuodamas, kad nuspręsti, ar byloje pakanka įrodymų padaryti teisingas išvadas dėl įrodinėtinų aplinkybių yra teismo prerogatyvą ir tą padaryti galima tik vertinant įrodymų visumą, jau įvertinus įrodymų atitikimą sąsajumo ir leistinumų reikalavimams. Pavyzdžiui, vienoje kasacinėje nutartyje LAT nurodo: „Įstatymas nustato išskirtinę bylą nagrinėjančio teismo kompetenciją nuspręsti, kurie iš byloje esančių duomenų turi įrodomąją vertę ir ar jų pakanka nustatyti, ar asmens, kuriam ši veika inkriminuojama, veiksmai turi visus konkrečios nusikalstamos veikos sudėties požymius“. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-116-489/2020). Tuo tarpu jei duomenų nepakanka arba jie yra priešaringi ir neleidžia tvirtai teigti, kad nusikalstama veika buvo padaryta ir kad ją padarė konkretus asmuo, būtina išnaudoti visas adekvačias įrodinėjimo priemones, kad prieštaravimai būtų pašalinti ir būtų surinkta pakankamai duomenų sprendimui priimti. (Ažubalytė *et al.*, 2016, p. 30). O tą pagal LAT formuojamą įrodinėjimo ribų koncepciją vėl gi vertina teismas. BPK (3^l str., 44 str., 178 str., 270 str.) numato tam tikras proceso dalyvių galimybes apspręsti įrodinėjimo ribas: ikiteisminio tyrimo ir teismo bylos nagrinėjimo metu proceso dalyviai gali teikti prašymus gauti naujų duomenų byloje, jei mano, kad esamų byloje duomenų nepakanka tam tikrai aplinkybei nustatyti. LAT įtvirtina tokį standartą šiuo požiūriu: nagrinėjimo teisme dalyvių nuomonės kaip turi būti vertinami įrodymai, kiek įrodymų yra reikalinga, proceso dalyvių pareikšti prašymai išreikalauti naujus papildomus įrodymus teismui nėra privalomi, ypač jei nepateikiama duomenų dėl esančių įrodymų priešaringumo, proceso normų pažeidimo ir pan. Proceso dalyviai gali teikti tik prašymus, t.y. pasiūlymus, dėl visų dalykų, susijusių su įrodinėjimu. Tačiau gautų prašymų atmetimas, pats savaime nereiškia įstatymo pažeidimo, su sąlyga, kad teismo nuosprendis yra pakankamai motyvuotas, neturi prieštaravimų. LAT išsamiai paaiškino kriterijus, remiantis kuriais proceso dalyvių prašymai išplėsti įrodinėjimo ribas gali būti atmesti, o taip pat akcentavo, kad įrodinėjimo ribos gali būti apibrėžtos ir laiko prasme: „Pažymėtina, kad teismas neturi pareigos besąlygiškai tenkinti visų pateikiamų proceso dalyvių prašymų, o iš baudžiamojo proceso normų neišplaukia, kad įrodinėjimas gali tęstis neribotą laiką. Kiekvienoje byloje paneigiant ar patvirtinant keliamas įvykio versijas svarbu tai, kokius konkrečius faktus gali patvirtinti ar paneigti gaunami duomenys, ar tų faktų nustatymas turi reikšmę teisingo

sprendimo priėmimui. <...> teismo proceso dalyvių pateiktų prašymų ar versijų atmetimas savaime baudžiamojo proceso įstatymo normų nepažeidžia, jeigu teismo sprendimas motyvuotas, neprieštaringas, padarytos išvados pagrįstos byloje surinktų ir ištirtų įrodymų visuma, patikrinus įrodymų patikimumą bei pateikus argumentus dėl jų pakankamumo“. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-162-697/2016).

Latvijoje įtariamojo (kaltinamojo) ir jo gynėjo – būdai ir galimybės įtakoti įrodinėjimo ribas yra panašios. Kitaip yra sprendžiamas prašymų dėl įrodymų tyrimo, t.y. įrodinėjimo ribų teisme išplėtimo, Vokietijoje ir Lenkijoje. Pagal bendrą principą norint pareikšti tam tikrą prašymą dėl įrodymų tyrimo, ypač teismo bylos nagrinėjimo metu, asmuo, pateikęs prašymą, turi išreikšti pačio prašymo turinį, t.y. nurodyti, pavyzdžiui, kokį liudytoją prašo apklausti, kokį įrodymą surinkti ar ištirti ir t.t., bei nurodyti, kokioms faktinėms aplinkybėms nustatyti to įrodymo yra prašoma, t.y. nurodyti jo sąsają su įrodinėjimo dalyku. Teismas tokį prašymą tenkina, tuomet, kai įsitikina, kad tas prašymas gali duoti tam tikrą naudą procese. Tuo tarpu Vokietijoje bei Lenkijoje teisės pareikšti prašymą dėl įrodymų ištyrimo (*vok. Beweisantrag*), t.y. naujų įrodymų pateikimo, rinkimo ar išreikalavimo, išsprendimas yra „apverstas aukštyn kojom“, t.y. šių valstybių BPK *expressis verbis* suformuluoja katalogą pagrindų⁶⁴, kuomet prašymai dėl įrodymų tyrimo gali būti atmesti, ir, jei nerandamas įstatyme nustatytas pagrindas atmesti gynėjo prašymą rinkti įrodymus, teismas privalo prašymą tenkinti, o jei pagrindas atmesti yra – teismas privalo motyvuoti tam tikro numatyto pagrindo buvimą.

Nepaisant to, kad LAT nurodo, jog apibrėžti įrodinėjimo ribas teismo bylos nagrinėjimo metu yra jo prerogatyva, o proceso dalyviai tik gali jas įtakoti, tai nereiškia, kad teismas turi visišką laisvę nustatyti tas ribas. LAT nurodo tam tikrus dalykinius kriterijus, kur

⁶⁴ Vokietijos BPK 244 str. 3-5 d. numato tokius pagrindus teismui netenkinti gynėjo prašymą rinkti įrodymus: 1) jei gynėjas prašo rinkti neleistinus įrodymus, 2) jei įrodymas, kurį prašoma išreikalauti ar ištirti, yra nereikalingas, t.y. gynėjas prašo nustatyti visuotinai žinimas aplinkybes arba prašo nustatyti tokias aplinkybes, kurios yra nereikšmingos bylai (visiškai šalutinės, nesusijusios su įrodinėjimo dalyku), arba tam tikras faktas, kurį prašo nustatyti gynėjas jau yra įrodytas kitais įrodymais, 3) jei gynėjas prašo gauti tokį įrodymą, kurio neįmanoma gauti, nes nežinoma jo buvimo vieta, 4) jeigu, teismo nuomone, prašymą gauti įrodymą gynėjas pareiškė sąmoningai siekdamas užvilkti procesą, bet nesiekdamas kažkokio tikslo, 5) teisėjas gali atmesti gynėjo prašymą gauti įrodymą, jei sutinka laikyti nustatytu faktą, kurį prašo įrodinėti gynėjas, bet šio pagrindo atveju yra viena išlyga – tai neturi būti faktai, susiję su pagrindiniais įrodinėjimo dalyko elementais byloje, t.y. tai neturi būti faktai, susiję su nusikalstama veika, su kalte ar su elementais, kurie yra esmingai reikšmingi baudmės dydžiui ar rūšiai parinkti (Golovnenkov, Spica, 2012). Analogiškai atsisakymo tenkinti prašymą dėl įrodymų ištyrimo pagrindai suformuluoti Lenkijos 170 str. 1 d.: 1) bus pažeistas įrodymų leistinumų reikalavimas, 2) faktas, kurį prašoma nustatyti yra nesusijęs su byla arba jau buvo nustatytas kitais įrodymais, 3) fakto nustatymas nepadės išspręsti keliamo klausimo, 4) prašomo įrodymo neįmanoma gauti (Code of Criminal Procedure the Republic of Poland).

tos ribos turėtų būti apsibrėžtos. Apžvalgoje, skirtoje įrodymams ir įrodinėjimui, LAT formuluoja įrodymų visumos išsamaus vertinimo reikalavimą (Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga, p. 15). Tai reiškia, kad įrodinėjimas baudžiamajame procese, viena vertus, turi vykti tol, kol bus išnaudotos racionaliai įmanomos įrodinėjimo priemonės, kita vertus, jis negali būti beribis. Apibendrinant LAT praktiką, galima išskirti dvi kertines LAT suformuluotas procesines taisykles įrodinėjimo ribų požiūriu. Pirma, baudžiamajame procese įrodinėjimas nėra beribis, kadangi teisingą teismo baigiamojo akto priėmimą lemia ne įrodinėjimo apimtis, o daromų teisinių išvadų pagrįstumas. Todėl įrodinėjama turi būti iki tam tikrų ribų, įskaitant ir laiko atžvilgiu, o būtent: turi būti įrodinėjamos ne visos įmanomos, tik tokios aplinkybės, kurios yra reikšmingos bylai išspręsti teisingai, ir jos turi būti įrodinėjamos tol, kol nelieka protingos tikimybės, kad naujų duomenų gavimas gali pakeisti kažkokias išvadas dėl bylos esmės, t.y. dėl tam tikrų svarbių aplinkybių pripažinimo nustatytais ar nenustatytais. Antra, faktinėms aplinkybėms nustatyti neprivalu naudotis visais hipotetiškai įmanomais įrodinėjimo priemonėmis ir būdais, kurių naudojimas kokybiškai naujų rezultatų duoti negali, svarbu, kad išsamus ir nešališkas visų byloje įrodinėtinių aplinkybių nustatymas pasitelkus reikiama is konkrečiu atveju įrodinėjimo priemonėmis ir būdais leistų teismui priimti pagrįstą sprendimą dėl bylos esmės. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. kovo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-79-697/2020).

Įrodinėjimo ribų sampratos aptarimą būtina užbaigti akcentuojant šios procesinės kategorijos svarbą. Doktrinoje pabrėžiama, kad tinkamas įrodinėjimo ribų nustatymas yra ypatingai svarbus praktinėje baudžiamojo proceso subjektų veikloje. Visų pirma, tai leidžia susisteminti turimus įrodymus, laiku pastebėti ir užpildyti įrodinėjimo proceso spragas. Nustatydami įrodinėjimo ribas ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras ir teismas nustato optimalias visų bylai reikšmingų aplinkybių ištyrimo ribas. Remiantis tuo yra apibrėžiamas atskirų faktų nustatymo detalumas, įrodymų visuma, pakankama jų nustatymui, tiriamų versijų, kurių patikrinimui yra renkami ir tikrinami duomenys (įrodymai) ratas. (Belkin, 2005, p. 17). Teisingas įrodinėjimo ribų nustatymas leidžia išvengti nepilno, paviršutiniško ikiteisminio tyrimo ir teismo bylos nagrinėjimo. Kartu tinkamas įrodinėjimo ribų, kaip ir įrodinėjimo dalyko, nustatymas leidžia išvengti perteklinės informacijos byloje rinkimo ir išteklių švaistymo, nes suponuoja, kad nauji duomenų rinkimo veiksmai, kurių rezultatas nebeduoda jokios pridėtinės vertės, neturi būti atliekami (Ažubalytė et al., 2014, p. 105). Kuomet baudžiamosios bylos aplinkybė yra įrodytos iki būtino patikimumo lygmens (nesant

pagrįstų abejonių), įrodinėjimo procesą reikia laikyti pasibaigusiu. Be to, kaip pastebi V. A. Lazareva, tinkamas įrodinėjimo ribų nustatymas verčia tinkamai užtikrinti įrodymų sąsajumo, leistinumo bei patikimumo reikalavimus, kruopščiai tikrinti ir objektyviai vertinti surinktus ir gautus įrodymus jų patikimumo požiūriu (Lazareva, 2023, p. 128).

3.2 Įstatyminis reguliavimas, apibrėžiantis įrodinėjimo ribas

Lietuvos ir pasirinktų valstybių baudžiamojo proceso įstatymų sisteminė analizė leidžia rasti tam tikrų bendro pobūdžio norminių reikalavimų, keliamų įrodinėjimo riboms ar su jomis susijusių. Akcentuotina, kad, skirtingai nei įrodinėjimo dalyko atveju, šios nuostatos kildintinos tik iš baudžiamojo proceso įstatymo. Taip yra dėl to, kad įrodinėjimo ribos yra išimtinai procesinė kategorija, kuri nors ir tiesiogiai priklauso nuo įrodinėjimo dalyko konkrečioje baudžiamojo byloje, tačiau momentą, kuomet yra išpildytos įrodinėjimo ribų pasiekimo sąlygos, t.y. kuomet įrodinėjimas laikytinas išsemtu tiek „į plotį“, tiek „į gylį“, kokybiškai ir kiekybiškai, apsprendžia įrodinėjimo proceso eiga ir įrodinėjimo subjektų veikla. Pastebėtina, kad nei viename analizuotame teisės akte įrodinėjimo ribų sąvoka nėra tiesiogiai vartojama. Pažymėti šią procesinę kategoriją yra operuojama tokiomis sąvokomis kaip pilnumas, visapusiškumas, tūris, apimtis, platumas, aplinkybių visuma ir panašiomis, kurias galima aptikti ir mokslinėse publikacijose.

Vyraujančioje Lietuvos baudžiamojoje proceso doktrinoje pripažįstama, kad galiojančiame BPK *expressis verbis* įtvirtinta tik viena konkreti taisyklė, kalbanti apie įrodinėjimo pakankumą ir, atitinkamai apibrėžianti įrodinėjimo ribas šiuo aspektu. Tai BPK 301 str. 2 d. įtvirtinta nuostata (Goda *et al.*, 2011, p. 183), numatanti, kad „apkaltinamasis nuosprendis negali būti pagrįstas vien tik nukentėjusiųjų ar liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas, parodymais. Šių asmenų parodymais galima pagrįsti apkaltinamąjį nuosprendį tik tuo atveju, kai juos patvirtina kiti įrodymai“. Identiška nuostata įtvirtinta ir Latvijos BPK 520 str. 2 d. Ji reiškia, kad, tuo atveju, jei byloje tam tikras aplinkybes, sudarančias įrodinėjimo dalyką, leidžiančias asmenį pripažinti kaltu nusikalstamos veikos padarymu, patvirtina nukentėjusiųjų ar liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas, parodymai, tokios aplinkybės dar nėra laikomos nustatytos. Bus laikoma, kad turima pakankamai informacijos apie tokias aplinkybes tuo atveju, kai nukentėjusiųjų ar liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas, parodymai bus pagrįsti ir kitais byloje esančiais įrodymais. BPK 301 str. 2 d. nuostata atsirado nacionaliniame reguliavime atsižvelgiant į

tuometę Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktiką, kategoriškai draudžiančią nuosprendį grįsti išimtinai anoniminių liudytojų parodymais, kai gynyba negalėjo jiems užduoti klausimų (pvz., *Birutis and Other v. Lithuania*). Tačiau EŽTT palaipsniui pradėjo formuoti ne tokią kategorišką praktiką, nurodydamas, į ką turi būti kreipiamas dėmesys grindžiant teismo sprendimą liudytojų, kurių parodymų patikimumas reikalauja „atidesnio vertinimo“, parodymais (pvz., *Al Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*). Tai kelia klausimą, ar tebėra tikslinga turėti BPK 301 str. 2 d. įtvirtintą tokį griežtą imperatyvą, ar pakaktų nacionalinių teismų sprendimuose vadovautis EŽTT suformuluotais šių parodymų ir kitų įrodymų bei proceso vertinimo kriterijais⁶⁵.

Tuo tarpu kai kurių valstybių baudžiamieji įstatymai įrodinėjimo ribas aptaria per bendresnio pobūdžio nuostatas. Vokietijos BPK 245 str. yra pavadintas kaip „įrodinėjimo apimtis“, tačiau nurodo tik tiek, kad įrodymų tyrimas teisme turi apimti visus įrodymus, surinktus prokuratūros ir teismo, o taip pat visus iškvieštus į teismą liudytojų parodymus (Golovnenkov, Spica, 2012), t.y. iš esmės kalba apie teismo pareigą betarpiškai ištirti visus byloje esančius įrodymus, tuo tarpu 244 str. 2 d. įpareigoja teismą *ex officio* ištirti visus įrodymus ir nustatyti visas aplinkybes, būtinas nuosprendžiui priimti, siekiant, kad byloje būtų nustatyta tiesa. Galima teigti, kad įrodinėjimo ribų kategorija Vokietijos BPK bei baudžiamąjo proceso doktrinoje yra apibrėžiama per įtarimo lygmenis. Įstatymas nevaržo tokių sąvokų, kaip įrodymų pakankamumas, įrodymų visuma, tačiau kelia reikalavimą pasiekti atitinkamą įtarimo lygmenį. Įtarimo lygmuo apibrėžia ir įrodinėjimo dalyką, t.y. nurodo visumą aplinkybių, kurios turi būti nustatytos, kad tas įtarimo lygmuo būtų pasiektas, o kartu ir įrodinėjimo ribas įrodinėjimo į „plotį“ požiūriu, nes turi būti surinkti visi šias aplinkybes pagrindžiantys įrodymai. Paprastai įstatymas reikalauja „konkrečių faktų“, neįvardijamas, kad jų turi būti pakankamai ar tam tikra visuma (pvz., BPK 100a str. nurodo, kad telekomunikacijų kontrolė gali būti taikoma tuo atveju, jei egzistuoja įtarimas, kurį pagrindžia konkretūs faktai, kad konkretus asmuo padarė vieną iš konkrečiai BPK išvardintų

⁶⁵ Šie kriterijai yra tokie: 1) įvertinti, kokią reikšmę liudytojų, kurių parodymų patikimumas reikalauja atidesnio vertinimo, duomenys turi įrodinėjimo procese: ar asmens parodymai yra lemiami ar vieninteliai apkaltinamajam nuosprendžiui priimti, 2) kuomet apkaltinamasis nuosprendis grindžiamas lemiama apimtimi liudytojų, kurių parodymų patikimumas reikalauja atidesnio vertinimo, parodymais, teismas turi pareigą kruopščiai patikrinti procesą: išanalizuoti, ar buvo pakankamai tokius nepatogumus kompensuojančių veiksmų, pavyzdžiui, ar kaltinamasis turėjo galimybę dalyvauti akistatoje, stebėti apklausą ar matyti jos vaizdo įrašą ir t. t., 3) atsižvelgti į liudytojų, kurių parodymų patikimumas reikalauja atidesnio (griežtesnio) vertinimo, parodymus patvirtinančių įrodymų buvimą: ar yra kitų tiesioginių įrodymų, ar liudytojo, kurių parodymų patikimumas reikalauja atidesnio (griežtesnio) vertinimo, parodymus tepagrindžia netiesioginiai įrodymai (Žibaitė-Neliubšienė, 2016, p. 329-330).

sunkių nusikaltimų). (Golovnenkov, Spica, 2012, p. 125). Labai panašiai įrodinėjimo ribos bei įrodinėjimo dalykas yra apibrėžiamos Lenkijos baudžiamojo proceso įstatyme: jame irgi nekalbama apie (duomenų) įrodymų pakankumą ir visapusišką nustatymą ar ištyrimą, BPK reikalaujama pakankamo „pagrindo“ atitinkamiems proceso sprendimams ar „pakankamo pagrindo įtarti“, kad padaryta veika ar kad ją padarė konkretus asmuo. Pavyzdžiui, BPK 17 str. 1 d. 1 p. numato, kad baudžiamasis persekiojimas negali būti pradėtas, o pradėtas turi būti nutrauktas, jei nėra pakankamo pagrindo įtarti, kad buvo padaryta nusikalstama veika. BPK 313 str. 1 d. numato, kad įsakymas dėl kaltinimų pateikimo gali būti priimtas, jei yra pakankamai pagrindo įtarti, kad konkretus asmuo padarė tiriamą veiką. (Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland). Tuo tarpu Latvijos įstatymų leidėjas nėra nuoseklus: BPK tam tikrais atvejais reikalauja „realios tikimybės“, kad buvo padaryta nusikalstama veika bei „pakankamų pagrindų“ procesiniams sprendimams priimti, pavyzdžiui norint priimti sprendimą pradėti baudžiamąjį persekiojimą (BPK 370 str. 1 d.), o kartais kalba apie pakankama ar nepakankamą informaciją, pavyzdžiui, BPK 373 str. 2 d. draudžia atsisakyti pradėti baudžiamąjį procesą remiantis tuo, kad nepakanka informacijos, pagrindžiančios pirminę veikos kvalifikaciją. Nusikalstamos veikos sudėties požymiai – yra įrodinėjimo dalyko branduolys Latvijos baudžiamajame procese (BPK 124 str. 2 d.). Todėl ir BPK nuostatos, vienu ar kitu aspektu reglamentuojančios įrodinėjimo ribas, pastarąsias apibrėžia būtent per šio elemento įrodytumo laipsnį. Pavyzdžiui, remiantis BPK 398 str., tyrimas (tardymas) yra registruojamas tik po to, kai nusikalstama veika, dėl kurios pradėti tyrimo veiksmai, surinkus pakankamai įrodymų, buvo kvalifikuota pagal konkretų BK straipsnį (Code of Criminal Procedure of the Republic of Latvia).

Ankstesnėse publikacijose, aptarinėjusiose įrodinėjimo ribų klausimą galiojant Lietuvos 1961 m. BPK, yra išskiriamos ir kitos įstatyminės nuostatos, reglamentuojančios įrodinėjimo ribas. Plačiausio pobūdžio iš jų buvo BPK 18 str., kuris įpareigojo visapusiškai, pilnutinai ir objektyviai ištirti visas bylos aplinkybes (Rinkevičius, 1990, p. 15). Šis reikalavimas buvo keliamas tiek įrodinėjimo riboms parengtinio tyrimo metu, tiek nagrinėjant bylą teisme. Kad būtų paprasčiau suprasti, kodėl ši nuostata buvo siejama būtent su įrodinėjimo ribomis, būtina išanalizuoti, kaip buvo suprantamos jos pamatinės sąvokos – visapusiškumas ir pilnumas, kadangi trečioji sąvoka – objektyvumas – buvo siejama su tikslu

nustatyti objektyvią tiesą byloje⁶⁶. Remiantis 2001 m. baudžiamojo proceso kodekso komentaru, visapusiškas reikšmingų bylų aplinkybių ištyrimas reiškia, kad visos bylose tirtinos versijos, susijusios su visomis įrodinėtinomis aplinkybėmis, bus iširtos kruopščiai, t.y. byla bus iširta pakankamu pločiu. O pilnutinis yra toks ištyrimas, kai aplinkybės yra iširtos pakankamai, pasiekus tokį laipsnį, kai dėl jų įrodytumo neliko abejonių (Goda *et al.*, 2001, p. 21), t.y. pakankamu giliu. Galiojančiame BPK panašios nuostatos nebėra. Jame liko tik tyrimo išsamumo principas, numatytas BPK 1 str. 1 d. Išsamumo reikalavimas, neparemtas pilnutinumo reikalavimu, pagal minėto senesnio baudžiamojo proceso komentaro retoriką kaip ir reikštų tik įpareigojimą nustatyti visas konkrečioje byloje įrodinėtinas aplinkybes. Tačiau manytina, kad tai tik retorikos klausimas: demokratinių valstybių baudžiamuosiuose procesuose nėra keliami pretenzingi tikslai tiksliai atkurti praeities įvykius, tiesa procese bus nustatyta, kai pavyksta praeities įvykį atskleisti iš esmės, todėl ir sąvokos „pilnai“, „pilnutinai“, „visiškai“ nebėra vartojamos ne tik BPK, bet jų vengiama ir doktrinoje. Aiškindami aptariamą naujojo BPK nuostatą, baudžiamojo proceso komentaro autoriai nurodo, kad išsamaus nusikalstamų veikų atskleidimo reikalavimas reiškia, kad bausmė ar baudžiamojo poveikio priemonė gali būti taikoma tik tuo atveju, jei baudžiamojo proceso metu bus neabejotinai nustatytas nusikalstamą veiką padaręs asmuo ir išsiaiškintos visos sankcijai taikyti reikšmingos aplinkybės (Goda *et al.*, 2003a, p. 12). Taigi, komentaro autoriai šį reikalavimą taip pat sieja ne tik su įrodinėjimu „į plotį“, bet ir su įrodinėjimu „į gilį“. Tai leidžia daryti išvadą, kad BPK 1 str. 1 d. nuostata, įpareigojanti išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas, gali būti laikoma bendriausio pobūdžio norma, apibrėžianti įrodinėjimo ribas baudžiamajame procese, kuri įrodinėjimo ribų prizmės požiūriu gali būti aiškinama taip: nusikalstama veika bus išsamiai atskleista (t.y. bus pasiektos jos atskleidimo ribos), kai nelieka rimtų abejonių dėl asmens, padariusio nusikalstamą veiką, ir dėl aplinkybių, kurios turi būti įrodytos, norint paskirti kaltam pripažintam asmeniui baudžiamajame įstatyme numatytą bausmę ar kitokią poveikio priemonę, nustatymo.

Kitas įrodinėjimo ribų teisinio reguliavimo aspektas yra susijęs su bendrosiomis nagrinėjimo teisme nuostatomis. Kalbėdami apie įrodinėjimo ribas baudžiamajame procese kai kurie autoriai jas nagrinėja taip pat ir santykyje su teismo nagrinėjimo ribomis (BPK 255 str.) (Ancelis *et al.*, 2016, p. 32, Rinkevičius, 1990, p. 15, Danisevičius, Liakas, 1971, p.

⁶⁶ Reikalavimas atlikti tyrimą (tiek parengtinį, tiek teisminį) objektyviai nurodo įrodinėjimo dalyką, kadangi įpareigojo rinkti tiek asmenį kaltinančius, tiek teisinančius įrodymus, išsiaiškinti tiek atsakomybę sunkinančias, tiek lengvinančias aplinkybes (Goda *et al.*, 2001, p. 21).

38). Tokio sugretinimo logika yra ta, kad bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme ribas nubrėžia kaltinamasis aktas (ar kitas kaltinimo dokumentas). Tai iš pačios Konstitucijos (118 str.) kildinamas principas. Tam, kad būtų užtikrinta teisė į tinkamą gynybą, į teisingą procesą, kaltinimai, apimantys visus įrodinėjimo dalyko elementus, turi būti formuluojami nuosekliai, pagrindinės juose inkriminuojamos aplinkybės turi būti atsekamos nuo pat įtarimų pateikimo ir, galiausiai, nuosekliai pereiti į nutartį, kuria byla atiduodama nagrinėti iš esmės. Tai reiškia, kad teisme bus tiriamos ir nagrinėjamos tos bylai reikšmingos aplinkybės, kurios buvo nustatytos ikiteisminio tyrimo stadijoje atlikto įrodinėjimo metu. Formaliai apibrėžti įrodinėjimo ribas atliekant ikiteisminį tyrimą būtų netikslinga ir komplikuoja, kadangi ikiteisminio tyrimo metu iškeliamos ir tikrinamos daugybė versijų, siekiant nustatyti įrodinėtinas aplinkybes, visas pažinimo procesas šioje baudžiamojo proceso stadijoje prasideda nuo orientacinės informacijos gavimo, o toliau faktinės aplinkybės yra patvirtinamos arba atmetamos. Tačiau nagrinėjimo teisme ribas dėl jų apibrėžimo mechanizmo galima apibrėžti konkrečiau. Tokiu būdu BPK 255 str., apibrėžiantis teismo bylos nagrinėjimo ribas, numato, kad byla pirmosios instancijos teisme nagrinėjama tik dėl tų kaltinamųjų ir tik dėl tų nusikalstamų veikų, dėl kurių ji perduota nagrinėti teisiama jame posėdyje. Kaltinamasis negali būti nuteistas dėl nusikalstamos veikos, kuri buvo perkvalifikuota, arba dėl nusikalstamos veikos, kurios faktinės aplinkybės iš esmės skiriasi nuo kaltinamajame akte išdėstytyjų, jeigu apie tokią galimybę teisiama jame posėdyje jam iš anksto nebuvo pranešta (BPK 255 str. 2 d.). Tai nereiškia, kad teismas yra absoliučiai suvaržytas prokuroro suformuluoto kaltinimo. Teisingumą vykdo būtent teismas, ir įstatymas įpareigoja teismą išsamiai ištirti bylos aplinkybes ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nubaustas. Todėl, be abejo, teismas turi reaguoti, jei nustato, kad ikiteisminio tyrimo metu buvo neišaiškintos kai kurios aplinkybės, kurios buvo nustatytos teisiama jame posėdyje, ar kai tam tikros aplinkybės buvo nepagrįstai pripažintos nustatytomis, kai buvo netinkamai kvalifikuoti kaltinamojo veiksmai (Goda *et al.*, 2003, p. 94) ir privalo imtis visų BPK nurodytų priemonių, kad būtų nustatytos visos teisiškai reikšmingos bylos aplinkybės (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-319/2014). BPK 255 str. nuostatos reiškia, kad bylos nagrinėjimo teisme metu kaltinamajam negali būti inkriminuojamos naujos nusikalstamos veikos, tačiau laikantis BPK 255 straipsnio

2 dalyje ir 256 straipsnyje nustatytų sąlygų ir tvarkos gali būti pakeistos kaltinime nurodytos veikos faktinės aplinkybės⁶⁷ ir jos kvalifikavimas. Taigi, galima teigti, kad BPK 255 str. yra susijęs su įrodinėjimo ribų teisme apibrėžimu įrodinėjimo „į plotį“ požiūriu. Tai savotiškai sąlyginis ribų apibrėžimas, kadangi kaltinimo nulemiamos įrodinėjimo teisme ribos lieka statiškos tik tuo atveju, jei kaltinimas buvo suformuluotas preciziškai ir teisme nėra nustatomos iš esmės kitokios aplinkybės, nekyla poreikio perkvalifikuoti veiką. Analogiškai įrodinėjimo teisme ribos apibrėžiamos ir nagrinėtų valstybių įstatymuose. Pavyzdžiui, Vokietijos BPK 264 str. numato, kad teismo nuosprendžio turinys yra apribotas kaltinamojo akto turinio, o 265 str. išplečia šią nuostatą, nurodydamas, kad kaltinamasis negali būti nuteistas pagal kitą baudžiamąjį įstatymą, negu buvo nurodyta kaltinamajame akte, jei jis nebuvo įspėtas dėl kaltinimo keitimo ir negalėjo pasiruošti gynybai. (Golovnenkov, Spica, 2012). Tą patį sako ir Lenkijos BPK 385 str. (Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland). Nuostatos dėl teismo bylos nagrinėjimo ribų Latvijos BPK yra apibrėžtos kiek kitaip, nei kitose analizuotose valstybėse: baudžiamojo persekiojimo metu surinkus pakankamai įrodymų, kad būtų galima palaikyti kaltinimą teisme, prokuroras priima nutarimą perduoti kaltinamąjį aktą su visais bylos dokumentais į teismą (BPK 412 str.), tuo tarpu pirmosios instancijos teismas turi pareigą ištirti visus prokuroro pateiktus įrodymus (BPK 449 str.) (Code of Criminal Procedure of the Republic of Latvia).

Analogiškai doktrinoje teigiama, kad specifinės įrodinėjimo ribos įstatyme yra nustatytos nagrinėjant bylas apeliacine tvarka (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 38). Šiuo požiūriu skirtumų tarp analizuotose valstybėse numatyto reguliavimo nėra – apeliacinis procesas vyksta pateikto apeliacinio skundo ribose, tačiau prireikus apeliacinės instancijos teismas gali atlikti įrodymų tyrimą. Šiuo metu galiojančiame BPK bylos nagrinėjimo apeliacinės instancijos teisme ribas reglamentuoja BPK 320 str. 3-4 d. Šias ribas lemia apeliaciniame skunde nurodyti nuosprendžio ar nutarties apskundimo pagrindai bei motyvai ir tam tikros sąlygos, numatytos BPK 320 str. Tačiau ir šiuo atveju įrodinėjimo ribos yra nustatomos tik įrodinėjimo „į plotį“ požiūriu, t.y. byla tikrinama tik tiek, kiek to prašoma ir tik dėl tų asmenų, kurie padavė apeliacinius skundus ar dėl kurių tokie skundai buvo paduoti, be to nėra nustatomos statiškai. Visų pirma, skirtingai nei pirmosios instancijos teisme,

⁶⁷ Kasacinio teismo praktikoje nusikalstamos veikos faktinėmis aplinkybėmis BPK 255, 256 straipsnių prasme yra laikomos kaltinamajame akte nurodytos nusikalstamos veikos padarymo vieta, laikas, būdai, padariniai ir kitos svarbios aplinkybės, kurios individualizuoja kaltinamojo padarytą veiką, sudaro pagrindą ją kvalifikuoti kaip nusikalstamą ar turi reikšmės skiriant bausmę (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-304-976/2016).

įrodymų tyrimas apeliaciniame teisme yra tik galimas, bet ne privalomas. Tai priklauso nuo to, kiek kokybiškai atliktas įrodymų tyrimas pirmosios instancijos teisme ir nuo to, kaip į įrodymų ištyrimą žiūri nagrinėjimo teisme dalyviai bei pats apeliacinės instancijos teismas. Antra, principas *tantum devolutum quantum appellatum* nėra absoliutus (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. birželio 27 d. nutarimas). Apeliacinės instancijos teismas tam tikrais atvejais ne tik gali, bet ir privalo peržengti apeliacinio skundo ribas⁶⁸. Taigi, įrodinėjimas „į plotį“ ir šiuo atveju apibrėžtas įstatyme tik santykinai, nustatant kažką panašaus į „slankiojančias“ ribas, kurios priklausyk nuo konkrečioje byloje sprendžiamų klausimų bei teismo, tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos, nuomonės dėl to, kiek kokybiškai yra atliktas įrodymų tyrimas ir įrodinėjimo ribų nustatymas ankstesnėje proceso stadijoje ir dėl objektyvių priežasčių, kurios gali lemti, kad tam tikros faktinės aplinkybės paaiškėja tik nagrinėjant bylą teisme pirmoje ar apeliacinėje instancijoje.

Galiausiai, doktrinoje nurodoma, kad įrodinėjimo ribos be minėtų nuostatų BPK yra reglamentuotos nustatant reikalavimą šalinti iš bylos visa tai, kas nesusiję su byla (Danisevičius, Liakas, 1971, p. 38, Rinkevičius, 1990, p. 15). Tokia pareiga buvo (1961 m. BPK 263 str.) ir tebėra (BPK 241 str.) priskirta teisiamojo posėdžio pirmininkui. 1961 m. BPK komentare šiuo požiūriu buvo paaiškinta, kad pašalindamas iš teismo nagrinėjimo visa tai, kas nesusiję su nagrinėjama byla, pirmininkaujantis posėdžiui teisėjas visą dėmesį sutelkia tinkamam bylos tyrimo ribų nustatymui, išsamiam, visapusiškam, objektyviam bylos aplinkybių ištyrimui (Bareikienė (red.), 1989, p. 238). Tačiau šiuolaikinėje doktrinoje šis vadovavimo nagrinėjimui teisme aspektas nėra siejamas su įrodinėjimo ribų nustatymu. Teisiamojo posėdžio pirmininkui yra keliamas reikalavimas jam suteiktomis teisėmis ir pareigomis naudotis tokiu būdu, kad be kita ko būtų užtikrinta, kad teisme būtų nagrinėjami tik tie klausimai, kurie yra susiję su byla, siekiant, kad bylos nagrinėjimas nebūtų vilkinamas (Goda *et al.*, 2011, p. 388). Tai yra, ši norma yra susijusi su įrodymų sąsajumo užtikrinimu. Tuo tarpu tai, kaip analogiška nuostata yra apibrėžta Vokietijos BPK yra labiau susiję būtent su įrodinėjimo ribų kategorija: šios šalies BPK 205 str. numato, kad pirmininkaujantis teismo posėdžiui teisėjas turi imtis priemonių, užtikrindamas būtiną įrodymų apimtį (Golovnenkov, Spica, 2012). Pareigą užtikrinti būtiną įrodinėjimo ribas tenka ir pirmininkaujantiems teisėjams

⁶⁸ Kai: 1) teismas nustato esminius BPK pažeidimus (tokiu atveju teismas privalo patikrinti ne tik asmens, dėl kurio paduotas apeliacinis skundas, bet ir kitų nuteistųjų nuosprendžių teisėtumą ir pagrįstumą) (BPK 320 str. 3 d.), 2) teismas gali išplėsti nagrinėjimo ribas, jeigu jis švelnina nuosprendį nuteistiesiems, kurie nuosprendį apskundė ar dėl kurių nuosprendis apskūstas, tokiu atveju remdamasis pagrindais, taikytiniais ir kitiems nuteistiesiems, jis gali sušvelninti nuosprendį ir pastariesiems (BPK 320 str. 5 d.).

Lenkijoje: jis vadovauti posėdžiui tokiu būdu, kad ypatingas dėmesys būtų skirtas visų bylai reikšmingų aplinkybių ištyrimui (BPK 366 str. 1 d.) (Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland). Latvijos BPK 454 str. panašios pareigos pirmininkaujančiam teisėjui nenumato (Code of Criminal Procedure of the Republic of Latvia).

Įrodinėjimo ribų sampratos pagalba, o būtent vieno iš jos aspektų – įrodinėjimo „į gylį“, t.y. įrodymų pakankamumo, taip pat yra apibrėžiami reikalavimai atskirų procesinių sprendimų pagrįstumui. Pagrindinė reguliavimo logika šiuo požiūriu visose valstybėse būna ta pati: kuo svarbesnis yra procesinis sprendimas, kuo labiau jis suvaržo žmogaus teises ir laisves, tuo didesni reikalavimai keliami duomenų (įrodymų) pakankamumui. Pavyzdžiui, Lietuvos BPK 121 str., aptariančio kardomųjų priemonių skyrimo bendrąsias nuostatas, 2 d. nurodyta, kad kardamosios priemonės gali būti skiriamos tik tuo atveju, kai yra pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad įtariamasis padarė nusikalstamą veiką. Tuo tarpu remiantis BPK 218 str. 1 d. prokuroras gali surašyti kaltinamąjį aktą, jei ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo. Įstatyminis reguliavimas taip pat numato atvejus, kai nepasiekus įrodinėjimo ribų vienu ar kitu aspektu, tam tikras procesinis sprendimas negali būti priimtas arba tam tikras sprendimas turi būti priimtas. Pavyzdžiui, remiantis BPK 303 str. 5 d. 1 p. teismo apkaltinamasis nuosprendis negali būti priimtas tuo atveju, kai nepakanka įrodymų, leidžiančių padaryti kategorišką išvadą, kad kaltinamasis dalyvavo padarant nusikalstamą veiką, tokiu atveju teismas priima išteisinamąjį nuosprendį. Tuo tarpu remiantis BPK 212 str. 1 d. 2 p. prokuroro nutarimas ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis nutraukti ikiteisminį tyrimą turi būti priimtas, jei ikiteisminio tyrimo metu nesurenkama pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo. Panašių nuostatų galima rasti ir analizuotų valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose. Pavyzdžiui, Lenkijos BPK numatyta, kad tiek įprasto, tiek pagreitinto proceso metu nesurinkus pakankamai įrodymų, būtinų išnagrinėti civilinį ieškinį, jis paliekamas nenagrinėtu (BPK 415 str., 503 str.) (Code of Criminal Procedure of the Republic of Poland). Vokietijos BPK 26 str. 2 d. numato, kad teisėjas gali būti nušalintas tik tuo atveju, jei nušalinimo priežastys yra pakankamai pagrįstos (Golovnenkov, Spica, 2012). Latvijos BPK nurodo, kad tyrimas (tardymo etapas) įtariamojo asmens atžvilgiu turi būti nutrauktas, jei nesurinkta pakankamai įrodymų, patvirtinančių jo kaltę padarius veiką ir nėra galimybės surinkti papildomų įrodymų (BPK 392 str. 2 d.) (Code of Criminal Procedure of the Republic of Latvia).

Apibendrinant valstybių baudžiamojo proceso kodeksų analizę akcentuoti keli dalykai. Pirma, įrodinėjimo ribų reguliavimas yra labai fragmentiškas, arba, teisingiau pasakius, jo nėra. Įrodinėjimo ribos dėl objektyvių priežasčių BPK negalėtų būti išsamiai juridiskai formalizuotos. Įstatymų leidėjas įrodinėjimo ribas apibrėžia per vertinamojo pobūdžio sąvokas kaip pakankamumas, išsamumas. Neįmanoma apibrėžti net minimalių ribų, iki kurių turi vykti įrodinėjimas, nes tai verstų įrodymus vertinti formaliai. Taip yra dėl kelių priežasčių: 1) įrodinėjimo ribas kiekvienoje konkrečioje baudžiamojoje byloje nulemia įrodinėjimo dalykas, o jį apsprendžia materialiosios ir procesinės baudžiamosios teisės normos bei konkrečios kiekvieno įvykio aplinkybės; 2) įrodymų pakankamumas yra fakto ir kiekvienos baudžiamosios bylos uždavinių klausimas; 3) įrodinėjimo ribų klausimas ikiteisminio tyrimo ir teisminio bylos nagrinėjimo metu yra vertinamoji kategorija: kiekvienu atveju pareigūnas ar teisėjas, vadovaudamiesi savo vidiniu įsitikinimu, privalo spręsti, ar pakanka duomenų, kad būtų įrodytos visos bylai reikšmingos aplinkybės, ar nelieka pagrįstų abejonių dėl jų buvimo ar nebuvimo⁶⁹. Antra, įrodinėjimo ribų reguliavimą Lietuvos BPK naujosios EŽTT praktikos šviesoje galima vertinti kaip nenuoseklų ir prieštaraujantį BPK sistemai – kvestionuotinas tikslingumas išskirti draudimą grįsti apkaltinamąjį nuosprendį išimtinai nukentėjusiųjų ar liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas, parodymais. Manytina, kad baudžiamajame procese gali būti ir kitokių įrodymų rūšių bei duomenų, kurių patikimumas reikalauja atidesnio vertinimo, tačiau įstatymų leidėjas jų neišskiria, todėl arba BPK 301 str. 2 d. imperatyvus draudimas turėtų būti panaikintas, arba norma galėtų atviro sąrašo principu įtraukti ir kitas įrodymų rūšis, kurių patikimumas galėtų pareikalauti atidesnio vertinimo. Trečia, per įrodinėjimo ribų sampratos elementus baudžiamojo proceso įstatymuose yra nustatomi reikalavimai atskirų procesinių spendimų pagrįstumui, kuris suponuoja ne tik tam tikrą kiekybinę įrodymų visumos išraišką, bet ir būtiną įrodinėjimo dalyko turinį sudarančių aplinkybių nustatymo laipsnį.

⁶⁹ Pvz., Lietuvoje įrodinėjimo ribas pirmiausia apibrėžia prokuroras, kuris gali nuspręsti, kad tam tikros įrodomosios informacijos užtenka, ir jis jau gali surašyti kaltinamąjį aktą, su kurio gali keliauti į teismą ir palaikyti kaltinimą tokia apimtimi, toliau prokuroro nustatytas įrodinėjimo ribas įvertina pirmosios instancijos teismas – jeigu teismui pasirodo per mažai įrodymų, kai jis ištiria tai, kas jau yra byloje surinkta, jis visada gali paprašyti atlikti papildomus veiksmus – duomenų rinkimo, patikrinimo, ar pats išreikalauti tam tikrą informaciją, ir tokiu būdu nusistatyti įrodinėjimo ribas, kurios jau jo manymu padės nustatyti tiesą byloje, analogiškai ir apeliacinės instancijos teismas gali nuspręsti atlikti įrodymų tyrimą ir nusistatyti įrodinėjimo ribas taip, kaip jam atrodo būtina ir teisinga pagrįstam sprendimui priimti.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Įrodinėjimo dalykas – tai tarpusavyje susijusių, turinčių neabejotiną teisinę reikšmę visų esminių baudžiamosios bylos klausimų išsprendimui įrodinėtinų aplinkybių sistema. Įrodinėjimo dalyką apibrėžia įrodymų sąsajumo savybė, tačiau pastaroji yra platesnė kategorija.
2. Teisingas įrodinėjimo dalyko nustatymas kiekvienoje baudžiamojoje byloje, net esant įstatymiškai apibrėžtomis įrodinėtinoms aplinkybėms, grindžiamas materialaus baudžiamojo įstatymo bei baudžiamojo proceso įstatymo normomis ir konkrečiomis bylos faktinėmis aplinkybėmis ir yra garantija užtikrinant nusikalstamos veikos aplinkybių ištyrimo kryptingumą, visapusiškumą, tiesos nustatymą byloje ir, atitinkamai, teisingą baudžiamosios atsakomybės realizavimą bei tarnauja proceso teisingumui, ekonomiškumui, operatyvumui.
3. Keturios santykinės faktinių aplinkybių grupės: 1) apibūdinančios veiką, 2) įrodančios ar paneigiančios traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens kaltumą, 3) apibūdinančios traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens asmenybę bei nukentėjusiojo elgesį ir jo asmenybę, atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės bei kitos aplinkybės, reikšmingos spręsti dėl baudžiamosios atsakomybės ir priimti pagrįstą sprendimą, 4) padedančios nustatyti nusikalstama veika padarytos žalos dydį ir pobūdį bei pagrindžiančios padarytos žalos atlyginimo būtinybę ir atlygintinos žalos dydį – laikytinos bendruoju įrodinėjimo dalyku. Tai minimali ir būtina faktinių aplinkybių, kurios turi būti įrodinėjamos be išimties visose baudžiamosiose bylose, visuma. Šis abstraktus procesinis karkasas kiekvienoje byloje tikslinamas ir papildomas, priklausomai nuo tiriamos ir nagrinėjamos nusikalstamos veikos baudžiamosios teisinės kvalifikacijos, veikos subjektų specifikos.
4. Tam tikrų bylų kategorijų, kaip antai baudžiamųjų procesų dėl nepilnamečių, juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų, priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo, įrodinėjimo dalykas turi ypatumų, pasireiškiančių tuo, kad įstatymų leidėjas arba reikalauja nustatyti papildomas aplinkybes, arba leidžia tam tikrų aplinkybių nenustatyti. Tačiau „specialaus“ įrodinėjimo dalyko priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese analizė leidžia teigti, kad specialios įstatyminės nuostatos nekeičia bendrojo įrodinėjimo dalyko turinio, o tik sudėlioja jame kitokius akcentus. Todėl manytina, kad įrodinėtinų aplinkybių išskyrimas Lietuvos BPK 395 str. yra nenuoseklus ir prieštarauja BPK sistemiškumui. Tą galėtų atsverti įrodinėjimo dalyko bylose dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų, kuris laikytinas specialiuoju, sureguliuojamas BPK.

5. Nors 2003 m. Lietuvos BPK neliko *expressis verbis* įvardintų aplinkybių grupių, įrodinėtinių kiekvienoje baudžiamajoje byloje, įrodinėjimo dalyką galima kildinti iš dviejų teisės aktų – BK ir BPK. BK nuostatas, apibrėžiančias įrodinėtinas aplinkybes, galima suskirstyti į nusikalstamos veikos ir bausmės blokus. O pagrindiniu juridiniu procesiniu pagrindu įrodinėjimo dalykui apibrėžti yra BPK nuostatos, kuriose aptariamas baigiamųjų prokuroro ir teismo proceso aktų turinys. Praktikoje įrodinėjimo dalyko struktūra yra dinaminė ir dichotominio pobūdžio: vienų aplinkybių nustatymas lemia poreikį nustatyti kitas aplinkybes arba, atvirkščiai, nenustatinėti kai kurių aplinkybių ir nepagrįstai neišplėsti įrodinėjimo ribų.

6. Abejotina, ar detalus įrodinėtinių aplinkybių reglamentavimas turi norminį krūvį. Jei įrodinėjimo dalykas ir galėtų būti formalizuotas Lietuvos BPK, tai geriausia būtų padaryti arba apibrėžiant jį labai bendro pobūdžio formuluote, nurodant, kad baudžiamajame procese turi būti įrodinėjama nusikalstamos veikos sudėtis ir kitos aplinkybės, numatytos BK ir BPK, reikšmingos teisingam konkrečių baudžiamųjų-teisinių santykių išsprendimui, kaip Latvijoje, arba įvardijant atskirų baudžiamajo proceso stadijų uždavinius, išspręstus atskleidžiant ir tiriant nusikalstamą veiką, kuriuose sistemiškai būtų išdėstytos nuostatos, susijusios su įrodinėjimo dalyku, kaip Latvijoje ir Lenkijoje.

7. Teismų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad įrodinėtinių aplinkybių skirstymas į atskiras grupes yra teorinis konstruktas, visos jos yra susijusios tarpusavio ryšiais ir visos įrodinėtinos bendrai ir kompleksiskai, vienos iš jų nustatymas dažnai leidžia išspręsti kelis bylai reikšmingus klausimus. Įrodinėjimo dalyko turinį sudarančios aplinkybės nustatinėjamos ne kaip materialioji teisinė kategorija ir ne konstatuojamojo, deklaratyvaus pobūdžio formuluotėmis, bet yra nustatinėjami konkretūs faktai, kuriuos įvertinus, galima padaryti teises išvadas apie šias aplinkybes.

8. Įrodinėjimo baudžiamajame procese ribos yra daugiamatė kategorija. Jos gali būti apibrėžtos kaip byloje įrodinėtinių aplinkybių nustatymo plotis ir kiekvienos iš šių aplinkybių ištyrimo gilumas bei kaip pakankama kokybiniu bei kiekybiniu požiūriu ir patikima įrodymų visuma, leidžianti daryti pagrįstas, neabejotinas išvadas dėl įrodinėtinių aplinkybių. Įrodinėjimas baudžiamajame procese turi ribas laiko, įrodinėtinių aplinkybių, jų pažinimo bei įrodinėjimo priemonių ir būdų požiūriu. Įrodinėjimo ribas nulemia įrodinėjimo dalykas. Įrodinėjimo ribų kategorija artima įrodymų pakankamumo reikalavimui, tačiau pastarasis yra siauresnis ir išreiškia tik kiekybinį reikalavimą įrodymų visumai. Skirtingai nei įrodinėjimo dalyko atveju juridiskai apibrėžti net minimalias įrodinėjimo ribas neįmanoma, ar pasiektos

įrodinėjimo ribos sprendžia įrodinėjimo subjektas, vadovaudamasis savo vidiniu įsitikinimu ir teisine sąmone, tačiau per įrodinėjimo ribų sampratos elementus baudžiamojo proceso įstatymuose yra nustatomi reikalavimai atskirų procesinių sprendimų pagrįstumui.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

Tarptautiniai teisės norminiai aktai

1. Europos konvencija dėl tarptautinio baudžiamųjų nuosprendžių pripažinimo (1970). Valstybės žinios, 1997, Nr. 101-2551.
2. 2008 m. liepos 24 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2008/675/TVR dėl atsižvelgimo į apkaltinamuosius nuosprendžius Europos Sąjungos valstybėse narėse naujose baudžiamosiose bylose, OL L 220, p. 32-34.

Lietuvos Respublikos teisės norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
2. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo“ (1961). Valstybės žinios, Nr.18-147.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, Nr. Nr. 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, Nr. 74-2262.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.
6. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2000 m. balandžio 28 d. įsakymas Nr. 179 „Dėl žalos, padarytos laukinei augalijai, apskaičiavimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. Nr. 38-1070.
7. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2002 m. rugsėjo 9 d. įsakymas Nr. 471 „Dėl aplinkai padarytos žalos atlyginimo dydžių apskaičiavimo metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, Nr. 93-4026.
8. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymas Nr. V-298/158/A1-86 “Dėl sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklių patvirtinimo”. *Valstybės žinios*, Nr. 52-2357.
9. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. kovo 21 d. įsakymas Nr. A1-78/V-179 „Dėl darbingumo lygio nustatymo kriterijų aprašo ir Darbingumo lygio nustatymo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, Nr. 38-1253.

10. Generalinio prokuroro 2015 m. birželio 1 d. įsakymas Nr. I-136 „Dėl rekomendacijų dėl kaltinamojo akto surašymo ir perdavimo teismui patvirtinimo“. TAR, Nr. 8536.

11. Generalinio prokuroro 2022 m. birželio 23 d. įsakymas Nr. I-203 „Dėl rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo ataskaitos pateikimo patvirtinimo“. TAR, Nr. 13477.

Užsienio valstybių teisės norminiai aktai

1. Code of Criminal Procedure the Republic of Poland (1997). Prieiga per internetą: <https://legal-tools.org/doc/84ec04/pdf> [žiūrėta 2023 m. vasario 26 d.].

2. Code of Criminal Law of the Republic of Latvia (2000). Prieiga per internetą: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Latvia-Criminal-Code.pdf> [žiūrėta 2023 m. kovo 27 d.].

3. Code of Criminal Procedure of the Republic of Latvia (2005). Prieiga per internetą: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/107820-criminal-procedure-law> [žiūrėta 2023 m. vasario 26 d.].

Specialioji literatūra

1. Abramavičius, A. ir kt. (2004). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.

2. Abramavičius, A. ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. II dalis. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: VĮ Registrų centras.

3. Aliukonienė, R., Aliukonienė, A., Aliukonis, V. (2016). Fiziologinio afekto būsenos reikšmė nužudymui ir sunkiam sveikatos sutrikdymui kvalifikuoti. *Sveikatos mokslai*, 26 tomas, Nr. 1, p. 52-57.

4. Ancelis, P. (2006). Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka užtikrinant proceso dalyvių teisės ikiteisminiame etape. *Jurisprudencija*, Nr. 11(89), p. 7–13.

5. Ancelis, P. (2007). *Baudžiamoj proceso ikiteisminis etapas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

6. Ancelis, P. (2008). Baudžiamojo proceso vystymosi tendencijos po 2003 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso įsigaliojimo. *Jurisprudencija*, Nr. 6(108), p. 32-40.

7. Ancelis, P. (2011). Įrodinėjimo tikslas, dalykas ir priemonės. Iš Kurapka, V. E. ir kt. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 205-270.

8. Ancelis, P. (2012). *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

9. Ancelis, P. ir kt. (2016). *Atskirų nusikalstamų veikų tyrimas*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras.
10. Arlauskaitė-Rinkevičienė, U. (2006). Pažinimo proceso ir tiesos nustatymo baudžiamajame procese probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, Nr. 11 (89), p. 70-77.
11. Arlauskaitė-Rinkevičienė, U. (2007). Įrodymų sampratos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse trūkumai. *Jurisprudencija*, Nr. 4 (94), p. 74-80.
12. Azarov, V. A., Bojarskaja, A. V. (2018). Ugolovno-processualnoe poznanie i ego sovremennaja napravlennost. *Vestnik Udmurdsogo universiteta. Serija ekonomika i pravo*, Nr. 28, p. 73-81.
13. Ažubalytė, R., Zajančauskienė, J. (2006). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendrosios dalies kurso tezės*. Vilnius: „Mūsų Saulužė“.
14. Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančauskienė, J. (2011). *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
15. Ažubalytė, R. ir kt. (2014). *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
16. Ažubalytė, R., Jurka, R., Zajančauskienė, J. (2016). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis. Pirmoji knyga*. Vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras.
17. Bareikienė (red.). (1989). *Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius: „Mintis“.
18. Belkin, A. R. (2005). *Teorija dokazyvanija v ugolovnom sudoproizvodstve*. Monografija Moskva: Norma.
19. Bilius, M., Kuzminovas, M. (2014). Privačių subjektų surinktų duomenų naudojimas Lietuvos baudžiamajame procese. Iš Švedas, G. (red.). *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
20. Burda, R. (2005). Profesoriaus Eugenijaus Palskio požiūris į įrodymų sampratą. *Jurisprudencija*, Nr. 75 (67), p. 16–22.
21. Cininas, A. (2001). Aktualios įrodymų sampratos ir jų leistinumą problemos Lietuvos baudžiamojo proceso teorijoje ir praktikoje. *Jurisprudencija*. Nr. 23(15), p. 34-45.
22. Čiurilov, S. (2010). *Predmet dokazyvanija v ugolovnom sudoproizvodstve i kriminalitike*. Nauchno-prakticheskoe posobie. Moskva: Justicinform.
23. Čiurilov, S. (2020). Predmet dokazyvanija v ugolovnom processe: problemy, puti reshenija. *Obrezovanie i pravo*, Nr. 11, p. 281-285.

24. Danisevičius, P., Kazlauskas, M., Palskys, E. (1978). *Lietuvos TSR baudžiamasis procesas*. Vilnius: Mintis.
25. Danisevičius, P., Liakas, A. (1971). *Pagrindiniai teisminių įrodymų klausimai tarybiniame baudžiamajame procese*. Vilnius: „Vaizdas“.
26. Davletov, A. A. (1991). *Osnovy ugolovno-processualnogo poznanija*. Sverdlovsk: Izdatelstvo Ural. universiteta.
27. Dorochov, V. J. (1973). *Teorija dokazatelstv v sovetskom ugolovnom processe*. Moskva: JuridLit.
28. Goda, G. ir kt. (2001). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
29. Goda, G. ir kt. (2003a). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. I-IV dalys (1-220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
30. Goda, G. ir kt. (2003b). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. V-IX dalys (220-461 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
31. Goda, G., Kazlauskas M. ir Kuconis P. (2005). *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
32. Goda G., Kazlauskas M. ir Kuconis P. (2011). *Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis*. Antroji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Registrų centras.
33. Golovnenkov, P, Spica, N. (2012). *Ugolovno-processualnyj kodeks Federativnoj Respubliki Germanija. Nauchno-prakticheskij komentarij i perevod teksta zakona*. Potsdam: docupoint GmbH Magdeburg.
34. Gušauskienė, M. (2011). Gynybos šalies teisė dalyvauti įrodinėjimo procese. Iš Kurapka, V. E. ir kt. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, p. 361-382.
35. Juozapavičius, A. (2008). Įrodymų leistinumas Vokietijos baudžiamajame procese. *Teisė*, 68, p. 108-126.
36. Jurka, R. ir kt. (2009). *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas.
37. Kazlauskas, M., Kuconis, P. (1998). Nauja įrodymų samprata baudžiamojo proceso kodekso projekte. *Justitia*, Nr. 5, p. 7-9.
38. Kokorev, L. D., Kuznecov, N. P. (1995). *Ugolovnyj process: dokazatelstva i dokazyvanija*. Voronež: Izdatelstvo Voronežskogo universiteta.
39. Kuklianskis, S., Matulienė, S. (2002). kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos samprata. *Jurisprudencija*, Nr. 29(21), p. 49-65.

40. Kuznecov, N. P. (1983). *Dokazyvanie v stadii vozbuždenija ugolovno delo*. Voronez: Izdatelstvo Voronezskogo universiteta.
41. Lazareva, V. A. (2023). *Dokazyvanie v ugolovnom processe*. Uchebnik dlia vuzov. 8 izdatelstvo, pererabotannoe i dopolnennoe. Moskva: Jurajt.
42. Losis, E. (2011). Įrodinėjimo dalykas taikant prievartos priemones. Iš Kurapka, V. E. ir kt. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, p. 271-323.
43. Machovenko, J. (2005). Įrodymai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje. *Teisė*, Nr. 55, p. 61-69.
44. Makeeva, I. V. (2021). Predmet i predely dokazyvanija po ugolovnomu delu. Prieiga per internetą:
<https://vestnik.tversu.ru/journals/3/documents/938/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B5%D0%B2%D0%B0.pdf?1642156426> [žiūrėta 2023.03.03].
45. Merkevičius, R. (2008). *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras.
46. Merkevičius, R. (2018). *Baudžiamojo proceso enciklopedija. I knyga: baudžiamojo proceso samprata, tipai, tikslai, stadijos ir šaltiniai*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
47. Orlov, J. K. (2009). *Problemy teorii dokazatelstv v ugolovnom prave*. Moskva: Jurist.
48. Panomariovas, A., Ramanauskas, R. (2005). Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 75 (67), 51–57.
49. Panomariovas, A. (2013). Prezumpcija – formalioji įrodinėjimo priemonė. Iš Jurka, R. ir kt. *Baudžiamojo proceso tarptautiškumas: patirtis ir iššūkiai*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 272 – 333.
50. Panomariovas, A. (2014). Tarpšakinė prejudicija baudžiamajame procese: tarp esamo ir galimo. Iš Švedas, G. (vyr. red.). *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
51. Paškaitis, L. (2021). Kaltės įrodinėjimo teisės saugos veikloje klausimai. *Research Journal. Public Security and Public Order*, Nr. 27, p. 91-104.
52. Piesliakas, V. (2006). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia.
53. Piesliakas V. (2009). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga*. Antroji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia.
54. Pradel, J. (2001). *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vertė D. Arbačiauskas. Vilnius: Eugrimas.

55. Rinkevičius, J. (1990). *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
56. Rinkevičius, J. (1996). *Daiktiniai įrodymai*. Mokomoji priemonė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
57. Saveljeva, N. V. (2019). *Problemy dokazatelstv i dokazyvanija v ugovnom processe*. Uchebnoe posobie. Krasnodar: KubGAU.
58. Stungys, K. (2000). Įrodymų samprata baudžiamojo proceso kodekso projekte. *Jurisprudencija*, Nr. 16(8), p. 22-26.
59. Vladimirov, L. E. (1916). *Uchenije o ugovnyh dokazatelstvah: chasti obshaja i osobennaja*. Sankt-Peterburg: Zakonovedenie.
60. Volodko, R. (2010). *Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje: teorija ir praktika*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
61. Šeifer, S. A. (1997). *Dokazatelstva i dokazyvanie po ugovnym delam: problemy teorii i pravovogo regulirovanija*. Toljatti: Volžskij universitet im. V. N. Tatisheva.
62. Šeifer, S. A. (2009). *Dokazatelstva i dokazyvanie po ugovnym delam: problemy teorii i pravovogo regulirovanija*. Moskva: „Norma“.
63. Švedas, G. ir kt. (2019). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. I knyga. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
64. Švedas, G., Abramavičius, A., Prapiestis, J. (2020). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. II knyga. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
65. Žibaitė-Neliubšienė, R. (2016). Asmenų parodymų patikimumo probleminiai klausimai. *Jurisprudencija*, Nr. 23(2), p. 310–332.
66. Žogin (red.). (1973). *Teorija dokazatelstv v sovetskom ugovnom processe*. Moskva: „Juredicheskaja literatura“.

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

1. *Pham Hoang v. France* [ECHR], No. 13191/87, [25.09.1992]. § 33 Series A no. 243.
2. *Birutis and Other v. Lithuania* [ECHR], No. 47698/99, 48115/99, [28.03.2002]. § 34, 35.
3. *Al Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [ECHR], No. 26766/05, 22228/06, [15.12.2011]. CE:ECHR:2011:1215JUD002676605.

Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, Nr. 119-600.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. birželio 27 d. nutarimas. TAR, Nr. 16038.

Lietuvos bendros kompetencijos teismų praktika

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-12/2005.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-76/2007.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-853/2007.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-474/2011.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-657/2012.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-183/2014.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-319/2014.
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-173/2014.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-23-976/2015.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-199-788/2015.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-162-697/2016.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-410-489/2016.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-304-976/2016.

14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. kovo 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-69-746/2017.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287-697/2017.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-331-976/2018.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-345-511/2018.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. balandžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-71-895/2018.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-125-697/2018.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-160-303/2018.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-74-788/2019.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-26-648/2019.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-87-719/2019.
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gegužės 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-137-697/2019.
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-184-697/2019.
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-172-788/2019.
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-70-458/2020.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-59-648/2020.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-628/2020.

30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. kovo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-79-697/2020.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. gegužės 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-115-788/2020.
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-143-1073/2020.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-121-697/2020.
34. 1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-212-489/2020.
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-121-976/2021.
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. liepos 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-180-489/2022.
37. Lietuvos Apeliacinio Teismo 2011 m. birželio 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-325/2011.
38. Lietuvos Apeliacinio Teismo 2023 m. vasario 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-153-1020/2023.
39. Panevėžio apygardos teismo 2006 m. kovo 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-10-350/2006.
40. Klaipėdos apygardos teismo 2017 m. liepos 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-223-360/2017.
41. Klaipėdos apygardos teismo 2018 m. gegužės 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-12-255/2018.
42. Klaipėdos apygardos teismo 2020 m. gegužės 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-117-557/2020.

Teismų praktikos apžvalgos

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1999 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. 12 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose“.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 52 „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“.

4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 52 „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose.
5. 2007 m. sausio 4 d. Teismų praktikos nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams baudžiamosiose bylose (BK 225, 226, 227, 228, 229 straipsniai) apibendrinimo apžvalga. (Teismų praktika Nr. 26).
6. 1. 2007 m. birželio 28 d. Teismų praktikos skiriant bausmes (BK 54–64 straipsniai) apžvalga (Teismų praktika Nr. 27).
7. 2007 m. birželio 28 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga (Teismų praktika Nr. 27).
8. 2008 m. liepos 3 d. Teismų praktikos dėl teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. (Teismų praktika Nr. 29).
9. 2009 m. kovo 24 d. Teismų praktikos kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimo (Baudžiamojo kodekso 281 straipsnis) baudžiamosiose bylose apžvalga. (Teismų praktika Nr. 30).
10. 2020 m. spalio 27 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių nuosprendžių surašymą, apžvalga (BPK 302–305, 307 straipsniai) (Teismų praktika Nr. 53).
11. 2022 m. gegužės 16 d. Teismų praktikos bylose dėl nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (BK XXXIII skyrius) apžvalga (II dalis). (Teismų praktika Nr. 56).

Kiti šaltiniai

1. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. *Dalykas*. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/dalykas?paieska=dalykas&i=5e586e1f-59b2-430a-b69d-e4e59b53f173> [žiūrėta 2023 m. sausio 23 d.].
2. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. *Riba*. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/riba?i=1cfb6bf8-be39-42a9-8e41-0519ebc18311> [žiūrėta 2023 m. sausio 23 d.].

Įrodinėjimo baudžiamajame procese dalykas ir ribos

Margarita Jacukevič

Magistro darbe analizuojama įrodinėjimo baudžiamajame procese dalyko ir ribų tema, nagrinėjant tiek baudžiamojo proceso teisės doktrinoje mokslininkų pateikiamus samprotavimus, tiek Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso ir Baudžiamojo kodeksų nuostatas bei teismų praktikoje pateikiamus išaiškinimus. Tema labiausiai atskleidžiama per įrodinėjimo proceso kaip sudėtingo pažintinių, patvirtinančių ir loginių-argumentacinių veiksnių kompleksą, nukreiptą į baudžiamajai bylai reikšmingų aplinkybių nustatymą, būtiną proceso sprendimams priimti ir nustatyti tiesą byloje, kuris vyksta ikiteisminio tyrimo metu ir nagrinėjant bylą teisme, suvokimą.

Darbe išskiriami pagrindiniai įrodymams keliami reikalavimai, analizuojamas jų ryšis su įrodinėjimo dalyku ir ribomis. Yra atskleidžiama įrodinėjimo dalyko samprata, analizuojama, kuo grindžiamas įrodinėjimo dalyko nustatymas kiekvienoje baudžiamojoje byloje, jo nustatymo praktinė reikšmė organizuojant kryptingą tyrimą ir kokybišką bylos nagrinėjimą. Lyginamoji valstybių įstatyminio įrodinėjimo dalyko reguliavimo analizė leido padaryti išvadas dėl bendrojo įrodinėjimo dalyko turinio, įrodinėtinių kiekvienoje baudžiamojoje byloje aplinkybių formalizavimo baudžiamojo proceso įstatyme būtinumo, suvokti įrodinėjimo dalyko dinamiką baudžiamojo proceso eigoje bei, apibendrinus materialinę ir procesinę nacionalinę teisinę reguliavimą, pateikti dichotominę bendrojo įrodinėjimo dalyko struktūrą. Taip pat yra išskiriamos bendrojo įrodinėjimo dalyko turinį sudarančios aplinkybių grupės ir aptariamos atskiros įrodinėtinos baudžiamojoje byloje aplinkybės, siekiant išanalizuoti jų įrodinėjimo problematiką ir reikšmę, atsiskleidžiančius doktrinoje ir teismų praktikoje. Galiausiai, darbe atskleidžiama įrodinėjimo ribų samprata, nagrinėjamas santykis tarp įrodinėjimo dalyko ir ribų bei išskiriami veiksniai, neleidžiantys net minimaliai apibrėžti įrodinėjimo ribas įstatyme. Aukščiausiojo Teismo praktikos analizės dėka atskleidžiamos pagrindinės procesinės taisyklės įrodinėjimo ribų požiūriu.

SUMMARY

Subject Matter and Limits of Evidence in Criminal Procedure

Margarita Jacukevič

This master thesis provides analysis of of the subject matter and limits of evidence in criminal procedure, examining the conclusions presented in doctrine, the provisions of the significant legal acts and case law interpretations. This topic is most revealed through the prism of the perception of the substantiation process as a complex of cognitive, confirmatory and logical-argumentative actions aimed at identifying the facts relevant to the criminal case, necessary for making procedural decisions and establishing the truth in a case, that takes place during the pre-trial investigation and the trial.

The thesis distinguishes the basic requirements for evidence and analyzes its relationship with the subject matter and limits of the evidence. There is revealed the concept of the subject matter, analyzed the basis for determining the subject of matter in each criminal case, the practical significance of its determination in organizing a purposeful investigation and a high-quality trial. A comparative analysis of the legislative regulation of states made it possible to draw conclusions about the general content of the subject matter, the necessity of formalizing the facts to be proved in each criminal case in the Criminal Procedure Code, to understand the dynamics of the subject matter in the course of the criminal procedure and, after summarizing the national legal regulation, to present a dichotomous structure of the general subject matter. It also distinguishes the groups of facts that constitute the content of the general subject matter and analyzes the individual facts to be proved in order to assess the problematics and significance of their proof, which are revealed in doctrine and case law. The thesis reveals the concept of the limits of evidence, examines the relationship between the subject matter and limits of evidence and distinguishes factors that do not allow to define the limits of evidence in legal acts. Due to an analysis of the case law of the Supreme Court of Lithuania are revealed the main procedural rules in terms of the limits evidence.